

2012

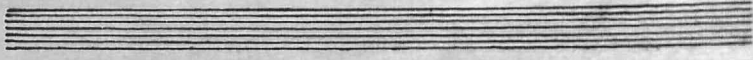
КАЛЕНДАР

М. Бутович

ДНІПРО

1934

5671/1934-11(1934)

ЦІЛИЙ ДОХІД НА ДОБРОДІЙНІ ЦІЛІ

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ

ДНІПРО

НА ЗВИЧАЙНИЙ РІК

1934

РІЧНИК XI.

ЦІНА 2.50 ЗОЛ.

У ЛЬВОВІ, 1934.

С. П. П. П.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ
— — ЕМІГРАНТАМ З УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ — —

С І Ч Е Н Ь

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.	схід	зах.
1 19	П	Грудень 1933. Боніфрат	Новий рік 1934	7 ⁵¹	16 ¹⁶	16 ³⁷	8 ¹
2 20	В	Ігнатія Бог. свмч.	Імени Ісус	7 ⁵¹	16 ¹⁷	17 ⁴⁵	9 ²
3 21	С	Юліяни мч.	Геновефи	7 ⁵¹	16 ¹⁸	18 ⁵⁴	9 ³
4 22	Ч	Анастасії вмч.	Вмч. Еміліяна	7 ⁵¹	16 ¹⁹	20 ⁴	9 ⁴
5 23	П	10 муч. на Криті	Телесфорам.	7 ⁵¹	16 ²⁰	21 ³³	10 ⁵
6 24	С	Нав. Різд. Євгенії	Трьох Королів	7 ⁵⁰	16 ²¹	22 ³⁷	10 ⁶
7 25	Н	Різдво Христове	1 по 3 К. Северина	7 ⁵⁰	16 ²²	23 ³⁸	10 ⁷
8 26	П	Соб. Пр. Бог., Йос	Северина	7 ⁵⁰	16 ²³		10 ⁸
9 27	В	Стефана првмч.	Юліяни й Василіси	7 ⁴⁹	16 ²⁴	С ⁷	11 ⁹
10 28	С	20 т. м в Нік.	Іван. д.	7 ⁴⁹	16 ²⁵	2 ⁵	11 ¹⁰
11 29	Ч	Дітий убит. у Вифл.	Гигіна папи	7 ⁴⁹	16 ²⁷	3 ⁷	11 ¹¹
12 30	П	Анізії мч.	Аркадія, Ернеста	7 ⁴⁸	16 ²⁸	4 ⁵	12 ¹²
13 31	С	Меланії прп.	Леонтія еп.	7 ⁴⁸	16 ³⁰	6 ⁸	13 ¹³
14 1	Н	Січ. Н. Р. О. Г. Вас. В.	Ілярія	7 ⁴⁷	16 ³¹	7 ⁹	14 ¹⁴
15 2	П	пер. Просв. Сильв.	2 по 3 К. Павла П	7 ⁴⁶	16 ³³	7 ⁸	14 ¹⁵
16 3	В	Малахії пр.	Маркила п.	7 ⁴⁵	16 ³⁴	8 ³	15 ¹⁶
17 4	С	Соб. 70 Ап.	Ант. ав.	7 ⁴⁵	16 ³⁶	8 ⁵	15 ¹⁷
18 5	Ч	Нав. Бог. Теопемпта	Прест. св. Петра	7 ⁴⁴	16 ³⁷	9 ⁸	16 ¹⁸
19 6	П	Богоявл. Господне	Марія і тов.	7 ⁴³	16 ³⁸	9 ⁷	16 ¹⁹
20 7	С	Соб. Ів. Хрестителя	Севастіяна	7 ⁴³	16 ⁴⁰	9 ⁷	17 ²⁰
21 8	Н	Юрія, Еміліяна прп.	3 по 3 К. Агнети д. м	7 ⁴²	16 ⁴¹	10 ⁷	17 ²¹
22 9	П	по Просв. Полієвкта	Вінкентія м.	7 ⁴¹	16 ⁴³	10 ⁵	17 ²²
23 10	В	Григ. прп. і Домет.	Раймунда	7 ⁴⁰	16 ⁴⁵	10 ³	17 ²³
24 11	С	† Теод. В.	Тимотея	7 ³⁹	16 ⁴⁶	11 ³	17 ²⁴
25 12	Ч	Татіяни мч.	Нав. Ап. Павла	7 ³⁸	16 ⁴⁸	11 ³	17 ²⁵
26 13	П	Єрмила і Стратон. мч.	Полікарпа	7 ³⁷	16 ⁴⁹	12 ³	17 ²⁶
27 14	С	Отців в Синаї	Івана Золот.	7 ³⁶	16 ⁵¹	13 ³	17 ²⁷
28 15	Н	Мит. і фар. Павла Тив.	Флявіяна м.	7 ³⁴	16 ⁵³	14 ³	17 ²⁸
29 16	П	Покл. ок. А. П.	Франца	7 ³³	16 ⁵⁴	15 ³	17 ²⁹
30 17	В	† Антонія Вел. прп.	Мартини д. м.	7 ³²	16 ⁵⁶	16 ⁴	17 ³⁰
31 18	С	Ат. і Кир. пр.	Петра з Н.	7 ³¹	16 ⁵⁷	17 ⁴	17 ³¹

ПОГОДА В СІЧНІ.

До 15 студено, від 15 до 23 сніг та дощ, потім лагідно, а від 29 знов студінь.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СІЧНІ.

14. січня 1649 р. вїзд Б. Хмельницького до Києва. — 21. січня вмер гетьман України Кирил Розумовський. — 22. січня 1918 р. версал Укр. Центральної

Л Ю Т И Й

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.	схід	зах.
1 19	Ч	Січ. Макарія прп.	Ігнатія	7 ³⁰	16 ⁵⁹	19 ⁴	8 ¹¹
2 20	П	† Евтим. Вел. прп.	Мат. Б. Громн.	7 ²⁹	17 ¹	20 ¹³	8 ²⁶
3 21	С	Максима прп.	Власія еп.	7 ²⁸	17 ³	21 ²³	8 ⁴¹
4 22	Н	Бл. сина. Тимот. ап.,	Мясоп. Вероніки	7 ²⁶	17 ⁴	22 ³⁶	8 ⁵⁶
5 23	П	Клим. свмч.	Агати д. і м.	7 ²⁵	17 ⁶	23 ⁵¹	9 ¹²
6 24	В	Ксенії прп.	Тита еп., Дор.	7 ²³	17 ⁷	—	9 ³²
7 25	С	† Григ. Бог.	Ромуальд.	7 ²¹	17 ⁸	1 ¹⁰	9 ⁵⁷
8 26	Ч	Ксенофонта прп.	Ів. прп. з Мати	7 ²⁰	17 ¹⁰	2 ³⁹	10 ³²
9 27	П	† Пер. м. Ів. Зол.	Апольонії	7 ¹⁸	17 ¹¹	3 ⁴⁸	11 ²⁰
10 28	С	Єфрема прп.	Схолястик.	7 ¹⁷	17 ¹³	4 ⁵⁵	12 ²⁵
11 29	Н	Мясоп. Пер. моц. Ігн.	Запуст. Поява МБЛ	7 ¹⁶	17 ¹⁵	5 ⁴⁹	13 ⁴⁵
12 30	П	Трьох Свят.	7 Осн. Серв	7 ¹⁵	17 ¹⁷	6 ³⁷	15 ¹³
13 31	В	Кира і Ів. безср.	Григорія П.	7 ¹³	17 ¹⁸	6 ³⁷	16 ⁴³
14 1	С	Лют. Триф.	Попел. Валентина	7 ¹¹	17 ²⁰	7 ¹⁹	19 ⁹
15 2	Ч	Стрітєння Господне	Фавстина і Йов.	7 ⁹	17 ²¹	7 ⁸	19 ³¹
16 3	П	Симеона й Анни пр.	Юліяни	7 ⁸	17 ²³	7 ⁵⁵	20 ⁵⁰
17 4	С	Ізидора прп.	Юліяна	7 ⁶	17 ²⁵	8 ¹²	22 ⁷
18 5	Н	Сироп. Агафії мч.	Вступ. Симеона	7 ⁴	17 ²⁶	8 ²⁹	23 ²⁴
19 6	П	Вукола прп.	Габіна	7 ³	17 ²⁸	8 ⁵⁰	—
20 7	В	Парт. і Луки прп.	Льва еп.	7 ⁰	17 ²⁹	9 ¹⁵	0 ³⁸
21 8	С	Теод. Стр.	Фелікса еп.	6 ⁵⁹	17 ³¹	9 ¹⁴	1 ⁴⁸
22 9	Ч	Никифора мч.	Маргар з К.	6 ⁵⁷	17 ³³	10 ²⁷	2 ⁵⁴
23 10	П	Харлампія мч.	Петра Дам. еп.	6 ⁵⁵	17 ³⁴	11 ¹⁷	3 ⁴⁹
24 11	С	Власія свмч.	Матея ап.	6 ⁵³	17 ³⁶	12 ¹⁷	4 ³⁴
25 12	Н	1. посту. Мелетія св.	Суша. Цезарія	6 ⁵¹	17 ³⁸	13 ²²	5 ⁹
26 13	П	Мартиніяна прп.	Віктора	6 ⁴⁹	17 ³⁹	14 ³¹	5 ³⁷
27 14	В	Авксентія прп.	Александра	6 ⁴⁷	17 ⁴¹	15 ⁴¹	5 ⁵⁹
28 15	С	Онис. ап. Пафнутія	Теофілія	6 ⁴⁵	17 ⁴²	16 ⁵¹	6 ¹⁸

ПОГОДА В ЛЮТОМУ.

До 5 хмарно, 5 погода, від 6 до 8 слоливо, від 9 до 12 мороз, 13 сніг або й теплий дощ, потім до кінця сніги та дощі.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛЮТОМУ.

9 лютого 1918. — підписання Центральн. Радою берестейського миру. — 20 лют. 1054 р. — смерть князя Ярослава Мудрого.

БЕРЕЗЕНЬ

Стиль	С В Я Т А		Сонце		Місяць
	нов.	ст.	схід	зах.	
1	16	Ч	Лют. Памф., Вал. мч.	Попел. Альбіна еп.	6 ⁴³ 16 ⁴⁴ 18 ¹
2	17	П	Теодора вмч.	Павла м.	6 ⁴¹ 17 ⁴⁵ 19 ¹²
3	18	С	Льва папи	Кунегунди	6 ³⁹ 17 ⁴⁷ 20 ²³
4	19	Н	Архіпа ап. і Максима	Казимира кор.	6 ³⁷ 17 ⁴⁸ 21 ⁴¹
5	20	П	Льва еп. Кат.	Адріяна	6 ³⁵ 17 ⁴⁹ 22 ³⁸
6	21	В	Тимотея прп.	Перпетуї	6 ³³ 17 ⁵¹ —
7	22	С	Найд. мощ. мч. в Е.	Томи з Акв.	6 ³¹ 17 ⁵² 0 ¹⁸
8	23	Ч	Полікарпа свмч.	Сух. Вінцен. Кад.	6 ²⁹ 17 ⁵⁴ 1 ³³
9	24	П	† 1 і 2 найд. гол. І. Хр.	Франціски Рим.	6 ²⁷ 17 ⁵⁵ 2 ⁴³
10	25	С	Тарасія св.	40 Мучеників	6 ²⁵ 17 ⁵⁷ 3 ⁵³
11	26	Н	Порфірія св.	Середоп. Конст..	6 ²³ 17 ⁵⁹ 4 ²⁴
12	27	П	Прокопія	Григорія В.	6 ²¹ 8 0 4 ⁵⁵
13	28	В	Василія ісп.	Христини	6 ¹⁹ 18 2 5 ²¹
14	1	С	Бер. Евдокії прпмч.	Матильди к.	6 ¹⁷ 18 3 5 ⁴⁰
15	2	Ч	Теодота свмч.	Климентя	6 ¹⁵ 18 5 5 ³⁸
16	3	П	Евтропія і ин. мч.	Киріяка м.	6 ¹³ 18 6 6 ¹⁸
17	4	С	Гарасима прп.	Патрикія	6 ¹¹ 18 8 6 ³³
18	5	Н	Конона мч.	Кирила Єрус.	6 9 18 9 6 ⁵²
19	6	П	3. пост. 42 муч. в Ам.	Йосифа О ^{муч.}	6 7 18 11 7 ¹⁶
20	7	В	Вас. свмч.	Евфимії д.	6 5 18 12 7 ⁴²
21	8	С	Теофілякта прп.	Венедикта ав.	6 3 18 14 8 ²³
22	9	Ч	† 40 Муч. в Севаст.	Катерини шв.	6 1 18 15 9 9 ⁴
23	10	П	Кондрата і ин. мч.	М. Б. Страд.	5 ⁵⁹ 18 17 10 8 ⁵
24	11	С	Софронія пат.	Гавр.	5 ⁵⁷ 18 18 11 8 ⁵
25	12	Н	Теофана ісп.	В. П. Благ. ПДМ.	5 ⁵⁵ 18 20 12 16 ⁷
26	13	П	4. пост. Пер. мощ. св. Н.	Емануїла м.	5 ⁵³ 18 21 13 23 ³
27	14	В	Венед. прп.	Івана Дамаск.	5 ⁵¹ 18 23 14 35 ⁹
28	15	С	Агапія мч.	Івана Кап.	5 ⁴⁸ 18 24 15 43 ⁹
29	16	Ч	Поклони. Сав. і Юл. мч.	Кирила	5 ⁴⁶ 18 25 16 51 ⁶
30	17	П	Алексія прп.	Квірина	5 ⁴⁴ 18 26 18 9 ²
31	18	С	Кирила Єрус. св.	Бальбіни д.	5 ⁴² 18 28 19 24 ⁴

ПОГОДА В БЕРЕЗНІ.

До 21 студено, потім до кінця химерно, то сніг, то дощ, то погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В БЕРЕЗНІ

3. березня 1861 р. скасували в Росії на Україні кріпацтво. — 9. березня 1814 р. народився Тарас Шевченко. — 10 березня 1861 р. умер Т. Шевченко.

КВІТЕНЬ

Стиль	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	схід	захід	схід	захід
1	19	Н	6. Квітня, Хризанта	Воскр. Хр. Гугона	5 ⁴⁰ 18 ²⁹ 20 ⁴³ 5 ⁴³	
2	20	П	ОО. убитих в м. с. Сави	Світл. Пон. Фран.	5 ³⁹ 18 ³¹ 22 6 6	
3	21	В	Якова ісп.	Ришарда	5 ³⁷ 18 ³² 23 6 6	
4	22	С	Василія свмч.	Ізидора	5 ³⁵ 18 ³⁴ — 7 15	
5	23	Ч	Вел. Ч. Нікона	Вінцентія	5 ³³ 18 ³⁵ 0 3 7 8 8	
6	24	П	Вел. П. Захарії	Келестина	5 ³¹ 18 ³⁷ 1 3 8 9 16	
7	25	С	Вел. С. Благов. Бог	Епіфанія	5 ²⁹ 18 ³⁸ 2 4 10 8 5	
8	26	Н	Воскр. Хр. Соб. Арх. Г.	1. Біла. Діон.	5 ²⁷ 18 ⁴⁰ 2 5 8 11 5 8	
9	27	П	Світл. П. Марг. прп.	Марії Клеоп.	5 ²⁴ 18 ⁴¹ 3 2 4 13 2 1	
10	28	В	Світл. В. Іляріона прп.	Езекіїла	5 ²² 18 ⁴³ 3 4 5 14 2 2	
11	29	С	Марка і Кир. прп.	Льва В. пап.	5 ²⁰ 18 ⁴⁴ 4 3 16 1	
12	30	Ч	Ів. Лівтв. прп.	Юлія пап.	5 18 18 4 2 0 17 1 8	
13	31	П	Іпат. прп.	Герменегіль.	5 16 18 4 7 18 3 5	
14	1	С	Квіт. М. Єг. прп.	Юстина м.	5 14 18 4 8 4 5 5 19 5 2	
15	2	Н	1. Томина Тит. прп.	2. по В. Анастазії	5 12 18 5 0 5 1 7 21 8	
16	3	П	Ник. ісп.	Венедикта Й. Л.	5 11 18 5 2 5 4 4 22 1 9	
17	4	В	Йосифа, п.	Анікита	5 9 18 5 3 6 1 9 23 2 5	
18	5	С	Теод. і Аг.	Аполонія м.	5 7 18 5 4 7 2 —	
19	6	Ч	Евтихія св.	Льва папи	5 5 18 5 5 7 5 3 0 3 0	
20	7	П	Георгія	Теодора	5 3 18 5 7 8 5 5 1 3	
21	8	С	Іродіона і ин. ап.	Анзельма	5 1 18 5 8 10 1 1 3 7	
22	9	Н	2. Мирон. Евпсихія мч.	3. по В. Сотера	4 5 9 19 5 9 11 9 2 4	
23	10	П	Терентія	Войтіха еп.	4 5 7 19 1 12 1 8 2 2 5	
24	11	В	Антипи свмч.	Фіделіса	4 5 5 19 3 13 2 7 2 4 3	
25	12	С	Василія прп.	Марка св.	4 5 3 19 4 14 3 7 2 5 9	
26	13	Ч	Артемона свмч.	Кліта і Марка	4 5 2 19 6 15 4 9 3 1 4	
27	14	П	Мартина папи	Петра Кан.	4 5 0 19 7 17 3 3 3 0	
28	15	С	Аристарха, Пуда ап.	Павла від Хр.	4 4 8 19 8 18 2 1 3 4 8	
29	16	Н	3. Розсл. Агафії мч.	4. по В. Петра	4 4 6 19 1 0 19 4 2 4 3	
30	17	П	Симеона прп.	Катер. Сіен.	4 4 4 19 1 1 21 5 4 3 6	

ПОГОДА В КВІТНІ.

До 8 сніжисто і вітри, потім тихо і випогоджується, 15 гарна погода, потім знов „квітневі хвилі“: змінна, непевна погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В КВІТНІ.

7. квітня 1917 р. проголосили в Києві Українську Центральну Раду, а 19. квітня Всеукраїнський Конгрес визнав її найвищою владою України. — 25. квітня 1622 р. вмер у Києві гетьман Петро Сагайдачний. — 29 квітня 1918 Павло Скоропадський став гетьманом України.

Т Р А В Е Н Ь

Ч Е Р В Е Н Ь

С т и л ь			С В Я Т А		Сонце		М і с я ц ь			С т и л ь			С В Я Т А		Сонце		М і с я ц ь				
Н О В.	С т.	Д н і	українські		римо-католицьк		схід	захід	схід	захід	Н О В.	С т.	Д н і	українські		римо-католицькі		схід	зах.	схід	зах.
1	18	В	Іван Декапол	Прп.	Фил. і Як.	4 ⁴ 3	19 ¹ 3	22 ² 3	5	1	19	П	Патрікія	Бл. Якова	Стр. еп.	4 ⁵	19 ⁵ 1	23 ³ 0	7 ³ 0		
2	19	С	Ів. прп.		Атаназ.	4 ⁴ 1	19 ¹ 4	23 ³ 0	6	2	20	С	Талалея мч.	Садока і Тов. м.	4 ⁴	19 ⁵ 2	23 ³ 4	8 ⁵ 9			
3	20	Ч	Теод. Т.		Цар. К. П.	4 ³ 9	19 ¹ 5	—	7	3	21	Н	Всіх Св. † Конст. і Ол.	2. по С. Кльот.	4 ³	19 ⁵ 3	—	10 ¹ 9			
4	21	П	Януарія свмч.		Зн. св. Хр. Фльор.	4 ³ 8	19 ¹ 7	0 ² 2	8	4	22	П	Василіска	Квіринія	4 ³	19 ⁵ 4	0 ¹ 5	11 ³ 8			
5	22	С	Теодора і Віт. прп.		Пія V, Моніки	4 ³ 6	19 ¹ 8	1 ⁰ 9	9	5	23	В	Мих. еп.	Боніфатія	4 ²	19 ⁵ 5	0 ³ 2	12 ⁵ 6			
6	23	Н	4. Самар. † Георг. вм.	☉	Івана з Ол.	4 ³ 4	19 ¹ 9	1 ² 8	11	6	24	С	Симеона прп.	Норберта еп.	4 ¹	19 ⁵ 6	0 ⁴ 9	13 ¹ 0			
7	24	П	Сав. Стр. мч.		Фляв. і Дом.	4 ³ 3	19 ² 1	1 ⁵ 0	12	7	25	Ч	Прсв. Евхар. (на нед.)	Роберта	4 ¹	19 ⁵ 6	1 ⁶	15 ² 5			
8	25	В	† Марка ев.		Стан. еп.	4 ³ 1	19 ² 2	2 ⁹ 1	13	8	26	П	Карпа ап.	Пр. Серця Іс.	4 ⁰	19 ⁵ 7	1 ² 6	16 ³ 9			
9	26	С	Василія свмч.		Григорія Наз.	4 ³ 0	19 ² 3	2 ² 6	15	9	27	С	Терап.	Феліціяна м.	4 ⁰	19 ⁵ 8	1 ⁴ 9	17 ⁵ 1			
10	27	Ч	Симеона свмч.		Вознесен. Госп.	4 ² 8	19 ² 4	2 ⁷ 2	16	10	28	Н	Никити еп.	3. по С. Маргар.	4 ⁰	19 ⁵ 9	2 ⁷	19 ⁰			
11	28	П	Ясона і Сосіп. ап.		Францішка з Гер.	4 ² 7	19 ² 6	3 ⁰	17	11	29	П	Теодозії прмч.	Варнави ап.	4 ⁰	20 ⁰	2 ⁵ 4	20 ³			
12	29	С	9 Муч. в Кизиці		Панкратія	4 ² 5	19 ² 7	3 ² 0	18	12	30	В	Ісаакія прп.	Івана Фак.	4 ⁰	20 ⁰	3 ⁴ 0	20 ⁵ 4			
13	30	Н	† Якова ап.	☉	6. по В. Серватія	4 ² 4	19 ² 9	3 ⁴ 6	20	13	31	С	Єрмія ап. і Єрмея м.	Антон. з Пад.	4 ⁰	20 ¹	4 ³ 5	21 ³ 5			
14	1	П	Трав. Єр. пр.		Боніфатія	4 ² 3	19 ³ 0	4 ¹ 7	21	14	1	Ч	Червень. Юстина мч.	Василія	3 ⁵ 9	20 ¹	5 ³ 7	22 ⁷			
15	2	В	Атаназ. ВА.		Івана зі Салі	4 ² 1	19 ³ 1	4 ⁵ 6	22	15	2	П	Пр. Серця Ісус. Никиф.	Бенона	3 ⁵ 9	20 ²	6 ⁴ 4	22 ³ 1			
16	3	С	† Теодозія Печ. прп.		Бл. Анд.	4 ² 0	19 ³ 2	5 ⁴ 6	22	16	3	С	Лукіяна мч. і ин.	Івана Редж.	3 ⁵ 9	20 ²	7 ⁵ 2	22 ⁵ 1			
17	4	Ч	Вознесення Господне		Пасхаліса	4 ¹ 9	19 ³ 4	6 ⁴ 4	23	17	4	Н	Митрофана еп.	4. по С. Маркіяна	3 ⁵ 9	20 ³	8 ⁵ 9	23 ⁹			
18	5	П	Ірини мч.		Венанція м.	4 ¹ 7	19 ³ 5	7 ³ 8	—	18	5	П	Дорот.	Єфрема	3 ⁵ 9	20 ³	10 ⁶	23 ² 3			
19	6	С	Іова Многоград.		Петра Кел. пап.	4 ¹ 6	19 ³ 6	8 ⁵ 6	—	19	6	В	Висаріона	Юліяни	3 ⁵ 9	20 ³	11 ¹ 4	23 ³ 8			
20	7	Н	6. Св. Отців. Явл. Ч. Хр.		Сош. св. Духа	4 ¹ 5	19 ³ 8	10 ⁴	20	20	7	С	Теод.	Сильверія пап.	3 ⁵ 9	20 ⁴	12 ² 3	23 ⁵ 3			
21	8	П	† Івана Бог. (на нед.)	☉	Пон. св. Духа	4 ¹ 4	19 ³ 9	11 ¹ 2	—	21	8	Ч	Теодора Страт.	Альойзія	3 ⁵ 9	20 ⁴	13 ³ 4	—			
22	9	В	† Пер. м. св. Миколая		Хр. днч, Юлії д.	4 ¹ 3	19 ⁴ 0	12 ² 0	—	22	9	П	Кирила св.	Павлина еп.	3 ⁵ 9	20 ⁴	14 ⁵ 0	0 ¹ 1			
23	10	С	† Симеона Зил. ап.		Дезідерія еп. і м.	4 ¹ 2	19 ⁴ 1	13 ² 9	—	23	10	С	Тимотея сщм.	Агрипіни	3 ⁵ 9	20 ⁴	16 ⁹	0 ³ 2			
24	11	Ч	Мокія свмч.		П.Д.М. Спом. вір.	4 ¹ 1	19 ⁴ 3	14 ⁴ 0	—	24	11	Н	4. по С. † Вартол. і Вар.	Різдво Івана Хр.	3 ⁵ 9	20 ⁴	17 ³ 1	0 ⁵ 9			
25	12	П	Еліф і Герм.		Урбана	4 ¹ 0	19 ⁴ 4	15 ⁵ 5	—	25	12	П	Онуфрія	Вільгельма	3 ⁵ 9	20 ⁴	18 ⁵ 0	1 ³ 7			
26	13	С	Гликерії мч.		Филипа пр.	4 ⁰	19 ⁴ 5	17 ¹ 5	—	26	13	В	Акил.	Пав. і Ів.	4 ⁰	20 ⁴	19 ⁷	2 ² 9			
27	14	Н	Сошествіє св. Духа		Беди В.	4 ⁰	19 ⁴ 6	18 ³ 8	—	27	14	С	Єлисея пр.	Владислава кор.	4 ⁰	20 ⁴	20 ⁵ 0	3 ³ 9			
28	15	П	Пах В. Прп. ☉		Август. еп.	4 ⁰	19 ⁴ 7	19 ⁵ 9	—	28	15	Ч	Амоса пр., Єроніма прп.	Іриней	4 ¹	20 ⁴	21 ² 8	5 ¹			
29	16	В	Теод. осв.		Марії Магд.	4 ⁰	19 ⁴ 8	21 ¹ 4	—	29	16	П	Тихона еп.	Петра і Павла ап.	4 ¹	20 ⁴	21 ⁵ 6	6 ³ 0			
30	17	С	Андроніка ап. і Юнії		Фелікса	4 ⁰	19 ⁴ 9	22 ¹ 3	—	30	17	С	Мануїла і Савел.	Пам. св. Павла	4 ²	20 ⁴	22 ¹ 8	7 ⁵ 8			
31	18	Ч	Теодота мч.		Петронелі	4 ⁰	19 ⁵ 0	22 ⁵ 8	—												

ПОГОДА В ТРАВНІ.

До 7 тепло і погідно, 7 може бути буря, потім до 17 дощі, потім до 23 вітри, від 23 до 29 сиро, при кінці погідно.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ТРАВНІ.

16. травня 1848 р. скасували в Австрії панцину (по старому стилю 3 мая). — 25. травня 1926 застріли в Парижі жид Шварцбарт Симона Петлюру, голову Директорії. — 28 травня 1916. смерть Івана Франка.

ПОГОДА В ЧЕРВНІ.

До 21 тепло й весело, від 21 до 30 бурі й дощі.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЧЕРВНІ.

23 червня 1917 видано 1-й Універсал Центральної Ради у Києві.

ЛИПЕНЬ

СЕРПЕНЬ

Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українські	римо-католицькі	схід	зах.						схід	зах.	українські	римо-католицькі	схід	зах.
	1	18	Н	5. по С. Леонтія мч.	6. по С. Крови І. Хр.	4 ²	20 ⁴	22 ³⁷	9	1	19	С	Макрини і Дія прп.	Петра в оков.	4 ³³	19 ³⁷	21 ⁵⁷	12 ¹⁶
	2	19	П	† Юди Тад.	Посід. ПДМ.	4 ³	20 ⁴	22 ⁵³	10	2	20	Ч	† Ілії пр. (на нед.)	МБ. Ангел.	4 ³⁵	19 ³⁶	22 ²²	13 ³¹
	3	20	В	Методія свмч.	Анатолія	4 ⁴	20 ⁴	23 ¹²	11	3	21	П	Симеона і Івана прп.	Найд. св. Стеф.	4 ³⁶	19 ³⁵	22 ⁵³	14 ⁴⁴
	4	21	С	Юліяна Тарс. мч.	Теодора еп.	4 ⁴	20 ³	23 ³¹	13	4	22	С	Марії Магд., Фоки прп.	Домініка	4 ³⁷	19 ³³	23 ³⁴	15 ⁵⁰
	5	22	Ч	Евсевія свмч.	Антонія	4 ⁵	20 ³	23 ⁵³	14	5	23	Н	Трофима і ин. мч.	11. по С. МБ. Сніжної	4 ³⁹	19 ³²	—	16 ⁴⁸
	6	23	П	Агріппини мч.	Лукії мч.	4 ⁶	20 ³	—	15	6	24	П	† Бор. і Гліба	† Преобр.	4 ⁴⁰	19 ³⁰	0 ²³	17 ³⁵
	7	24	С	Різдво св. Ів. Хр.	Кирила і Методія	4 ⁶	20 ²	0 ²⁰	16	7	25	В	† Усп. св. Анни	Каєтаня	4 ⁴¹	19 ²⁸	1 ²¹	18 ¹²
	8	25	Н	6. по С. Февронії	7. по С. Єлисавети	4 ⁷	20 ²	0 ⁵³	17	8	26	С	Єрмолая свмч.	Кириак м.	4 ⁴³	19 ²⁷	2 ²⁵	18 ⁴⁰
	9	26	П	Давида прп.	Вероніки	4 ⁸	20 ¹	1 ³⁶	18	9	27	Ч	† Пантелеймона вмч.	Романа	4 ⁴⁴	19 ²⁶	3 ³³	19 ³³
	10	27	В	Самсона прп.	7 Братей	4 ⁹	20 ⁰	2 ²⁸	19	0	28	П	Прохора і ин. ап.	Лаурентія м.	4 ⁴⁶	19 ²⁵	4 ⁴⁰	19 ²²
	11	28	С	Пер. мощ. Кира і Івана	Пія І. пап.	4 ¹⁰	20 ⁰	3 ²⁹	20	1	29	С	Калиніка мч.	Зузанни д.	4 ⁴⁷	19 ²³	5 ⁴⁸	19 ³³
	12	29	Ч	Петра і Павла ап.	Івана Гв.	4 ¹¹	19 ⁵⁹	4 ³³	21	2	30	Н	Сили і ин. ап.	12 по С. Кляри д.	4 ⁴⁹	19 ²¹	6 ⁵⁵	19 ⁵³
	13	30	П	Собор 12 Апост.	Анаклита п. і м.	4 ¹²	19 ⁵⁸	5 ⁴²	21	3	31	П	Євдокіма п	Гіполита	4 ⁵¹	19 ¹⁹	8 ²	20 ⁷
	14	1	С	Липень. Косми і Дам.	Бонавентури	4 ¹³	19 ⁵⁸	6 ⁴⁹	21	4	1	В	Серп. Пр. Ч.Х.	Євсевія	4 ⁵²	19 ¹⁷	9 ¹⁰	20 ²³
	15	2	Н	7 по С. † Пол. Риз. Пр.	8. по С. Генрика	4 ¹⁴	19 ⁵⁷	7 ⁵⁷	21	5	2	С	Перен. мощ. св. Ст.	Успення Пр. Б.	4 ⁵³	19 ¹⁶	10 ²¹	20 ¹⁰
	16	3	П	Якintis мч. і Ан.	МБ. Шкапл.	4 ¹⁵	19 ⁵⁶	9 ⁴²	21	6	3	Ч	Ісаака і ин. прп.	Йоакима	4 ⁵⁴	19 ¹⁴	11 ³⁴	21 ¹
	17	4	В	Андрея Крит.	Алексія	4 ¹⁶	19 ⁵⁵	10 ¹¹	21	7	4	П	7 Мол. в Ефезі мч.	Яцка в.	4 ⁵⁵	19 ¹²	12 ⁴⁰	21 ²⁸
	18	5	С	† Кирила і Методія ап.	Симеона з Л.	4 ¹⁷	19 ⁵⁴	11 ²⁰	21	8	5	С	Євсигнія мч.	Єлени	4 ⁵⁷	19 ¹⁰	14 ⁶	22 ⁵
	19	6	Ч	† Атаназія Атон.	Вінк. з П.	4 ¹⁸	19 ⁵³	12 ³²	21	9	6	Н	Преображ. Г. Спас.	13 по С. Людвика	4 ⁵⁸	19 ⁸	15 ¹⁹	22 ⁵⁶
	20	7	П	Томи і Акакія прп.	Чеслава	4 ¹⁹	19 ⁵²	13 ⁴⁷	22	0	7	П	Дометія і П.	Вернарда	4 ⁵⁹	19 ⁶	16 ²²	—
	21	8	С	Прокопія мч.	Пракседі д.	4 ²¹	19 ⁵¹	15 ⁶	22	1	8	В	Еміліяна еп.	Іванни	5 ¹	19 ⁵	17 ¹²	0 ³
	22	9	Н	8. по С. Панкратія сщм	9. по С. Марії	4 ²²	19 ⁵⁰	16 ²⁴	22	2	9	С	† Матей ап.	Тимотея і тов. м.	5 ²	19 ³	17 ⁵⁰	2 ³
	23	10	П	† Антонія печ	Аполінар	4 ²³	19 ⁴⁹	17 ³⁷	23	10	10	Ч	Лаврентія мч.	Фил. Б.	5 ⁴	19 ¹	18 ¹⁹	2 ⁵¹
	24	11	В	Євф. мч., Ольги	Кунег.	4 ²⁴	19 ⁴⁸	18 ³⁸	24	11	11	П	Євпла мч.	Вартоломея ап.	5 ⁵	18 ⁵⁹	18 ⁴²	4 ²⁰
	25	12	С	Прокла й Іл. мч.	Якова ап.	4 ²⁵	19 ⁴⁷	19 ²¹	25	12	12	С	Фотія і Анікити мч.	Людвика к.	5 ⁷	18 ⁵⁷	19 ¹	5 ⁴⁷
	26	13	Ч	Собор Арх. Гавр.	Анни	4 ²⁷	19 ⁴⁶	20 ⁵⁴	26	13	13	Н	14. по С. Максима ісп.	14. по С. МБ. Ченст.	5 ⁸	18 ⁵⁵	19 ²⁰	7 ¹¹
	27	14	П	Акили ап., Кирика мч.	Рудольфа Акв.	4 ²⁸	19 ⁴⁴	20 ²⁰	27	14	14	П	Михея пр.	Йосифа	5 ⁹	18 ⁵³	19 ³⁹	8 ³³
	28	15	С	† Волод. Бел. кн.	Віктора п.	4 ²⁹	19 ⁴³	20 ⁴⁰	28	15	15	В	Усп. Пр. Бог.	Август.	5 ¹¹	18 ⁵¹	20 ⁰	9 ⁹
	29	16	Н	9. по С. Атиногена свмч.	10. по С. Марти д.	4 ³⁰	19 ⁴¹	21 ⁵⁹	29	16	16	С	Пер. нерук. Обр. Госп.	Усієн. гол. Ів. Хр.	5 ¹²	18 ⁴⁹	20 ²⁴	11 ⁵³
	30	17	П	Марини вмч.	Руфіна м.	4 ³¹	19 ⁴⁰	21 ¹⁷	30	17	17	Ч	Мирона мч.	Рожі Лім.	5 ¹⁴	18 ⁴⁷	20 ⁵⁴	12 ²⁸
	31	18	В	Якintis і Ом.	Ігнатія	4 ³²	19 ³⁹	21 ³⁶	31	18	18	П	Фльора і Лавра мч.	Раймунда	5 ¹⁵	18 ⁴⁵	21 ³¹	13 ³⁸

ПОГОДА В ЛИПНІ.

До 4 хмарно, 4 може бути грозовиця, від 5 до 10 погода, від 11 до 15 слотливо, потім зо два дні погода і від 18 до 29 знов дощі, вкінці погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛИПНІ.

10 липня 1709 р. битва гетьмана І. Мазепи і Шведів з царем Петром під Полтавою. — 15 липня 1015 р. умер у Києві князь Володимир Великий. — 16 липня 1917—2-й Універсал Укр. Центр. Ради. — 27. липня 1657 р. вмер гетьм. Богдан Хмельницький.

ПОГОДА В СЕРПНІ.

Початок слотливий, коло 8 випогджується, коло 11 знов слота, від 16 до 25 гарна погода, потім до кінця знов хмари й дощ.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СЕРПНІ.

2. серпня 1914 р. вибухла світова війна. — 14 серп. 1775. р. зруйновання Запорож. Січі. — 15. серпня 1856. народився в Нагуевичах Ів. Франко.

ВЕРЕСЕНЬ

Стиль	НОВ.	СТ.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць
				українські	римо-католицькі	схід	зах.	
	1	19	С	Андрея Стр. мч.	Броніслави, Егідія	5 ¹⁷	18 ⁴³	22 ¹⁸
	2	20	Н	Самуїла пр.	Стефана кор.	5 ¹⁸	18 ⁴¹	23 ¹⁰
	3	21	П	Тадея ап.	Зенона мч.	5 ¹⁹	18 ³⁹	—
	4	22	В	Агатоніка	Розалії д.	5 ²¹	18 ³⁷	0 ¹⁵
	5	23	С	Луца мч.	Лаврентія Юст.	5 ²²	18 ³⁵	1 ²²
	6	24	Ч	Евтиха свмч.	Захарії пр.	5 ²⁴	18 ³³	2 ³⁰
	7	25	П	Вартоломея і Тита ап.	Бл. Мельхіора	5 ²⁵	18 ³¹	2 ³⁸
	8	26	С	Адріана і Наталії	<i>Різдво ПДМ.</i>	5 ²⁶	18 ²⁹	4 ⁴³
	9	27	Н	Пімена прп.	Петра Кляв.	5 ²⁸	18 ²⁷	5 ⁵³
	10	28	П	Мойсея Мур.	Николая	5 ²⁹	18 ²⁴	7 ¹¹
	11	29	В	† Усік. Гл. Ів. Х.	Прота	5 ³⁰	18 ²²	8 ¹⁹
	12	30	С	Александра пат. Кон.	<i>Найсв. Ім. МБ.</i>	5 ³¹	18 ²⁰	9 ²⁵
	13	31	Ч	† Пол. Пояса Пр. Бог.	Филипа м.	5 ³³	18 ¹⁸	10 ³⁰
	14	1	П	Вер. † Нов. Рік цер.	<i>Воздв. Ч. Хр.</i>	5 ³⁴	18 ¹⁶	11 ⁵⁴
	15	1	С	Маманта мч.	<i>7 Стр. ПДМ.</i>	5 ³⁵	18 ¹⁴	13 ⁷
	16	3	Н	Антима свмч., Теок.	Корнилія	5 ³⁷	18 ¹²	14 ¹²
	17	4	П	Вавили свмч.	Зн. св. Ф	5 ³⁸	18 ¹⁰	15 ⁶
	18	5	В	Захарії і Єл.	Йосифа	5 ⁴⁰	18 ⁸	15 ⁴⁷
	19	6	С	Чудо Арх. Михаїла	Януарія еп.	5 ⁴¹	18 ⁶	16 ¹⁸
	20	7	Ч	Созонта мч.	Евстахія м.	5 ⁴²	18 ⁴	16 ⁴³
	21	8	П	<i>Різдво Пр. Богор.</i>	Матей ап.	5 ⁴⁴	18 ²	17 ³
	22	9	С	Йоакима і Анни	Томи з Віл.	5 ⁴⁵	18 ¹	17 ²³
	23	10	Н	Минодори і Митр. мч.	Теклі д. і м.	5 ⁴⁷	17 ⁵⁸	17 ⁴²
	24	11	П	Теодори прп.	<i>ПДМ. В.</i>	5 ⁴⁸	17 ⁵⁵	18 ²
	25	12	В	Автонома	Володис.	5 ⁵⁰	17 ⁵³	18 ²⁵
	26	13	С	Об. Хр., Корнилія	Кипріяна і Юст. м.	5 ⁵¹	17 ⁵¹	18 ³³
	27	14	Ч	<i>Воздвиження Ч. Хр.</i>	Косми і Даміяна	5 ⁵²	17 ⁴⁹	19 ²⁷
	28	15	П	Никити вмч.	Вячеслава кор.	5 ⁵⁴	17 ⁴⁷	20 ¹¹
	29	16	С	Евфимії вмч.	Михаїла арх.	5 ⁵⁵	17 ⁴⁵	21 ⁴
	30	17	Н	Соф., Віри, Над. і Люб.	Ероніма	5 ⁵⁷	17 ⁴³	22 ⁴

ПОГОДА В ВЕРЕСНІ.

До 12 погода і тепло, від 13 до 25 воно й холодно, потім до кінця знов соняшно. Треба поспішитися з оркою.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ У ВЕРЕСНІ.

12 вересня 1709. вмер гетьман Іван Мазепа.

ЖОВТЕНЬ

Стиль	НОВ.	СТ.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українські	римо-католицькі	схід	захід		
	1	18	П	Евменія прп.	Бл. Івана	5 ⁵⁸	17 ⁴¹	23 ¹⁰	3 ⁶
	2	19	В	Троф. і Сави	Ангел. Ст.	6 ⁰	17 ³⁹	—	4 ²³
	3	20	С	Евст. його жени і діт.	Кандида і Герарда	6 ¹	17 ³⁷	0 ¹⁷	5 ³⁸
	4	21	Ч	Кондрата ап.	<i>МБ. Рожан.</i>	6 ³	17 ³⁵	1 ²⁵	6 ⁵³
	5	22	П	Фоки свмч.	Плакида м.	6 ⁴	17 ³³	2 ³³	8 ⁶
	6	23	С	Зачат. Ів. Хр.	Брунона ав.	6 ⁵	17 ³¹	3 ⁴⁰	9 ²⁰
	7	24	Н	Теклі првмч.	Марка пап.	6 ⁶	17 ²⁹	4 ⁴⁸	10 ³²
	8	25	П	Евфрозинії	Бригіді д.	6 ⁸	17 ²⁷	5 ⁵⁹	11 ³⁹
	9	26	В	† Пр. Ів. Бог.	Людвика	6 ⁹	17 ²⁵	7 ¹¹	12 ³⁷
	10	27	С	Калистрата мч.	Франціш. Борг.	6 ¹¹	17 ²³	8 ²⁶	13 ²⁶
	11	28	Ч	† Харітона прп.	Еміліяна	6 ¹²	17 ²¹	9 ⁴²	14 ⁴
	12	29	П	Киріяка прп.	Максиміліяна еп.	6 ¹⁴	17 ¹⁹	10 ⁵⁸	14 ³⁵
	13	30	С	Григорія свмч.	Едварда к.	6 ¹⁵	17 ¹⁷	12 ⁶	14 ⁵⁸
	14	1	Н	<i>Жовт. † Покров Пр. Б.</i>	Каликста пап і м.	6 ¹⁷	17 ¹⁵	13 ²	15 ¹⁷
	15	2	П	Кипріяна свмч.	Тереси д.	6 ¹⁸	17 ¹³	13 ⁴⁵	15 ³³
	16	3	В	Діоніз. А.	Герарда	6 ²⁰	17 ¹¹	14 ¹⁹	15 ⁴⁹
	17	4	С	Єротей свмч.	Маргарети Аляк.	6 ²¹	17 ⁹	14 ⁴⁵	16 ⁵
	18	5	Ч	Харитини	Луки ев.	6 ²³	17 ⁷	15 ⁷	16 ²²
	19	6	П	† Томи ап.	Петра з Ал.	6 ²⁴	17 ⁵	15 ²⁷	16 ⁴²
	20	7	С	Сергія і Вакха мч.	Івана Кант.	6 ²⁶	17 ³	15 ⁴⁵	17 ⁸
	21	8	Н	Пелагії прп.	Уршулі д. і м.	6 ²⁸	17 ¹	16 ⁴	17 ⁴³
	22	9	П	† Якова ап.	Кордулі д. і м.	6 ²⁹	17 ⁰	16 ²⁹	18 ³⁰
	23	10	В	Евлампія і Ев.	Серванда	6 ³⁰	16 ⁵⁸	16 ⁵¹	19 ³⁴
	24	11	С	Филипа ап., Теоф. еп.	Рафаїла Арх.	6 ³²	16 ⁵⁶	17 ²⁴	20 ⁵⁰
	25	12	Ч	Прова і ин. мч.	Криспіна	6 ³³	16 ⁵⁴	18 ³	22 ¹³
	26	13	П	Карпа мч., Косми прп.	Евариста пап.	6 ³⁵	16 ⁵³	18 ⁵³	23 ³⁵
	27	14	С	Параскеви прп.	Фльорентія	6 ³⁶	16 ⁵¹	19 ⁵²	—
	28	15	Н	Евфимія прп., Лукіяна м.	Симона і Тад. ап.	6 ³⁸	16 ⁴⁹	20 ⁵⁶	0 ⁵⁴
	29	16	П	Льонгіна солт.	Наркіса еп.	6 ³⁹	16 ⁴⁷	22 ⁴	2 ¹⁰
	30	17	В	Осія пр. Андрія	Альфонса	6 ⁴¹	16 ⁴⁵	23 ¹¹	3 ²⁴
	31	18	С	† Луки ап.	Вольфганга	6 ⁴³	16 ⁴⁴	—	4 ³⁷

ПОГОДА В ЖОВТНІ.

До 3 гарна погода, 3 може бути буря, а потім сніжно до кінця, 29 або 30 може впасти перший сніг.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЖОВТНІ.

6 жовтня 1918 р.—Відкриття Українського Університету у Києві.

ЛИСТОПАД

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.		
			українські				
			римо католицькі				
1	19	Ч	Йоїля пр.	Всіх Святих	6 ⁴⁴	16 ⁴²	01 ³⁸
2	20	П	Артемія вмч.	День Задушний	6 ⁴⁵	16 ⁴⁰	1 ³⁷
3	21	С	Іляріона Вел. прп.	Губерта еп.	6 ⁴⁶	16 ³⁹	2 ³⁵
4	22	Н	† Казанск. Ікони Б. М.	Кароля Бором.	6 ⁴⁸	16 ³⁸	3 ⁴¹
5	23	П	Якова ап.	22. по С. Захарії	6 ⁴⁹	16 ³⁶	4 ³⁸
6	24	В	Арети, Атан.	Леонарда	6 ⁵¹	16 ³⁵	6 ³⁸
7	25	С	Маркіян. і Мартир. мч.	Бл. Антонія Бал.	6 ⁵³	16 ³⁴	7 ³⁵
8	26	Ч	Димитрія вмч.	Готфріда	6 ⁵⁴	16 ³²	8 ⁴²
9	27	П	Нестора мч.	Теодора м.	6 ⁵⁶	16 ³¹	9 ⁵⁴
10	28	С	Параск. вмч.	Андрія з Авел.	6 ⁵⁷	16 ²⁹	10 ⁵⁶
11	29	Н	24. по С. Царя-Христа	23. по С. Мартина	6 ⁵⁹	16 ²⁸	11 ⁵²
12	30	П	Зинов. і Зинов мч.	Мартина еп.	7 ¹	16 ²⁷	12 ¹²
13	31	В	Стахія, Нарк.	Станісл.	7 ³	16 ²⁵	12 ¹⁹
14	1	С	Лист. Космі і Дам.	Йосафата еп. і м	7 ⁴	16 ²⁴	13 ¹²
15	2	Ч	Акиндіна мч.	Хертруди	7 ⁵	16 ²³	13 ¹¹
16	3	П	Акепсіма мч.	МБ. Остробрам	7 ⁷	16 ²²	13 ⁵
17	4	С	Йоанкія В. прп.	Сальомеї д.	7 ⁹	16 ²¹	14 ⁸
18	5	Н	Галакт. і Епістим. мч.	Романа м.	7 ¹⁰	16 ²⁰	14 ²⁸
19	6	П	24. по С. Павла св.	24. по С. Єлисавети	7 ¹²	16 ¹⁹	14 ⁵²
20	7	В	Єрона і ин. мч.	Фелікса	7 ¹³	16 ¹⁸	15 ²⁷
21	8	С	Соб. св. Мих. Арх.	Введ. в хр. ПБ.	7 ¹⁵	16 ¹⁷	15 ⁵⁷
22	9	Ч	Онисифора мч.	Кекилії д. і м.	7 ¹⁶	16 ¹⁶	16 ⁴³
23	10	П	Єраста і ин. ап.	Климент пап. м.	7 ¹⁸	16 ¹⁵	17 ³⁹
24	11	С	Міни, Вікт. і ин. мч.	Івана від Хр.	7 ¹⁹	16 ¹⁴	18 ⁴²
25	12	Н	† Йосафата Івана	Катерини д. і м.	7 ²¹	16 ¹³	19 ⁴⁸
26	13	П	† Івана Золот.	Леонарда	7 ²²	16 ¹²	20 ⁵⁶
27	14	В	† Филипа ап.	Валеріяна	7 ²³	16 ¹¹	22 ³
28	15	С	Гурія і ин. мч.	Здислави	7 ²⁴	16 ¹⁰	23 ¹⁰
29	1	Ч	† Матея ап. і св.	Сатурніна	7 ²⁶	16 ⁹	—
30	17	П	Григорія еп. чудотв.	Андрія ап.	7 ²⁷	16 ⁹	01 ⁶

ПОГОДА В ЛИСТОПАДІ.

До 5 вогко й хмарно, від 6 до 9 погідно, 9 може бути дощ, від 9 до 15 приморози й студінь, 17—18 сніг, що вже може лежати до Різдва.

ІСТОР. ПРИГАДКИ В ЛИСТОПАДІ.

15 листопада 1918 підняла Директорія повстання проти гетьмана Скоропадського. — 20 листопада 1917 р. проголошено Україну самостійною державою.

ГРУДЕНЬ

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.		
			українські				
			римо-католицькі				
1	18	С	Плятона і Романа	Елігія еп.	7 ²⁸	16 ⁸	12 ³ 13 ²
2	19	Н	Авдія пр., Варлаама	1. Адв. Бібяни д.	7 ³⁰	16 ⁸	2 ³² 13 ¹⁹
3	20	П	Григорія і Прокла прп.	Франца Ксав.	7 ³¹	16 ⁸	3 ⁴⁴ 13 ⁴⁰
4	21	В	Введ в хр. ПБ	Варвари	7 ³³	16 ⁸	5 ⁰ 14 ⁵
5	22	С	Филимона ап., Кекилії	Сави еп.	7 ³⁴	16 ⁷	6 ¹⁹ 14 ⁴⁰
6	23	Ч	Амфілоха і Григ. еп.	Миколая еп.	7 ³⁵	16 ⁷	7 ³⁴ 15 ²⁶
7	24	П	Катерини вмч.	Амвровія еп.	7 ³⁶	16 ⁷	8 ⁴³ 16 ²⁸
8	25	С	Климента і Петра свмч.	Неп. Зач. ПДМ.	7 ³⁷	16 ⁷	9 ³⁸ 17 ⁴⁸
9	26	Н	Алипія Стопп. прп.	Леокадії д.	7 ³⁸	16 ⁷	10 ³⁰ 19 ⁶
10	27	П	27 по С. Якова Перс.	12 Адв. МБ. Льор	7 ³⁹	16 ⁶	10 ⁵² 20 ³⁰
11	28	В	Стеф. прпмч	Дамазія м.	7 ⁴⁰	16 ⁶	11 ¹⁷ 21 ⁵⁸
12	29	С	Парамона і Филім мч.	Александра м.	7 ⁴¹	16 ⁶	11 ³⁶ 23 ¹⁴
13	30	Ч	† Андрея ап.	Лукії д.	7 ⁴²	16 ⁶	11 ⁵⁵ —
14	1	П	Груд. Наум. пр.	Спирідіона еп.	7 ⁴³	16 ⁶	12 ¹⁴ 03 ²
15	2	С	Авакума пр.	Валеріяна еп. і м.	7 ⁴⁴	16 ⁶	12 ³³ 14 ⁹
16	3	Н	Софонія пр., Теодула	Евсевія еп.	7 ⁴⁵	16 ⁷	12 ⁵⁴ 3 ⁵
17	4	П	28 по С. Варвари і Ів. Д	3. Адв. Лазаря еп.	7 ⁴⁵	16 ⁷	13 ²¹ 4 ²¹
18	5	В	† Сави Осв.	Очікув. МБ.	7 ⁴⁶	16 ⁷	13 ⁵⁵ 5 ³⁵
19	6	С	Миколая св. чуд.	Немезія еп.	7 ⁴⁷	16 ⁸	14 ³⁷ 6 ⁴³
20	7	Ч	Амвровія еп.	Геофіля м.	7 ⁴⁸	16 ⁸	15 ²⁸ 7 ⁴³
21	8	П	Потапія еп.	Томи ап.	7 ⁴⁹	16 ⁸	16 ²⁹ 8 ³¹
22	9	С	Непор. Зач. Пр. Бог.	Зенона м.	7 ⁴⁹	16 ⁹	17 ³⁵ 9 ³⁹
23	10	Н	Міни і Єрмогена мч.	Вікторії д. і м.	7 ⁴⁹	16 ⁹	18 ⁴² 9 ³⁸
24	11	П	Даниїла Ст.	4. Ад. Наз. Ад. і Еви	7 ⁵⁰	16 ¹⁰	19 ⁵⁰ 10 ¹
25	12	В	Спирідіона	Різдво Христове	7 ⁵⁰	16 ¹⁰	20 ⁵⁶ 10 ²⁰
26	13	С	† Евстратія і Авксен. мч.	Стефана	7 ⁵⁰	16 ¹¹	22 ² 10 ³⁷
27	14	Ч	Тирса мч.	Івана	7 ⁵⁰	16 ¹²	23 ⁸ 10 ⁵¹
28	15	П	Елевтерія свмч.	Дітей убит. у В.	7 ⁵¹	16 ¹³	— 11 ⁶
29	16	С	Аггея пр.	Томи еп.	7 ⁵¹	16 ¹³	01 ⁴ 11 ²⁸
30	17	Н	Даниїла пр. і 3 Мол.	Евгенія еп.	7 ⁵¹	16 ¹⁴	12 ⁴ 11 ⁴¹
31	18	П	Севастіяна	Н. по Р. Сильв. пап.	7 ⁵¹	16 ¹⁵	2 ³⁶ 12 ³

ПОГОДА В ГРУДНІ.

До 8 студено, морозно і сніги, від 9 до 15 морозна погода, від 15 до 23 знов сніги, може й з дошем, від 23 до кінця тепліє і випогоджується.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ГРУДНІ.

8 грудня 1868. засновано у Львові Товариство „Просвіту“. — 14 грудня 1918 р. Директорія здобула Київ. 19 грудня 1240. татари зруйнували Київ і пішли на Галичину. — 21 грудня 1761 р. Росія скасувала гетьманів на Україні. — 29 грудня 1873 р. засновано у Львові Наукове Тов. ім. Шевченка.

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА КООПЕРАТИВА ДЛЯ ЦЕРКОВНИХ РІЧЕЙ

відзначена медалями й хрестами, а також заслугам на виставах у Римі, Карльсбаді, Одесі, Стрию й Коломиї, під Фірмою:

ДИМ ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВИЙ **„ДОСТАВА“**

У ЛЬВОВІ. ВУЛ. ДОМІНІКАНЬСЬКА 11. 1.

ПОРУЧАЄ СВОЇ СКЛАДИ:

у Львові,

у Перемишлі,

у Тернополі,

вул. Руська ч. 20.

Ринок ч. 23.

вул. Пилсудського 6.

Тільки тут дістанете найкращі дзвони, фелони, фани, шалі, суконки, обруси, ілитони, плащаниці, чаші, монстранції, кадильниці, ліхтарі, павуки, кивоти, ямпулки, образи, євангелія, світло, кадило і т.п.

Тільки „Достава“ виконує своїми артистами найкращі іконостаси, престоли, вівтари, проповідниці. Тільки „Достава“ найкраще малює церкви своїми артистами-знатоками нашого стилю. Всі евентуальні зиски розділює „Достава“ нв церковні й народні цілі, а членам крім дивіденди дає щорічно товарові звороти від усіх готівкових закупок.

Тому нехай не буде в нас ніодної церкви, ніодного церковного Брацтва, якеб не було членом „ДОСТАВИ“ (уділ зол. 10, впис. 1 з.)

**Центральний
Кооперативний Банк**

„Краєвий Союз Кредитовий“

у Львові, Третього Мая ч. 1
(власна камениця)

Ч. телеф. 433. — Конто поштової щадниці 143.46
Жирове конто в Банку Польським

**як Центральна Каса
Українських Кооператив**

приймає вкладки ощадности, обезпечує їх в твердій валюті та акредитує українські кооперативи всіх видів, що піднести господарськ. розві українського народу.

НАРОДНЯ ТОРГОВЛЯ

споживчі й кольоніальні товари, насіння господарських рослин, городовини й квітів

продає у своїх складах:

у ЛЬВОВІ: Ринок 36, Личаківська 155, Більчевського 3, Городецька 23;
СТАНИСЛАВОВІ, РИНОК 23 і Голуховського 20;
ПЕРЕМИШЛІ, Костюшка 7; ТЕРНОПОЛІ, 3. Мая 3;
ДРОГОБИЧІ, Пилсудського 12; КОЛОМИЇ, Ринок 48;
СТРИЮ, Ринок 37; САМБОРІ, Ринок 27 і Торговиця;
РОГАТИНІ, Львівська 674; БРОДАХ Ринок б-а;
СЯНОЦІ, 3. Мая 3; ГОРОДЕНЦІ, Головна 29;
БОРЩЕВІ, Шевченка 861;
ЗОЛОЧЕВІ, Собиського 15; ЗБАРАЖІ, Ринок 72;
КОСОВІ, Ринок 85; МОСТИСЬКАХ, Перемиська 571;
СНЯТИНІ, Ринок 60; СОКАЛІ, Костюшка 63;
ТУРЦІ н/СТР. Ринок; ЛУЦЬКУ, Ягайлонська 56
і Берка Йоселевича 13; ОЛИЦІ (Волинь) 3. Мая 42
і ВОЛОДИМИР, вул. 3. Мая 6.

ЧАЙ

В.ВИСОЦЬКИЙ і СКА
ПЮТЬ В КОЖНІЙ ХАТІ

Чеколяда Англас, Какао

З М І С Т

КАЛЕНДАРЯ-АЛЬМАНАХА „ДНІПРО“ НА 1934 Р.:

<i>Богдан Лепкий</i> : Володимирові Дорошенкові (Вірш)	1
<i>Борис Гомвин</i> : Тіні від облич (Оповідання)	2
<i>Євген Маланюк</i> : Кілька день (Поезії)	16
<i>Федір Дудко</i> : Велика присяга (Уривок із роману)	20
<i>Гнат Порохівський</i> : Спогади про 1-й Український Корпус	26
<i>П. Зілинський</i> : Останніми з Київа (Спомин)	54
<i>Юрій Магалецький</i> : Оборона Київа в січні 1918 р.	59
<i>Михайло Островерха</i> : У московський полон (Спогад)	77
<i>Євген Маланюк</i> : До проблему класифікації культур (Стаття)	82
<i>Клим Трохименко</i> : „Свобода-воля“ (Спомин)	89
<i>Поручч. Сімянців</i> : Багринівці (Спомин)	95
<i>Василь Бент</i> : Втеча С. Петлюри з Київа (Спомин)	99
<i>Андрій Жук</i> : Симон Петлюра (Спомини)	101
<i>Симон Наріжний</i> : В. Антонович про російську літературу (Стаття)	115
Наші втрати (Некрольог)	118

Адресовий справочник. — Оголошення.

Обкладинка роботи арт.-графіка *Миколи Бутовича*.

ВОЛОДИМИРОВІ ДОРОШЕНКОВІ.

Ще лист один?.. Га, щож! Нехай!
Напишу... Та про що писати?
За ріками наш рідний край,
Далеко так, що й не видати.

Далеко так... Та далечинь
Пройшли би ми якось ногами,
Колиб не океан терпінь,
Що розіллявся перед нами.

Немає нам такого дня,
Немає нам такої ночі,
Щоби покинута рідня
Не йшла на думку і на очі.

Як стада воронів, галок,
Летять до нас зловіщі вісти:
„Останній зіджено шматок
І вже нема що більше їсти“.

Блукаємо в уяві ми
І по Печерську й по Подолі
І зустрічаємся з людьми,
Що стогнуть: „Дайте хліба й волі!“

І де не глянь, де не піди,
Куди не повернись думками, —
Скрізь Дантові важкі сліди,
Скрізь муки пекла перед нами.

І сумно тут, і страшно там,
Єрусалим, руїни Трої,
Похід трагічних, тихих драм,
Не край, а лиш цвинтар героїв!

Героїв муки і страждань,
 Великої, страшної жертви, —
 О, Всевидюче Око, глянь!
 О, Правдо, піднімися з мертвих!

Не дай зневіритися нам
 І збайдужніти й отупіти,
 А витривалість дай думкам,
 Рукам дай силу, щоб не вліти!

Борис Гомзин.

Тіні від облич.

(Із циклю: „Нас було четверо“).

Нас було четверо...

Наймолодшому з нас було 48 літ, найстаршому... Але —
 будьмо скромними перед білим волоссям.

Позаду нас було сумирне, супокійне й догідне життя.
 А тепер... тепер ми були уламками минулого, трісками ко-
 рабля, що закрутився в вирі хвиль і був розбитий об при-
 бережні скелі. Схопив нас темний вихор, поніс по білих
 гривах океану й викинув, як нікому непотрібне сміття, до
 європейської затоки.

Латана доля наша вивернула нас, як рукавицю, й ніхто
 не пізнав би тепер у нічному сторожі колишнього елегант-
 ського улана, або в кольпортері газет — талановитого слід-
 чого. Минуло, пропало, зникло все те, що було позаду нас,
 немов його й не було ніколи.

Попри нас бігло кудись божевільним темпом галасливе
 життя. Але ми не брали в ньому участі. Ми не чекали вже
 нічого для себе від майбутнього. Правда, емігрантська бра-
 тія борсалася в своїй калабані, творила якісь пляни, закли-
 кала, балакала, лаялася. Але це було не для нас. Ми знали,
 що старе наше не вернеться, а з новим зжитися ми
 не могли.

Ми жили в минулому й тільки минулим. Ми знали, що
 те минуле ніколи, ніколи не вернеться. І від того воно
 ставало нам ще любішим, ще милішим.

Кожен із нас уже підвів свій життєвий рахунок. Ми до-
 живали рештки нашого віку. Крізь звичайні дні ми про-
 ходили немов сновиди, з заплющеними очима, виконуючи
 нашу важку працю задля хліба щоденного. Але раз на мі-

сяць ми прокидалися. І в той день ми забували про наші злидні, про наше поневіряння в приймах, забували про червоне марево, що навіть і тут дошкуляло нам, забували про свинську вдачу новітніх панів від краму й пропасницю теперішнього міста й поринали в наше минуле, в те минуле, де й сонце якимось інакше світило, й місяць не був такий виснажений, де ніхто й нікуди не квапився, де люди були утульніші, без отих гострих кутів, що їх так багато в сучасних схематизованих, накручених годинників у соvjачих окулярах. Те минуле, де люди без «гуманности» на вустах були куди людяніші за сучасних сантиментальних годувачів горобців на міських садках! І ми, немов суботні п'яки, чекали на той заздалегідь визначений день.

Цілий довгий місяць тяжкої й брудної чорної праці, цілий місяць животіння, цілий місяць там, під сподом, щоб один раз виплисти на поверхню й ковтнути повними грудьми повітря, того «колишнього» повітря. В цей день ми перероджувалися, стаючи на кілька годин тими, колишніми. В цьому був увесь сенс нашого існування. Цілий довгий місяць ми, де тільки можна було, ещаджували, обкрадали себе, щоб на один вечір знову бути панами й створити марево безповоротно-минулих днів.

Того дня ми перетворювалися. Хтоб, наприклад, у стрункому й сухорлявому, спортсменського типу брунеті з ідеальним переділком волосся й моноклем в оці пізнав би сендвича. Навколо нього легким, делікатним ароматом розпливалися перфуми Бльосома, а в куті рота, немов прирослий до вуст, курився пахучим Capstan'ом справжній „captain Black“. Ось таким бував раз на місяць колишній гвардійської кінної артилерії капітан Перебийніс. Решту-ж днів він був людиною без обличчя. Він був сендвичем. І такою була ціла чвірка.

Нас було четверо. І всі ми були парубками. Якимось не судилося нам зазнати квітів і колючок подружнього життя. І де-ж ми могли розвіяти нудьгу нашу, що гадюкою смоктала наші серця, як не в корчмі? До чого ми могли притулити наші осамітнені вуста, як не до гальби з пивом (на щось ліпше нас не ставало)? З ким ми могли поділитися отим дорогим нашим, що носили під серцем, як не з подібними собі?

У призначений день ми збиралися в корчмі. Це не була модерня каварня з її верескливою орхестрою, де люди уподіблюють лисів, вовків, псів чи, нарешті, закоханих муринів, називаючи це танцем. Нас і тут, як у всьому, притягало минуле. А під цим оглядом європейська столиця, де ми жили, була справжнім скарбом. Тут можна було знайти такі куточки, де людина, попавши під їх стародавні скеління, забувала про теперішнє й мимоволі поринала в ми-

нуле. Ось таким куточком була наша корчма коло кляштору отців августинів. «Лейб-кабак», як називав це місце наших сходиш колишній уланський лейб-гвардійського полку ротмістр Петрушевський. Той Петрушевський, що на чолі свого швадрону, врубавшись під Мирославчиком у саму гущу австрійців, вирішив перемогу москалів. Той Петрушевський, що згодом, будучи летуном, здобув між німцями для себе пошану й назву «залізного».

В цій пивярні ми мали свій «круглий стіл». Тут із готичьких стін і готичьких надписів на них дивилися на нас віки. Тут ми не були паріями з низин життя, не були акторами з примусу на життєвій сцені, акторами, що грали силоміць долею накинену їм роллю покидків, ми тут були панями. Тут ми були не упослідженими «русами», а «вашно-стями», яких вітали й приймали, як дорогих гостей. Навіть льокайська душа «платничого» Штурца, що взагалі з фаху легко гнулася перед кожним більш-менш поважним лицарем пива, перед нами згиналася якось инакше. Його досвідчене око бачило в нас тих «справжніх» колишніх панів, дарма, що демократів, від кожного слова яких він млосно запліщував ючі, як те звірятко, коли його чухати поза вухами. Але які-б у нього зробилися круглі очі, коли-б він у звичайний день побачив кругленького «ритмайстра від уланів», із незмінною гаваною в роті, в ролі нічного сторожа в кожусі, із смердючою «зорькою» (13 штук 5 копійок) у зубах! Або що сказав-би меткий пікольо Франтік, що просто умлівав перед своїм улюбленцем „soudce“— Прутченком, колишнім судовим слідчим, коли-б побачив його в ролі кольпортера газет на розі головного Проспекту! Та, Богу дякувати, велике місто добре ховало таємницю нашого животіння. Ба, навіть юлімпійського вигляду череватий пан-шеф не міг минати народи підійти до нашого столика й поспитати про наше здоров'я й про те, чи смакує нам його пиво. А це вже було «щось».

Ось так і сьогодні ми втрюх сиділи в нашій корчмі. Бракувало тільки Петрушевського. Бракувало нашого жартуна й балакуна Петрушевського, кругленького, як кавунчик, готового всякої хвилини вибухнути соковитим ядерним сміхом.

Трохи здивовані й збентежені його неточністю, ми вже почали пускатися в різні здогади й припущення, коли раптом захеканий Петрушевський бомбою підкотився до нашого столу.

Заведеним порядком кожного разу один із нас мав оповісти якусь приподоу з свого життя. Сьогодні була Прутченкова черга.

— Ну, судова юфіціє, пане слідчий — починай! Струнко! — скомандував нам Перебийніс, вихиляючи третю гальбу.

Звичайно мовчазний Прутченко провів рукою по сивому волоссю, глибоко зітхнув і, немов із тяжкою бідою відриваючи свої думки від того, над чим замислився, сказав:

— Добре, панове. Тепер мода пішла на детективки. Так ось розповім вам одну пінкертонівську історійку. Давненько це було вже, але й тепер іще, коли згадаю, мороз поза шкірою йде.

Три зустрічі.

(Оповідання слідчого Прутченка).

В 1906. р., друзі мої, доля закинула мене до Нікольська-Усурійського. Я тільки закінчив університет і все вагався, не знаючи, куди пристроїтися — до адвокатури, чи на коронну службу. Але за мене вирішив це питання хтось інший. Мене мобілізували, як прапорщика запасу, й я опинився в Нікольську в запасному пішому полку.

Війни вже не було. Я приїхав туди в той час, коли війна на фронтах припинилася, а перенеслася до кабінетів дипломатів, яких ми називали «свічкогасами». Тим свічкогасом від Росії, а значить і від усіх нас, що жили в нашій — не нашій «матушці-Росії», був славної пам'яті граф Вітте, той Вітте, що замість пів Сибіру, який мали взяти собі японці, віддав їм тільки пів Сахаліну. Отже — я в Нікольську-Усурійському.

Уявіть собі тільки, що могло бути кращим для мене за той Нікольськ-Усурійський з його запасним полком і тайгою навколо, де я весь свій вільний час віддавався мисливству! Ні, ви не можете цього собі уявити!

Боже, яка це краса бути насамоті з природою й чути її дихання, ще не затроєне людською цивілізацією! Яка краса потроху вчитуватися у велетенську книгу життя великого творця природи. Ет, ви того не розумієте! Ось хто мене розумів — це був Асу. Я не етнограф і не знаю, до якого племені він належав, але для мене було ясно, що це був відвічний син тієї землі. Підчас своїх мандрівок по лісом зарослих сопках якось я його зустрів і ми заприятелювали. Він жив із мисливства, мисливство було його життям і професією. Асу, Асу, де ти тепер, любий друже мій?

Ах, що це був за чоловік! І як він знав тайгу! Зламана галузка й трохи примнята трава давали йому надзвичайно вірний образ того, що перед хвилиною було тут. Уся тайга з її ростином і тваринним світом була для нього живлом, з якого він черпав свої сили й охоту до життя... Ах, цей Асу! Але я переходжу до дальшого оповідання.

Підчас одної мисливської мандрівки з цим Асу, по цілоденних даремних пошукуваннях за тигром, сиділи ми на невеличкій галявині коло багаття, на якому смажився

застрілений фазан. Весело потріскувало сухе ломаччя. Було тихо навколо, як може бути тихо тільки серед тайги. Час від-часу ми перекидалися з Асу короткими словами, курячи ввесь час, щоб хоч трошки відігнати від себе хмари настирливої мошки. Довкола нерухомо стояли вікові велетні-сосни.

Раптом пес Асу, що досі спокійно дрімав коло ніг свого пана, нашорошив вуха, наїжився й глухо загарчав. Десь неподалік від нас хруснула зламана суха гілка.

— Тигр! — майнуло в мене в голові й я схватив у руки свій вінчестер.

Але Асу повільно простягнув руку й спинив мій поквапний рух.

— Гей, хто там? — кинув він у темряву.

Пес, немов чекаючи на це, зірвався з місця й кинувся прожогом у хащі.

— Не стріляйте! Покличте собаку! — донеслося з темряви.

Асу свиснув. За хвилину слухняний пес вернувся й знову ліг коло ніг Асу, шкірячи зуби.

— Хто там? Виходь! — гукнув Асу.

Хтось, обережно розсуваючи віти чагарника, посувався на наш огонь. За хвилину в сяйві багаття ми побачили людську постать.

— Мир на стану! — хрипливим голосом кинув стереотипне привітання незнайомий і, не чекаючи на запрошення, важко сів на землю. Зброї при ньому не було. Його лахміття й виснажене заросле обличчя говорили, що перед нами волоцюга, «нешасненький», як їх називають на Сибіру. Один із тих колишніх людей, яких невблагано переслідують рука закону за те, що один раз у житті він той закон переступив. Після евакуації Сахаліну й заняття його японцями сила таких «нешасненьких» появилася в тайзі.

Багато ріжних тасмниць ховає тайга. Але найстрашнішою тайною в ній є людина. Зустріч тут із двоногим звірем куди небезпечніша, ніж зустріч із чотириногим. А всеж наш несподіваний гість не викликав у мене ніяких підозріль. Навпаки, його приемне, хоч і суворе, обличчя наводило мене на думку, що перед моїми очима якийсь безталанний шукач релігійної правди, що в російських умовах кінчали своє життя на засланні.

Із усього було видно, що голод змусив його забути про безпеку й шукати нашого товариства.

І те, як захрустіли фазанячі кістки в його могутніх щелепах, підтверджувало моє припущення. Чай і нарешті моя папіроска видно вкінцець його розпарили й він почав окунів ловити, иноді підхреспуючи. Мене теж морив сон.

Розмова не вязалася. Асу вперто мовчав. Я швидко заснув, егоїстично поклавши всі надії на завжди обережного Асу, здібного не спати й пару ночей.

Прокинувся я від лютото гавкоту пса. Вже благословлялося на світ. У мене й досі стоїть перед очима картина, яку я тоді побачив.

Асу із рішучим виглядом, тримаючи рушницю напоготові, в супроводі скаженілого пса, уперто наступав на схиленого, готового до скоку вчорашнього нашого гостя, що рачкував перед ним до чагарника. Мене вразило в ньому те, що маска лагідности цілком зникла з його обличчя, а очі на скривленому від безсилої люті обличчі кресали вогнем. Але що особливо врізалось в мою пам'ять — це були його щелепи, які клацали, мов залізні клямки пастки. Щось зловісне було в цій постаті. Поволі волоцюга відступав до найближчих кущів, там блискавично крутнувся й зник у хащах. І тільки тепер мені впав у око величезний шрам, що простягався кривавим рубцем від його вуха по цілій шиї.

— Недобра людина! — коротко кинув Асу на мій мовчазний запит.

І вже пізніше розповів, як той волоцюга, думаючи, що Асу спить, із ножем у руках повз до мене. Мабуть мав на думці заволодіти моїм вінчестером. У його стансвищі два людські життя не були дорогою заплатою за таку рідку в цих сторонах річ.

Прожив я в Нікольську-Усурійському з рік. І ось одного дня мені довелося попрощатися з тайгшою, з Асу, з Нікольськом-Усурійським. Скінчили свою роботу свічкогаси в Портсмуті, щоб підготувити ґрунт до другої війни. Моя військова служба також скінчилася.

Незабаром опинився я на посаді судового слідчого на рідній землі. Полювання на двоногих звірів — це також цікаве полювання, мої друзі.

В моїй окрузі був недобресі слави Капітанівський ліс, що далі лучився з Чорним, Нерубаєм, Гайдамацьким і разом із ними ділив дві губернії. В цих лісах гніздилися розбійничі банди, тероризуючи мирне населення величезної округи. І хоч мені, як судовому слідчому, той ліс багато клопотів завдавав, я боготворив його за ті приємности, які він давав мені, як мисливому. Звичайно в суботу чи напередодні свят я складав свої «справи» в синіх палятурках на полицю й ранком, у супроводі Крика й Крака — двох пойнтерів, що радісно скавулили, з вінчестером або Зауером у руках поринав у гушавинах Капітанівського лісу.

Було це восени 19...—не памятаю кстрого—року. Пригадую, як сьогодні — це було десь на Покрову. Яка краса наш Чорний ліс восени! Ця гармонія барв прозорого повітря! Ця

безконечна, переливчаста, золота гама, що грає всіма відтінками під чистим ласкавим соняшним усміхом!.. Ні, мабуть вже ніколи не доведеться побачити тої краси знову! І тут ліси є, й тут сонце є, й тут осінь, але... це не наше, не своє..!

Саме тоді я був дуже стомлений і поденерований. Я й поліція просто з ніг валилися, шукаючи за вбивником лісника Кудрявого та його родини.

А справа з цим таємничим убивством була така. Одного ранку сусід Кудрявого, теж лісник, що за чимось прийшов до нього, ввійшовши до хати, побачив жахливу картину. В хаті було все шкереберть. На лаві під образами, звязаний по руках і ногах, сидів мертвий Кудрявий. На його обличчі застиг жах і невимовна мука. Видно було, що перед смертю він переживав душевні тортури. Очі, що трохи не вилізли йому з ямин, дивилися на піл. На полу лежала цілком гола красуня, жінка Кудрявого, теж мертва, а близько від полу на долівці, немов підтяга стебелина, девятилітня дівчинка, донечка Кудрявих.

Лікарський огляд і секція встановили, що Кудрявий умер від впливу крові з численних неглибоких ран, зроблених дуже гострим шевським ножом. Крім того, він мав величезну гулю на голові. Смерть його наступила пізніше, ніж перших двох жертв. Жінка Кудрявого мала таку саму гулю на голові, але вмерла від рани ножом у серце.

Огляд ствердив також, що вона була перед тим гвалтована. Вбивник, очевидно, зпочатку приголомшив ударом по голові свої жертви, а вже потім докінчив своє гидке діло. Дівчинка мабуть хотіла втекти, але ніж спинив її, майже відділивши головку від шиї. З річей узято тільки сало та хліб.

Хто й чому це зробив? Усе свідчило про те, що тут відбувся останній акт якоїсь давньої драми. Але якої? Яка завязка, який перебіг тої драми? Розшуки й слідство завели в сліпу вулицю. Придержали пару людей із сусіднього села, з якими небіжчик мав ніби якісь порахунки на ґрунті порубу й попасу у скарбовому лісі, але вони легко виказали своє алібі. Моє начальство гримало, товариші потай підсміхалися, а я зі шкури ліз, щоб задержати свою репутацію талановитого слідчого. Але не було ради. Доводилося, придушивши жаль, направити справу на припинення. Я вже був примирився з цією конечністю. Лишилося тільки виконати кілька формальностей, і справа вбивства лісника Кудрявого мала стати спадком архівних мишей Н-ського окружного суду. Мені це все нарешті так остогидло, що я навіть радий був спектися тої справи.

Забувши за все, ми втрійку — я, Крик і Крак — розкошували в лісі. Пара слукв лежала в моїй сітці. Сонце схиля-

лося вже на захід. Ми хотіли встигнути перейти ще то-рішнім порубом. Щоб скоротити дорогу, пішли навпростець глибокою балкою з багатьма бічними рукавами, порослою густим чагарником серед старезних дубів. Вдюлині буркотів заклопотаний струмок. Ми поволі спускалися стрімким схилом балки. Раптом Крик із гавкотом кинувся в хащі. Старший Крак із ваганням подивився на мене, трохи спантеличений нерозважним випадом свого молодшого приятеля, що цілком суперечив усім правилам доброго тону для вихованого пойнтера на полюванні. Я покликав Крика назад. Але де! Він уїдав щораз дужче.

— Іжак! — подумав я собі, знаючи люту ненависть Крика до цих милих звіряток.

Та в цей момент почулося жалібне Крикове скавуління. Я кинувся прожогом у напрямі Крикового гавкату. Поперед мене майнула тінню чоловіча постать і раптом безслідно зникла. Але моє вухо вловило звук, подібний до клацання звірячих щелепів. І враз, немов жива, встала в моїй пам'яті сцена в тайзі, коли Асу наступав на волоцюгу.

Увесь приваб полювання на слукв зник. Я чув цілою істотою своєю, що попав на слід звіря, страшнішого за чотирирохного тигра. Кожен мій нерв затремтів від напруги. І те, що пережив я потім, доки не прийшов до хати й не опинився за бюрком, належить до річей, про які не варт оповідати.

Ходив я потім, як сновида. Очунав тільки тоді, як, заглибившись в діло про вбивство Кудрявого, несподівано для себе на голос запитав: — Кудрявий? Кудрявий? — і ще більш несподівано для себе розсміявся. Це було остільки проти правил, що Крик і Крак, що солодко спали на своєму килимку, стурбовано підвели голови, але побачивши, що їх пан сидить у звичайній поставі й на звичному місці, позіхнули. Сьогодні обидва всни продовжували у сні своє урване полювання. Але мене вразив чужий для мого вуха звук цього прізвища, чого раніш я не помічав. Те, що видавалося раніш таким нормальним, таким звичним, тепер було для мене дивовижним і суперечним з цілою обстановою. І справді, як це мені до цього часу не впало в оксі!

Я поглибився в цілу цю справу з таємничим убивством.

Якого дідька тут, на Україні, взявся якийсь Кудрявий, коли тут могли бути тільки Кучеряві. Очевидячки небіжчик був зайда. Звідки він тут узявся? А цей перший здогад потягнув за собою другий: чому він тут опинився, покинувши батьківщину? До цих двох нав'язувався третій і четвертий: чи не той самий волоцюга вештається тут, якого я вже зустрічав в усурійській тайзі, а коли так, то чи нема тут якогось зв'язку між Кудрявим і тим волоцюгою?

Щось настирливо підказувало мені, що тут треба шукати розгадки вбивства лісника Кудрявого.

І я немов віродився. Десь поділися і втома, і знеохота. З молодечим запалом пірнув знову; я в ледве не поховану до судових архівів справу.

Кудрявий був родом із кінешенського повіту Костромської губернії. Я знав із досвіду, що офіційна переписка мало коли дає те, чого було треба. Та випадком я мав там доброго приятеля, також слідчого. Не гаючи часу, написав я йому про трагічну долю Кудрявого й просив приятеля подати мені, чи не звязане імя Кудрявого з якимсь судовим процесом, що міг закінчитися засудом когось на каторгу. А, відіславши листа до приятеля, поїхав до нашого ісправника й попросив його, щоб він негайно мене повідомив, колиб притримали десь волюцюгу з указаною мною прикметою, а саме зі шрамом здовж шиї.

Ісправник лукаво прижмурих очі.

— Шож, в Лекоки заміряете? Га?

У мене не було бажання звірятися йому; й я перевів мову на інші теми.

А тимчасом мій товариш із Кінешми писав, що в 1904. р. був за намір убити селянина Кудрявого й за підпал його хати засуджений на каторгу Анкудін Власов. Мотив — пімста. Цього Власова, що був пострахом села, перед тим на постанову громади вислали на Сибір на заслання. Особливо причинився до цього колишній його приятель Кудрявий. Дружба їх урвалася після одружіння Кудрявого з дівчиною, до якої стежечку топтав і Власов.

А тут і ісправник якось при зустрічі мене потішив.

— Ге-ге! Слідопите Пінкертоновичу, як-же ваші справи? — пожартував він, як звичайно, стискаючи мені руку, й повідомив, що в першому стані урядник Вертихвіст притримав пташка. Екземплярчик хоч на виставу. На всі чотири види кутий. І прикмети підхожі. Шрам на шиї й усе інше. Але — що зробиш — пашпорт у нього в порядку на імя гродненського міщанина Петра Соколова. Заарештували випадково його й уже хотіли пустити, та пригадали мою просьбу.

І ось цей Петро Соколов у моїй слідчій камері. Для мене не було ніякого сумніву, що Петро Соколов і Анкудін Власов — це одна й та сама особа, але це треба було довести. Плян мій був простий: збити його з пантелику несподіваним розкриттям його псевдоніму й тим викликати признання.

— Гей, Власов, як живемо? — відразу звернувся я до нього, як тільки Соколова ввели до мене.

А він ані словом у відповідь, немов я звертався зовсім до когось іншого.

Я вдруге:

— Це до вас, Власов, кажу я, відпиратися даремно — я все знаю.

І ось він розливається в напівблагеньку, напівображену усміщечку й співає мені таким елейним голосом «Сахар Медовича»:

— Це ви до мене, ваше благородіє? Жартуете. Ми хоч люди й бідні, а всеж пощо нас кривдити! Я про ніякого Власова з роду-віку не чув. Це хто-ж вони будуть?

Я й привяв відразу. Бачу — пташок стріляний. Тоді я питання кантом йому:

— Що-ж, — кажу байдужим тоном, — коли не хочете добром, доведеться інакше взятися за вас. Я вас відішлю до Кінешми на слідство.

Ех, треба було бачити ту метаморфозу, що відбулася раптом із моїм Соколовим! Тигром із тайги подивився він на мене й блискавкою промайнула тінь по його обличчі. Видно було, що він скаменів увесь, щоб угамувати свій вибух, але зрадили його щелепи. В камері ляснуло, немов від брязкоту залізних клямок пастки. Я подзвонив.

Власова відставили етапом до Кінешми. Незабаром я дістав підвищення, мене перевели до Київ. І я вже перестав цікавитися далі справою Власова. Так чи інакше, навіть колиб йому й не довели вбивства Кудрявого, він мав опинитися там, звідки втік, тоб-то на каторзі. А втеча тільки збільшувала реченець кари.

Надбігла велика війна, надійшов по ній славетний 1917. р., той рік, що мав два обличчя: в минуле дивився як знак оклику, в майбутнє — як знак запиту.

І почалося. Мов бульбашки по дощі, повставали влади, комісари ріжних мастей, всілякі отамани. Голодними вовчими тічками блуками ріжних барв і жахливих назв ватаги, в яких кожна людина мала вигляд арсеналу й історично-географічного музею вкупі. Налітали ешелони ріжних Круків, Соколів, Яструбів, із ріжними куреннями «Смерти», «Пімсти» і т. д. і т. д., накладали чергову контрибуцію, робили чергову реквізіцію й зникали десь на обрії, зза якого появлявся новий, черговий, ще дужчий. Усе це відбувалося з такою калейдоскопічною швидкістю, що обиватель не міг ніяк встигнути відповідно перефарбуватися, успособитися. А справа зводилася до цілоти горла. Не потрапив — чик! — і край усьому.

Що тих наганових куль було вистріляно за той час, що тих людських мозків розбризкано по мурах — тогс ніколи не переповість ні одна історія великої «безкровної» матері - революції!

Я тоді вже не був у Києві, втік, бо там мене кожний собака знав і кожний ступінь землі під моїми ногами горів. Утік я тоді на Чернигівщину, на хутір до моєї тітки, в якій я виріс і виховався. Тітка моя була «козачкою», дуже гордою на свій рід. Мала ставок, і млинок, і вишневецький садок. Жила собі тихо-мирно, як тисячі таких козачок.

Ех, і тіточка-ж була, дай Боже їй царство небесне! З голоду оце померла два роки тому. А қодись — які пундики, які пиріжки та вареники з наливками в неї були!.. Не вернеться!

— Прошу без ліричних відступів! — нетерпляче перебив його Петрушевський, ковтаючи слину.

— Вибачте, друзі! — казав далі Прутченко. — Кінчаю. Отже хутір на Чернигівщині. Але вже й по глухих закутинах ставало небезпечно. Довгі настирливі руки починали нищпорити й тут. І ось я записуюся в товариство «Лісових братів», які постановили, що пропадати ні за цапову душу можуть собі гречкосії, салаїди, салогуби та чорнильня віра, а не вони. Чи не прокинувся тоді в нас давній козацький дух наших предків? Братва дібралася добра, весела й безжурна. Шибай-голови — тай годі.

Нічого нового ми не хотіли. Ми броронили своє, створене й придбане віками. Річ ясна, що червоні плахти, особливо в чужих руках, приводили нас у рух. Тактика наша була така: заплілям нашим були хутори, оперативною базою — ліс, а обєктом нашого чину — повітове місто, довколїшні містечка, залїзницї та стації, по яких аж роїлося від червоного Москаля й його совдепів. Саме тоді була доба комунїстичного панування. Комунїстичні головачі з повітового міста аж лікті собі кусали з лютї на нас: ніяк не могли «ліквіднути» невловиму таємничу банду запеклих контр-ревів. Ми в повітовому совдепі свої вуха й очі мали, а тому могли спокійно пробувати на «зимових квартирах», тобто на хуторах. Усі походи під знаком пятикутної зірки з завданням знищити гидру контр-революції кінчалися на курниках та хутірських коморах, де враз після того зменшувалися запаси сала та ріжного иншого припасу, бо ми задалегідь зникали з хуторів, як туман перед першим соняшним блиском.

Та ось якось наш звязок із містом раптом урвався. Будучи наготові, ми перенеслися до лісу. Дїло було влітку, отже такий позачерговий виїзд на «літніска» був навіть прийємний. Звичайно, ми взяли собі за правило нікого на хутори не посилати, а звязок із хуторами тримали через хлопців, що приносили нам потрібні відомості й їжу в призначені місця.

Та гірше нам стало, коли урвався звязок і з хуторами. Від учора ми нічого не їли. Шлушки наші глухо гурчали на мотив: «Дай-но трохи попоїсти!»

Ми були, немов у лантуху. До голови лізли ріжні здогади. Це всіх деморалізувало. Таке пасивне вичікування могло скінчитися для нас катастрофою. Треба було чину. Це розумів і наш отаман Басаврюк, і ми. Я знав, що під цим вигаданим прізвищем ховається блискучий старшина генерального штабу. Не називаю його справжнім прізвищем, бо він тепер займає високу посаду в большевиків і, думаю, що колись ще дасться їм у знаки.

На його наказ ми пересунулися до поблизьких від хуторів яруг, щоб звідси вдарити вночі на комуно, колиб вона була на хуторах. Треба було про це тільки розвідатися. Вибір упав на мене й на підпарубійку-гімназиста, сина тітчиного сусіда. За півтори години ми мали повернути.

Подалися ми вдвох із ним житами до хуторів. Під хуторами заховали в житі свої обрізани, револьвери й набої. Хлопця я пустив наперед, наказавши зайти з другого кінця, а сам, перечекавши хвилини з п'ятнадцять, пустився до хуторів простом шляхом.

Ось і хутори. Тихо, ані телень. Тільки чую, як серце в мене дзвоном вибиває. Іду це я собі з батіжком вулицею. Тихо, спокійно. Аж надто вже тихо. Ні собачні, ні дітлашні не видко й не чути ніде. А це вже в нас певна признака, як собачня десь позалазила й мовчить: значить комуна по хуторах увихається й нишпорить. Так 'би й чкурнув кудись у жита. Та сором перед товариством ноги пересуває.

Звичайно, я до тітки. Та не встиг крізь ворота пролізти, як чиясь важка рука на мое плече:

— А ти, паря, откелева будеш?

Озирнувся я, а ззаду мене білявчик такий із буряковою пікою в гімнаст'юрці й з биндами кулеметними навхрест.

— «Ну, значить, ускочив! — майнуло мені в голові. — Треба вилізати!»

— Тутешній! — кажу з найдурнішим виглядом.

— Усі ви тутешні. Підемо, — каже, — до командіра, він уже розбере, з яких ти будеш.

— До командіра, то й до командіра, — кажу. — Мені однаково.

Пішли. Бачу, заводить мене на подвіря до одного нашого багатія Дмитренка. На подвірі коні окульбачені, люди з червоними биндами на грудях вештаються. Ясно: експедиція!

Саме в ту мить двері надвірні в хаті з гуркотом відчинилися й на порозі з'явився старший уже чоловігя в шку-

ратянці, борідка цапяча руденька, окуляри на носі сині, на голові картуз московський сукняний. Так тобі ніби прасол або рядчик.

З того, що салдатня трохи якось підтягнулася, зрозумів я, що це мабуть командір і є.

Його окуляри зупинилися на мені.

— А це що за опудало? — кинув він до мого супровідця.

Той доповів йому. Тоді командір зробив пару кроків у напрямі до мене й уважніше до мене придивився. Вигляд його мені нічогісенько не сказав. Але слова його враз напняли мої нерви, як струни на скрипці.

— Руки йому звязати й пильнувати, як ока! Чув?

В цей момент із хати вийшов матрос, видко — напідпитку.

— Матанін! — звернувся командір до нього. — Того панича візьмеш на допит ти, а з цим — показує на мене — я сам побавлюся.

— Єсть! — рубанув басом матрос, прикладаючи руку до безкозирка, й подався кудись за ворота. А командір у хату.

«Діло табак! — подумав я. — Видко, й мого гімназиста вже схопили».

За хвилину грюкнули хатні двері й звідти проскрипіло:

— Давай оту мацапуру сюди!

Стусан мого вартового всунув мене до хати. На мене сумно глянула така знайома мені Дмитренкова хата. На столі стояла порожня пляшка. Командір видко саме хильнув із неї, бо витирав рукою вуста. Довкола на долівці валялися обсмоктані половини й хвости від оселедця. А зпід образів синіми окулярами дивився насмішкувато на мене, скрививши вуста, сукняний картуз.

Раптом мене немов варом обдало. Це була хвиля, що раз на все визначила мое досі кволе національне почуття. Мене ножем різонув жахливий дисонанс: наша затишна, завжди привітна й чепурна хата з її старовинним мережаним сволоком, із її потемнілими стародавніми прадідівськими образами, і поруч отой неохайний картуз, що нахабно сидів на командіровій голові. В мені прокинулася приспана досі гордість господаря й обурення проти непрошеного зайди, і я з погордою подивився на нахабу.

Той іще дужче скривився лютою усмішкою, його тонкі синяві губи розсунулися й ізза діркуватого парканчика пощерблених, жовто-гнилих пеньків із злісним гикотом вилетіло:

— Що-ж, ваше благородіє, ось, як це буржуї та довгогриві кажуть, боженька сподобив здибатися! Не пізнаєш, любчику?

Я від несподіванки остовпів: паний?

Це мабуть відбилося на мойсму обличчі, бо цапача борідка важко підвелася їй, утягнувши голову в плечі, вилізла із-за столу на середину хати. Ніс нахаби якось загнувся, а підборіддя хижо висунулося наперед.

— Що? — сказав він, узявшись в боки й похитуючися. — Не пізнаєш? Ха-ха-ха! Ах ти, панський вилупок, гад! — верескнув він і несамоовитим скоком опинився коло мене.

Гидкий сморід перегорілого самогону, скеледця й цибулі вдарів мені в ніс, а перед очима замигтіла скривлена надлюдською злобою машкара з мертвими синіми шклами замість очей.

— Не пізнаєш? Не пізнаєш? Зараз пізнаєш!

І в мій мізок розпеченими полками встромилося жахливе клацання щелепів.

Я здрігнувся.

— «Власов!» — пройняла мене думка й млісно розлилася по ногах.

Це, видно, втішило Власова й трохи угамувало його лють. Видно було — він розкошував.

— Що-ж, голубятко, бачиш — пізнав! — сказав він, сідаючи на лаву й важко віддихуючися. — Довго я мріяв про зустріч із тобою. І бач — зустрілися. Тоді твоя правда була: я зарізав Кудрявого й байстря оте: моя то була донька — чуєш? Щеня ти шолудиве! Моя!

Тут голос його перейшов у жахливий шепіт.

— А шлюху оту таки я останнім пожив. Твій бачив усе, чуєш — бачив! Так і сконав, як у театрі. Ха-ха-ха... — божевіллям покотилося по хаті всуміш із клацанням щелепів.

Пропасниця трясла мене й вибивала цокотом на зубах.

— Сім літ палила мене та жадоба, — шепотів далі Власов. — Сім літ я чекав на ту хвилю, чуєш? Та сука заходила під мною, а я їй ножа в серце що-раз глибше встромляв... Ти вліз мені на дорогу!...

Він почав запинатися, немов лють, яку був стримав, знову заливала його душу. Потім глибоко зітхнув і, сланувавши себе, тягнув далі глузливо:

— За те, що ти бандит і білогвардієць, ми відправимо тебе в штаб Духоніна. А за те, що ти намагався обдурити комуністичну владу, ми тебе відправимо в земельний комітет. Ось і вибирай, що більше до вподоби! — розреготався Власов. — Наш суд швидкий і милостивий: одна горошина з нагану в пельку — й готово! Але ти, братіку, ще не віддав мені боргу... Не осуджуй!.. Тоді ти погрався зі мною, а тепер я трошки побавлюся. Я на тобі раніш одну операційку зроблю, а тоді вже й з наганом почоломкаєшся. Люблю оце я таких паничків, як ти, вихолщувати. Хе-хе! — й ріт його від звірячої насолоди розтягнувся в малпачу посмішку, а щелепи знову клацнули.

— «Садист, божевільний!» — слабо відгукнулося в моїй голові. Смертельна нудьга сповила моє тіло.

А Власов, фіксуючи мене своїм поглядом, підвівся з лави й зігнутий, крадькома почав наближатися дрібними кроками до мене з ножем в руці...

Ближче... ближче....

Та тут раптом вибухнув на дворі стріл, за ним другий, ударив по шибах і опритомнив мене. Затиснувши зуби, що сили я вдарив ногою Власова у спід живота.

Виття смертельно раненого звіря розляглося по хаті. Я впав на долівку.

— — — — —

Прийшов до себе в лісі. Кюлю мене сидів Басаврюк.

— Що сталося? Де той? — були перші мої слова.

— Нічого надзвичайного! — спокійно, як завжди, відповів Басаврюк. — Вчасно ми наспіли, а то-б по тобі вже дівчата плакали. Не дочекавшись вас на призначену годину, ми вийшли з яру шукати за вами. Ну, й упали тим песиголовцям як сніг на голову. А того цапа ти ловко почастував!... — тихо засміявся Басаврюк і заходився розкурювати погаслу люльку.

— А що з ним?

— Та нічого. Ми його за хуторами в ярузі непритомного так і закопали. Собаці собача смерть! — сказав похмуро Басаврюк.

Євген Маланюк.

Кілька день.

1.

Будівлі днів ніхто не вирішив, —
В очах від Вавилону. — чорно.
На каторзі жорстоких віршів
Нас тяжко душить слово-жорно.

Все рідше взлет. Мотор задиханий,
А нерви тріпотять, як троси.
І коли серце врешті стихне,
Нас зрадять крила альбатроса.

І не відчуємо, що страчено
Життя, від творчости — криваве,
Що нам призначена двозначна,
Як поцілунок Юди, слава.

2.

Ще ця межа не перекрочена,
 Ще гаданина: так, чи ні, —
 Та з серця зникла червоточина
 І очі знову в вишині.

О, як любить тебе, як дякувати
 За зустріч цю, за руки ці!
 Завжди — своя, завжди — однакова,
 Тримаєш міцно всі кінці.

Тримаєш цупко, витривалая,
 І серце, й віддих, і уста.
 Пробач, що досі так невдало я
 Ще ворожу: чи — ні, чи — так?

Пробач, що серце днями трудними
 Ще вчиться віри й повноти...
 Над цею осінню, над буднями,
 Над обр'ями — я і ти!

В. С.

3.

Тиша. Сонячно. Радісно. Тепло.
 Дивно: справжня осіння весна.
 В жовтій сукні цій, простій, як пеллум,
 Ти по-древньому мудра й ясна.

Так в любови нам вічність дається,
 Час тамує нестримний свій тяг,
 Серце з космосом в суголос бється
 безмежжям зростає життя.

Дійсність вмить просвітлюється мітом
 І щезає щоденність, як дим:
 Ти — Вікторія, ти — Суламіта,
 Чарівнице відвічних годин.

4.

...І вродлива чужинка забрала.

Л. Українка.

Кохана сестро, вчусь нести
 Свій біль важкий, своє прокляття.
 Кую свій день, сталюю стиль,
 Тамую крик, крилю завзяття —
 І ось перелітаю знов
 Свої провалля і безодні.
 Вирує непокірна кров,
 Кляне оганьблене «сьогодня»

І кличе «завтра»...

Так щодня,
Тортурами й вогнем гартован,
Іду нову вагу підняти
Ще ненародженого Слова.

Та є страшніш. Не самота
[Вона — постійна вартівниця,
Вона кладе свої уста
На трепетні стебла цівниці
І ніжно скаржиться комиш...], —
Ні — ні. Ти тямш біль, коли то
Раненим серцем прикипиш
До серця людського — любити, —
Тобі-ж — зрадливий в серце ніж!

Лукавий раб, підданець зла,
Розлючений вогнем любови,
Кидається в багнисту повінь,
Назад, де — спокій, гній і мла.

І ось стоїш і тулиш рану,
Захитаний, міцнишся знов,
Щоб в прокаженну їх нірвану
Нести вогнем свою любов.

5.

Ой, Цукроварницька! Така далека й довга,
Що вже не йшов, а ледве-ледве човгав.
Нарешті ось: шістьсот і пятьдесят,
І перша думка — чи не втекти назад?

Веселий ранок. В небі — хмари білі,
Зеленим травнем оповиті віллі,
А кожна вілля — то якесь «імя», —
Чужий, незнаний і дивний ім я...

Дзвоню. Стрічає панна свіжа й ясна,
Мов ранок той, — сміються зуби й ясна.
«Чи... Я-б хотів... Чи вдома пан Махар?»
— Будь ласка, так!

І вже не дійсність, — чар.

Що говорили? Як зустрілись? Скільки
Хвилин, годин?... Не знаю. Мудро в Рільке
Окреслено ту бурю, пристрасть, шквал,
Як — zwischen zweien Tönnen — інтервал, —
Парадоксальна тиша, що набрякла
Вузлами слів, і так навік залякла,
Гаряча мла, що заховала тріск
Сухих, колючих електричних іскр.

І в іскор тих немов містичнім сяйві
Запам'яталось зовнішне і зайве: —
На полках книги, рівні, як полки,
І всі — відважні, тверді і палкі;
Тремтить на стінах соняшна пороша
Й кропить портрети Бенеша і Фоша;
Наполеон бронзовий на столі,
Що ніби прислухавсь до наших слів...

6.

Півколо моря. Корабель
Пливе повз нас назустріч вітру.
Я знову пізнаю тебе,
Юнацьких мрій моїх Анітру.

І легка сукня мов летить,
Обліплюючи бронзу тіла,
І блакитніє вічна мить, —
О, серце, ти-ж цього хотіло!
Ось золотий пісок. Над ним
Смереки грають, ніби цитри.
Дай руку, кроки окрилім
І полетім в танець Анітри!

7.

Чорний день від снігу побілів.
Пів на першу. Порожньо і тихо.
Стільки бурь котилось, стільки злив,
А тепер ось — стіни, шибка й стріха
Все відгородили. Відійшло
Річище розгойданого часу.
Десь гарчить мечами тятє зло,
Десь різбяр формує мертву масу,
Льотник бомби кидає в Шанхай
І джентльмени формулюють марно,
І лунає радіо...

Нехай!

Вже недовго так тривать безкарно.
Вже брехню добрехують до дна,
Вже до дна вичерпують людину.

Зникне сніг і загремить весна
Чорним днем одчаю і загину.

Ф. Дудко.

Велика присяга.

(Уривок із роману „Мазепа“).

Без милої вольности и славы
Склоняли долго ми главы
Под покровительством Варшавы,
Под самовластіем Москвы.
Но независимой державой
Украинѣ быть уже пора —
І знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра.

А. Пушкін.

Було пізно й у великому гетьманському домі на Печерську стояла тиша. Вся служба, опріч гетьманської варті та двох дворяків, що мали услужити генеральному писареві, коли він вийде від гетьмана, давно вже спала.

На дворі хлюпотіла осіння непогідь. З чорного неба холодними краплями падав дощ і різкий вітер шумно гудів у голих деревах темного парку.

Коло входу до гетьманського двору стояли на варті козаки й, прислухаючися до шуму дерев, поглядали на гетьманський дім, де серед темряви горіло кілька освітлених горішніх вікон.

Від Дніпра тягнуло вогким холодом. На вежі Печерської Лаври вибило північ.

— А що, не виходив іще? — питав козак у будника, вертаючи з обходу.

— Ні, ще сидить!

І, дивлячися на освітлені вікна, обоє думали про тяжкий уряд генерального писарства, якому нема ніколи спокою — ні вдень, ні вночі.

А в тихому, затишному покої особистої гетьманської канцелярії сидів у цей час Орлик і писав якийсь довгий універсал. Двері з канцелярії були відчинені до сусіднього темного покою, за яким було видно світло з гетьманського кабінету.

Було тихо й у цій тиші під рукою генерального писаря чулося сухе скрипіння пера по шорсткому паперу.

— Чи скоро ти там? — знову почув Орлик Мазепин голос. — Є ще деякі справи.

Орлик нарешті скінчив, кинув перо, притрусив атрамент піском із дорогої волоської пісочниці й, узявши акт у руки, підвівся.

Вибило дванадцятю.

Орлик перейшов темний покій і вступив у гетьманський кабінет.

Мазепа сидів у фотелі перед столом і, підперши голову, про щось думав.

Тихо ступаючи по мягкому килиму, Орлик підійшов до столу й поклав перед гетьманом написаний універсал.

— Що, вже? — виходячи з задуми, спитав Мазепа, подивися на Орлика й, простягнувши руку до столу, подав генеральному писареві невеличке писемце в залякованій коверті. — Один волох, зашивши в шапку, привіз мені це від княгині Дольської. Прочитай, чого вона хоче?

Обличчя Мазепа було в тіні від дашка, що закривав світло канделябра від його очей.

Орлик привичними пальцями розірвав пакет і вийняв звідти шифрований, цифрами писаний лист від княгині Дольської, в який була вкладена маленька залякована записка. Не придивляючися до печатки, генеральний писар розпечатав і це маленьке писемце й раптом побачив підпис: Stanislaus Rex. Орлик швидко перебіг лист очима — він був від короля Станіслава.

— Ну, чому-ж не читаєш? Ти всі шифри перечитуєш відразу без ключа.

— Тут і ключа, ваша мосць, не треба! — відповів схвильований Орлик. — Княгиня Дольська пересилає вашій ясновельможності листа від короля Станіслава.

— Що? — здригнувшись всім тілом, спитав Мазепа й випростався. — Не може цього бути.

І швидко простягнув тремку руку до письма.

— Давай сюди.

— Так є, ваша мосць! І власноручний підпис короля тут і його печатка, — сказав Орлик.

Гетьман нахилився до свічки й швидко перебіг лист очима. Руки йому раптом затряслися, лице зблідло й лист випав із пальців на підлогу.

— Ні, ця баба хоче мене зовсім зі світу звести!

І Мазепа безсильно спустив руки.

Орлик нахилився, підніс лист і поклав його перед гетьманом. Обличчя Мазепине було затінене, але вся постава його говорила, що він переживає в душі велику бурю.

Якусь хвилину Мазепа сидів нерухомо. Орлик стояв збоку, не сміючи перебивати його задуми.

Нарешті гетьман зробив рух і повернув голову до генерального писаря.

— Скажи, що на твою думку я маю робити з цим листом? Відіслати його цареві чи затаїти?

— «Гетьман випробовує мене!» — подумав Орлик і обережно відповів: — Високий розум вашої ясновельможности сам має розсудити, як буде краще.

Мазепа схилив голову й знову задумався.

— Ну, а що княгиня пише? — нарешті спитав він. Орлик узяв листа Дольської й, дуже скоро розбираючи знайомий шифр, почав читати.

Княгиня повідомляла, що пересилає листа короля Станислава, який, опріч того, наказав передати панові гетьманові, щоб він починав задумане діло раніше, ніж шведи наблизяться до України. Княгиня має в себе проект трактату шведського й польського королів із гетьманом, по який просить прислати довірену особу.

— Зараз-же на моїх очах спали цей лист! — наказав гетьман.

Орлик підніс лист Дольської до свічки й, коли папір спалахнув, відійшов до печі й кинув туди попіл.

Мазепа знову довго сидів і про щось думав.

В тиші покою було чути, як за вікном бушував вітер.

— Борюся з розумом, — сказав гетьман, — посилати королівський лист до царя чи не посилати. Порадимося про це ще ранком. А тепер іди до себе й добре помолися. Може твоя молитва доходить до Бога, як моя. Ти живеш праведно, по християнськи. Але Бог, який умудрить тебе, буде мені за свідка, що не для себе роблю я це все, а для всіх вас, для жінок і дітей ваших.

Орлик у сильному хвилюванні вклонився, побажав гетьманові доброї ночі й якоюсь дивною, несвоєю ходою вийшов із гетьманського покою.

Коли затихли глухі звуки Орликової ходи, Мазепа взяв лист зі столу, ще раз перечитав його й старанно сховав у внутрішній кишені свого розцібнутого жупана. Потім встав, узяв свічник у руку й, тихо поскрипуючи сапанцями, попростував до своєї спальні.

Служник, що дрімав на точеному голендерському дзиглику коло дверей гетьманської спальні, раптом зірвався на ноги, взяв із Мазепиних рук свічник і відчинив перед ним двері.

* * *

Тихим дзвоном дзигар вибив на столі крало ліжка четверту, але гетьман не спав. То вдивляючися в мяке коливання світла лямплади перед ерусалимською іконою Діви Марії в блискучих золотих шатах, то перебігаючи сніма по золотому крученому шнуру з важкими китицями й срібному орнаменті на едwabній завісі над постіллю, Мазепа лежав і насторожено прислухувався до найменшого шелесту.

Гудів вітер у саду, хлюпотіла вода за вікном, стікаючи з жолобів, десь тихо потріскувало сухе дерево в меблях. Іноді долітав знадвору тонкий свист вартових, іноді в поривах вітру чувся якийсь невиразний шум — не то прибою розгойданих дніпрових хвиль, не то людських голосів, —

і ці звуки примушували гетьмана підносити голову з подушки й простягати руку до набитого турецького пістоля.

Чи не схопили хіба у сні в Батурині гетьмана Демяна Многогрішнього, щоб потім вислати його на страшні тортури до Москви, а звідти на grindжолах заслати на вічну каторгу в сибірські сніги? Орлик! Він чесний, шляхетний, він свято відданий козацькій справі чоловік, але — хто може в цих часах поручитися за людину! От піде до Меньшікова, розбудить його й наведе сюди москалів, щоб продати свого гетьмана, як той каріотський апостол свого великого Вчителя.

І знову підносить голову, і знову пильно вслухується.

Ні, ні, Орлик цього не зробить! Скільки разів він доказував свою вірність гетьманові й велику любов до своєї батьківщини! Із усіх старшин військових він найпорядніша й найчесніша людина. Хто, Орлик? А головне — та його запекла, здавна виявлювана ненависть до москалів і всього московського. Ні, Орлик не здатний на це!

І Мазепа, заспокоївшись, починає дрімати.

Але раптом схоплюється, вслухується в якісь непевні звуки й, міцно стискаючи в руці держак пістоля, чує, як сильно бється його серце.

Свист вартових долітає знову.

Мазепа лягає на подушку й думає:

— От ходять там небораки на дощі й певне гадають собі, який щасливий їх гетьман. Лежить собі там десь у золотих світлицях і безтурботно перевертається вже на третій бік. А не знають того, що цей самий їх гетьман раднісенький бувби тепер стояти замість них на варті з рушницею в руках, щоб не переживати тих мук, що ось цілу ніч гризуть його.

І Мазепа тяжко зітхає.

— Ехе-хе-хе, тяжка ти, доле гетьманська! Але Мазепа не уступить місця якомусь пройдисвітові, що за шмат московської парчі й пару соболів продасть свій край і свій народ у вічну неволю. О, такого другого Мазепа не скоро дочекається Україна! І хоч як він упоперек горла всім тим Кочубеям стоїть, що тільки за свої маєтності та гарзди дбають, а булави з рук не випустить, аж поки не виведе свого безталанного народу на шлях, на який вивів колись народ ізраїльський великий Мойсей.

Протягло й сонце прокричав десь півень. Знову й знову.

Ритмічно цокав у тиші поксю дзигар.

Гетьман заплющив очі, перелякано відкрив їх, заплющив знову на хвилинку — й міцно заснув.

* * *

Коли ранком другого дня Орлик увійшов до гетьманської канцелярії, дижурний старшина, виструнвившись, пові-

домив писаря, що його милість пан гетьман вже чекає на енерала.

Орлик увійшов до Мазепиною кабінету й побачив, що гетьман сидів при столі, де поверх паперів лежав добре знайомий генеральному писареві дорогий хрест із часточкою животворного древа.

— Здоров! — привітав його гетьман.

Орлик уклонився й помітив різку зміну в Мазепиному обличчі. Очі йому запали, ніс витончився, на схудлому обличчі лежала якась мертва попеляста тінь.

— Як спалося? — запитав Мазепа.

Орлик мовчав.

— Чи може не було часу на спання? Може енеральний писар регіменту гетьманського бігав шукати якогось московського капітана, щоб поділитися з ним тими страхами, яких набрався вчора в гетьманському домі?

Поважний Орлик витягнувся й зповажнів іще більше.

— Я не заслужив у Вашої милости на такі підозріння, — сказав він. — О, Орлик не з тих людей, що за аршин московського кумачу побіжать продавати свій край і свого рейментаря всяким зайдам і заволокам!

Мазепа вдячно подивився на Орлика й м'яким голосом сказав:

— Ні, ні, я пожартував!.. Пробач мені... Слухай, Орлику, хотів я дискретно поговорити з тобою про одну важну справу.

Орлик уклонився, вийшов за двері, прислухався й вернув назад.

— До цього часу я не відважувався виявляти тобі свого наміру й відкривати ту тайну, яка тобі вчора випадково стала відома. Вбачаю в тому перст Божий і роблю тебе співучасником великого діла, за яке ми матимемо довічну подяку від потємних поколінь.

Гетьман на хвилинку замовк і заговорив далі.

— Не тому я не зв'язався тобі, що не мав до тебе довіря. Ніколи, на користеньку навіть мить не спадало мені на думку, щоб ти міг відплатити мені невдякою за мою велику до тебе любові зроблені добродійства. Але я міркував так: хоч ти й розумний і великого такту чоловік, але дуже молодий і ще маєш мало досвіду. Я боявся, щоб у розмовах або з москалями, або з нашими всякого чину людьми, чи то з довіря, чи з необережності, ти якось не проговорився й не прсвалив цілої справи. Але тепер, коли вже ти знаєш усе, кличу всемогутнього Бога в свідки, що...

Мазепа раптом устав і урочисто підніс два пальці вгору.

— ...Що ні задля приватної моєї користи, збагачення, вищого сану, чи інших примх, але з уваги на всіх вас,

що перебуваєте піді мною й моїм реґіментом, з уваги на жінок і дітей ваших, загального добра й вольности бідної матері нашої України, всього Війська Запорозького й народу українського — я хочу за Божою допомогою так зробити, щоб усі ви, з жінками й дітьми вашими, й батьківщина наша з Військом Запорозьким не згинули під тяжким московським ярмом. Колиж би я робив це задля якихось моїх приватних інтересів, то нехай мене побе й на душі й на тілі Бог всемогутній у святій Тройці Єдиній і невинній страсті Христові!

Сказано це було з такою урочистістю й таким сильним і щирим піднесенням, що в Орлика перебіг мороз псаз шкірою.

Гетьман ступив до столу, перехрестився й побожно поцілував хрест.

Тривожливе підозріння Орликове, чи не випробовує його гетьман, те страшне підозріння, що всю ніч не давало йому спокою, раптом зникло.

Випроставши своє струнке тіло, гетьман з блідим обличчям повернувся до Орлика.

— Я твердо вірю в тебе, — сказав він, — як Христос у святого Петра, й сподіваюся, що й сумління твоє, й лицарськість, і вроджена шляхотність не допустять тебе зрадити свого реґиментаря й пскровителя. Але для більшої певности я хотів би, щоб ось тут при мені перед животворним деревом Христовим ти присяг, що будеш до кінця днів своїх вірний мені й не викрнеш цієї тайни нікому.

І, простягнувши руку до столу, взяв хреест.

Орлик здрігнувся, підніс два пальці вгору й урочисто шпорік:

— Клянусь перед святим хрестом і стражданнями Христовим, що ніколи нікому, покіль носитимуть мене ноги на грішній землі, не відкрию тайни, яку мені повірив еси мидість ваша.

Потім перехрестився й поцілував хрест.

Мазепа поклав розпяття, ступив до Орлика й зі сльозами на очах трикратно поцілував його.

Потім повернувся й сів.

Інтимність моменту надала Орликові відваги запитати в гетьмана:

— Присяга вашої ясновельможности доказує усердну пильність і батьківську любов вашої мосці до нашого краю й усіх нас. Але хто може наперед знати, за ким у війні зостанеться вікторія? Коли за шведом — ясновельможність ваша й усі ми будемо щасливі; коли за царським військом — тоді ми всі згинемо й народ погубимо.

Мазепа подивився в очі Орликові.

— Невже-ж ти думаєш, вірний друже наш і дораднику, що Мазепа почне якісь кроки раніш, ніж не переконається, що царська сила буде остаточно зломлена потенцією шведською? Ще як були ми в Жовкві, я звернувся до царя з петицією, щоби зволив у поміч нам придати хоч із десять тисяч своїх ратних людей на випадок, колиб Станислав повернув на Україну й почав плюндрувати наш край. «Не токмо десяти тисяч, — відповів мені цар, — а й десяти чоловік не можу дати. Самі обороняйтеся, як знаєте». І це примусило мене задуматися й післати ксьондза-тринитаря, капеляна княгині Дольської, до Саксонії, щоби там не дивилися на нас, як на ворога, й не пустили бідної України вогнем і мечем. Однак я відверто не зірву з царем, доки не побачу, з якою потенцією король Станислав підійде до українських границь і якого воєнного успіху досягнуть шведи. Коли ми побачимо, що не в силах будемо борснити України, то задля чого нам самим лізти в петлю й губити свій край? Сам Бог і цілий світ буде бачити тоді, що ми з мусу пішли на це, усіма способами дбаючи про свою цілість, як народ вільний і незалежний.

Мазепа замовк, подумав і додав:

— Будь певний, Орлику, що без конечної потреби я не рішуся на цей крок. Для цього я розсудив писати до царя й післати йому цю записочку, — й він вийняв із кишені Станиславів лист. — Ти зараз-же напишеш один лист цареві, а другий до князя Головкина.

І, оповівши зміст листів, гетьман вислав генерального писаря до канцелярії...

Гнат Порохівський.

Спогади про І-й Український Корпус.

I.

Напочатку жовтня 1917-го року, одного досить похмурого дня, удався я до Генерального Секретаріату Військових Справ, щоби там записатися до української армії. Виникло це бажання в мене не з яких-будь соціальних чи політичних поглядів, а просто тому, що, будучи українцем, я вважав за свій святий обов'язок влитися в армію свого народу, щоби, в міру моїх слабих сил, спричинитися до визволення українського народу від того пекла, в яке, як

я бачив, Росія котилася сама й тягнула за собою поневолені народи.

Без труднощів знайшов я будинок Військового Секретаріату. Переходячи від урядовця до урядовця, за допомогою присутніх різних військових та цивільних, які юрбилися в тісному помешканні, дійшов я нарешті до штабс-капітана Скрипчинського, який завідував справами вступу до української армії. Я відрекомендувався йому й висловив, як умів тоді по українськи, своє бажання.

Між штабс-капітаном Скрипчинським і мною відбувся такий діяльог:

— Ви українець, пане полковнику?

— З діда-прадіда українець, — відповів я.

— Де родилися?

— В селі Д. на Уманщині.

— Чим займалися ваші батьки?

— Хліборобством.

— Належите до якої-будь української партії?

— Ні. Та й не міг належати, бо від шіснадцятого року життя служу при війську, увесь час перебуваючи поза межами України.

— Які посади займали в російських частинах?

— Усі посади від молодшого старшини до полкового команданта включно.

— Чому ви залишили російську армію?

— Тому, що в мене, коли я командував 43-м Сибірським стрілецьким полком, трапилася історія, яка примусила мене залишити цей полк і взагалі російську військову службу. Частина полку відмовилася вийти на позиції, й я, на підставі військового статуту, намагався з другою частиною полку обезброїти неслухняних. Це мені не вдалося. Мене бунтівники арештували, засудили на смертну кару, але, після великих митарств, про які булоб довго оповідати, мені вдалося вирватися з пастки.

— А тепер що думаєте робити?

— Прийшов просити зачислити мене до української армії, — відповів я здивовано.

— Ні, ви прийняті не будете! — сказав категорично Скрипчинський.

Ця відповідь дуже здивувала мене. Вона була тим більше неприємною для мене, що, як я вже сказав, кімната була переповнена різними людьми, з яких ті, що стояли ближче, з зацікавленням тягнули вуха до нашої розмови.

— Чим же я знеславив себе перед українським народом? — спитав я гаряче.

— Ваша історія з полком...

— А якеж відношення має ця історія до мого вступу до нашої армії?

— Та ви й говорити не можете по українськи! Ось, наприклад, ви кажете «офіцер» замість «старшина»...

— Хм, звичайно, я не говорю літературною українською мовою, а так, як народ. Алеж я не прошуся на становище професора! Для того, щоб вести козаків у бій, я добре знаю мову. Отже не думаю, щоб мова могла стати на перешкоді до вступу в армію. Найкращим доказом цього може бути те, що після моєї історії з полком начальників корпусу, де я служив, генерал Довбор-Мусніцький, що форсує тепер польські частини, пропонував мені вступити до його частини.

— Ну, знаєте, пане полковнику, ми маємо до кандидатів свої вимоги...

Такого прикрого звороту в моїх справах я собі не уявляв. А найбільше мене здивувало, що доля мого вступу в армію буде залежати від одної-однієї особи, рангою нижчої від мене, в кімнаті, переповненій різним народом, і то так швидко. Ідучи до Військового Секретаріату, я думав, що мені доведеться мати діло з військовою комісією, яка в зовсім інших обставинах ознайомиться з моїм походженням, з моїм службовим та бойовим стажем, зробить відповідні висновки й представить їх на розгляд вищій військовій владі.

Тільки тепер виявляється у всій очевидності, з якою наївністю ми підходили на початках до творення нашої державности, не тільки не проявляючи жвавости в організації збройної нашої сили, а, навпаки, утруднюючи стихійне творення таких сил. От чому в перебігу нашої боротьби появилася т. зв. «гаманія», яка розтрачувала сили українського народу на взаємознищення.

Серед присутніх у помешканні знайшовся мій приятель дитячих років штабс-капітан Г. Він був прийнятий до української армії й дістав призначення до 2-ої дивізії 1-го українського корпусу. Пізнавши мене та побачивши, що я в прикрому становищі, почав просити п. Скрипчинського прийняти мене. Але той уперся й ні з місця.

Раптом почув я, що в покої настала тиша. Я озирнувся й побачив молодого, високого, в довгій кавалерійській шинелі генерала. Він підійшов до стола, привітався з п. Скрипчинським, а потім, простягаючи мені руку, назвав себе: Скоропадський.

Я хотів був відійти від стола, але генерал запитав мене, в якій справі я в Секретаріаті? Я пояснив. Генерал звернувся до мене майже з усіма тими запитаннями, що й штабс-капітан Скрипчинський.

— Хочете служити в моєму корпусі? — запропонував він, пояснивши, що командує 1. українським корпусом.

Я дуже втішився й дав свою згоду.

— В корпусі ще затрималося декілька полковників — москалів, але вони скоро будуть усунені. Ви будете призначені на першу вільну посаду команданта полку.

Мені не лишалось більше нічого, як дякувати генералові.

Штабс-капітан Скрипчинський трошки скривився, але справа була вирішена. Мені дали приказ виїхати в розпорядження 1. українського корпусу.

Полагодивши тогож самого дня всі формальності в штабі київської військової округи, до якої я був причислений, я першим вечірним поїздом виїхав до Меджибожа, де перебував штаб 1. українського корпусу.

Сидячи в поїзді, який швидко перебігав простори мого рідного краю, я думав над тим, що булоб зі мною, якби я не мав щасливого випадку зустрітися в Генеральному Секретаріаті з генералом Скоропадським? Куди мені, військовому, з діда-прадіда українцеві, що мав щире бажання віддати своє життя й сили для добробуту нашого народу, довелося-б їти шукати місця? Оце так організується українську армію?

Було тяжко й образливо на душі...

II.

Другого дня ранком висів я з вагону на станції Деражня. На пероні побачив генерала Скоропадського з його адютантом. Вони приїхали тим самим поїздом, що й я.

Скоропадський запросив мене їхати його автом, але я, маючи при собі багаж, не захотів надуживати доброти генерала й поїхав кіньми.

Падав дощ. Дорога була убійча. Вдома від безсонної ночі в вагоні, безладдя в поїздах, свідомість того, що ціла Україна переповнена всякими ордами — все це псувало настрій. Десь далеко, далеко в минулому зоставалося безжурне дитинство, гарні шкільні роки, роки великої війни, де я мав можливість познайомитися з ясними сторонами людської душі на полях бою, радісні настрої перших часів революції. Але тепер я бачив сучасне, непривітне, як той дощ, як туман, що обвслікав краєвид, як те болото, в якому грузли колеса. Майбутнє батьківщини видавалося мені непевним, своє власне — теж. Одним ясним промінем був тоді для мене 1. корпус. Там я сподівався знайти й працю, й вірних товаришів, і слухняних підлеглих. Швидчеб тільки дістатися туди, обігрітися, обсушитися, трошки виспатися, а там уже все буде гаразд.

Першим моїм рухом у Меджибожі було представитися командантові корпусу й начальникові штабу полковникові Софронovu. Начальник штабу був нестара ще людина, кремезний, середнього росту, з певним, трохи хоробливим обличчям. При першій розмові з ним я переконався, що він

дуже сумно дивиться на майбутнє й не бачить ніякого виходу з тієї ситуації, в яку попала Росія після революції. Всі його турботи були про Росію. Та й неможна було брати йому того за зло: він був москаль.

Як і генерал Скоропадський, полковник Софронів був страшний ворог комітетів, і в нього, як я потім довідався, були вічні тертя з Корпусною Радою. Звичайно, ніхто з тих старшин, що дбали про утримання в частинах дисципліни, не мав симпатії до рад, але я, як тоді, так і тепер, уважаю, що в ті часи військові ради при українських частинах могли, при відповідному відношенні до них начальників частин, бути добрим знаряддям для підтримання в частинах ладу та для боротьби проти большевицької пропаганди. Через ради начальник міг передавати свої думки й бажання в певних питаннях у саму гущу козацької маси.

Після моєї візити мене запросили на обід старшин корпусного штабу, на якому був і генерал Скоропадський. Обід не був розкішний і не тягнувся довго. Розмови були невеселі. Говорили про розклад фронту, що дуже журило всіх, про комуністичну небезпеку. Пригадую собі дуже добре, як генерал Скоропадський запевняв присутніх, що комуністи не страшні, бо якби вони навіть і дійшли до влади, то перші-ж вибори до Установчих Зборів їх скинуть. Ці слова дуже характеристичні для того часу: всі, хто не був демагогом або большевиком, вірили в те, що долю Росії вирішать справжні вибранці народу. От чому ніхто не оцінював ні в Росії, ні на Україні большевицької небезпеки так, як вона на те заслуговувала, й не борювся проти неї тими засобами, якими большевики борюлися з своїми політичними противниками.

Мені відвели помешкання в містечку й я став чекати на призначення до частини.

III.

Минув день, другий, а я все сидів у Меджибожі без призначення. Ходив до корпусного штабу довідуватися, але там просили мене трохи почекати.

Не маючи що робити, я ходив до містечку й розмовляв з місцевими людьми про те й це. Всі були втомлені війною й ждали повного заспокоєння. А поки що всі говорили, говорили й сварилися. Сварилися звичайно в диспутах на соціальні й політичні теми, й сварилися дуже гаряче. Мене дивувало, як в ті часи найзвичайнісенькі люди, від яких, здавалося, не можна було чекати ніякого знання партійних програм, могли з піною на устах цілими годинами гризтися на партійні теми.

Познайомився з членами корпусної ради.

Невеселі були й їх розмови.

Начальник корпусного штабу — кацап, який не хоче українізувати частин і не хоче ніякої України, бо є її ворогом. Начальник 1. дивізії генерал Ганзюк — українець, хоробрий старшина, але не виявляє ніякої ініціативи, виконуючи тільки накази начальства, хоч його становище таке, що він міг би живим щирим словом розпалювати в козацьких масах огонь національного ентузіазму. Його помічник, генерал Бобошинський, стара людина, поляк, для якої справи українізації частин байдужі. З чотирьох начальників полків тільки командант 3. полку полковник Никонів є українець; решта кацапи, які готові втопити Україну в ложці води.

Щодо другої дивізії, то там справа стоїть іще гірше. Ні начальник дивізії генерал Клименко, ні його помічник полковник Крамаренко за справу українізації не беруться жваво; команданти полків до українізації ставляться вороже.

На посадах начальників курінів у корпусі нема зовсім булавних старшин; усе штабс-капітани та поручники, рідко капітани, з яких більшість москалі. На чолі сотень хорунжі, рідко підпоручники.

Щодо самої козацької маси, то вона українська, але потребує над собою дуже багато впертої праці, щоб стати свідомою й готовою до боротьби проти большевицької та іншої деструктивної пропаганди. В частинах корпусу провадять большевицькі агенти протиукраїнську пропаганду, а різна наволоч веде просто грабіжницьку пропаганду та настроює козацькі маси проти старшинства. Члени корпусної ради вибиваються з сил, розіжджаючи по частинах для боротьби з большевицькою пропагандою й ворохобництвом деструктивного елементу. Шляхи убійчі. Коней бракує. Відношення до рад з боку вищого командного персоналу недовірливе. Велика кількість членів рад, найздібніших до боротьби з большевицькою агітацією та авторитетних між козаками, вмісне звязано різними дорученнями, як нпр. контролю інтенданства, господарських частин у палках і т. и. Там вони заняті дні й ночі, тимчасом, як у частинах большевицькі агенти й дезертири ведуть свою ганебну роботу. Начальник корпусу має щирі бажання зробити лад, але не має рішучости на це, тим більше, що між ним і частинами стоять кацапи.

Так, можна сказати, хаотично стояла спочатку справа з українізацією 1. українського корпусу. Всім добре відомо, що командний персонал частин є тою нервовою системою, якою в чистини вливається життя. В 1. корпусі ця нервова система мала великі дефекти й не могла служити життєвим звязком між Військовим Секретаріатом та щиро-українською козацькою масою. Що більше — вона була така, що щирі бажання корпусного команданта десь застрягали, губилися по дорозі, не доходячи до тої козацької маси.

Причина цього всього неладу, річ ясна, полягала в тому довгому затриманні на відповідальних посадах московських старшин, якої допустився начальник корпусу. В своїх спогадах про І. Український Корпус П. Скоропадський пояснює це довге затримання старшин-москалів на своїх стансівищах тим, що йому «було тяжко відсилати кращий елемент із корпусу, не устроївши його відповідним способом», та бажанням «скористатися при організації українського корпусу досвідом кращих старшин».

Отже то й було причиною того, що ціла справа українізації корпусу була поставлена під велику загрозу.

Мені цілком зрозумілі почування генерала Скоропадського до кращого елемента колишнього 34. корпусу. В ті безпросвітні часи ми, українські старшини, мали нашу провідну зірку й знали шляхи до неї. Старшини-ж москалі були безпомічні перед зловісною заслоною майбутнього і їх настрої були повні болю й розпуки. Але відсилати їх в липні місяці в частини 41. корпусу, тоб-то в частини московські, булоб річчю цілком нормальною. Навіть коли це й не зробилося тоді, те їх можна було тримати цілком спокійно при штабі корпусу в очікуванні моменту, коли їх можна було улаштувати по інших частинах. Могливати-ж їх затримання в корпусі задля «використання їх досвіду при організації українського корпусу» є зовсім безпідставне, тим більше, що який-такий вони мали в цьому відношенні досвід? Треба було замістити начальників частин — москалів, і то в найкоротший час, старшинами-українцями — й справа українізації корпусу пішлаб нормальним шляхом. Отже присутність московських старшин, і то така довга, в корпусі, який українізувався, старшин, що не крилися з своїм скептичним, а часом і одверто ворожим відношенням до справи українізації, до української мови, до всього українського, годі виправдати якою-будь доцільністю.

«З поповненнями прибували — пише Скоропадський — лише самі прапорщики, яких на вищі командні посади я призначити не міг, і мені доводилося задержати довше старих неукраїнських старшин, поки не знайдуться більш досвідчені українські. Побачивши настрої прибуваючих молодих прапорщиків, я зрозумів уже спочатку, що сварки мусять початися й що в кожній частині буде два ворожі табори».

Мені здається, що, маючи такий прогноз, командант І. українського корпусу повинен був, для нормального переведення українізації, негайно-ж забрати з частин усіх москалів-старшин та підстаршин до резерви при штабі корпусу, а всі посади в частинах обсадити провізорично молодими прапорщиками-українцями. При всій їх військовій недосвідченості вони справу українізації корпусу, тобто потребу влиття українського духу в частини та підняття дис-

ципліни, перевелиб значно краще, ніж старі старшини-москалі, тим більше, що багато тих прапорщиків привели з собою в корпус цілі відділи з найдалших країв Росії, проживаючи з ними крізь вороже настроєні до України частини московські. Ці прапорщики були в ті часи духово звязані з козаками своїх відділів і своїм впливом на них досягли того, що деякі частини збереглися в певному порядку аж до наказу про перехід на систему ляндскнехтів. Большевики не побоялися доручити головне військове командування прапорщиків Криленкові, доручити флоту матросові Дибенкові, з вахмістра Буденного зробити команданта 1. кінної армії, доручити фронт салдатові Фрунзе, салдата Блюхера висунути на пост команданта окремої армії. Тільки в нас якось трапилося так, що в ті часи ми мали «недосвідчених політиканствующих з соціалістичною підкладкою прапорщиків та українців-генералів, які не звикли розбиратися в справах, де діло торкалося політики». Отже залишалися тільки «старі досвідчені» москалі-старшини для того, щоб нас українізувати!

Минали дні за днями, а я все місив болото в Меджибожі. Нарешті, бачучи, що час іде, що життя частин корпусу щораз більше набирає характеру розкладу, як про те мене інформували члени корпусної ради, я пснав рішуче домагатися від начальника штабу, щоб мене відправили до першої ліпшої частини на яку-будь посаду. На цьому ґрунті ми трошки таки посварилися, але зате я того самого дня дістав наказ вирудитися в розпорядження начальника 1. української дивізії.

IV.

Не можу пригадати собі, в якому саме селі знаходився тоді штаб 1. дивізії, але з Меджибожа їхав я туди реквірванною селянською підводою по тяжкій дорозі майже цілісенький день. Було вже зовсім темно, як я дістався до штабу, що містився в панському будинку. Мені відвели місце в покої одного з адютантів, і я, не гаючи часу, удався з візитом до начальника дивізії.

Генерал Гандзюк був високий гарний чоловік, із маленькою чорною борідкою та короткими підстриженими вусами. Тримався він дуже струнко, говорив мало, коротко кидаючи фрази, й видавався дуже суворим начальником.

Після короткої розмови генерал запросив мене до їдальні, де зібралися всі старшини штабу, й там я з усіма познайомився. Пригадую собі, що в той час начальника штабу полковника Капустянського не було в дивізії, а його місце заступав полковник Солугуб.

Настрій у штабі дивізії був дуже пригноблений. Тоді саме по московських частинах пройшла нова хвиля убивства

старшин, і в штабі дивізії боялися, щоб вона не перекинулася й на українські частини. Це побоювання було тим сильніше, що штаб дивізії не мав із українськими козацькими масами постійного живого зв'язку і міг зробитися жертвою розагітованої московської салдатчини.

Пригадую, як полковник Соллогуб, сідаючи за стіл, раніше перевіряв усі вікна, чи добре вони завішені, бо тоді в моді було стріляти старшин крізь вікна.

— Але-ж тут коло будинку стоять українські вартівці? — сказав я йому, пригадавши, що бачив досить багатих козаків на подвір'ї.

— І від них можна чекати всього, — відповів Соллогуб.

— «От тобі й маєш! — подумав я. — Кюли справа стоїть так зле і в наших частинах, то чогож тоді можна сподіватися взагалі?»

На вечері панував настрій, як на поминках. Ні живого слова, ні сміху, ні жарту. Мені пригадалося, що в тій частині, де я служив підчас війни, обіди й вечері, навіть у ті часи, коли ми мали щоденні бої, проходили завжди в жартах і дотехах. А тут? Вікна заслонені, сидимо всі, як якісь злочинці, покарані на смерть!..

Коли за чаєм начальник дивізії попросив мене розповісти про те, що трапилося зі мною в 43. сибірському полку, то він і полковник Соллогуб увесь час нагадували мені, щоб я говорив тихше, бо за вікном можуть нас підслухати.

Якими даремними були всі ці побоювання! Якою були вони тоді помилкою! Власне в ті часи не треба було говорити пошепки при заслонених вікнах. Треба було, навпаки, відчиняти вікна й говорити голосно, сміливо, жартуючи й сміючися. Треба було штабам і старшинам вести себе так, щоб усім — і населенню, і ріжним дезертирам, і своїм козакам було видно, що українське командування нічого не боїться, що воно вірить у свої частини, що події в московських частинах не можуть мати ніякого відношення до життя та настрою українських частин. Такими настроями пересяклисяб тоді й усі козаки, і чим гірше ставалаб справа в московських частинах, тим краще булаб у нас. Але, на жаль, розвал московських частин сприймали українські штаби та деякі старшини, як своє власне нещастя. Звідси — пригноблення, відсутність самопевності в зносинах із своїми власними частинами. І це тоді, коли козацька маса корпусу творилася в більшості з тих гарних дітей степу, які при кожному живому щирому слові начальника переймалися найкращими до нього почуваннями. Але на цю масу можна було впливати тільки безпосередньо. В кожному випадку ради повинні були підготовляти в частинах відповідні настрої, а кожний начальник мусів після того ще сам поринати в масу й своїм авторитетом остаточно зміцнити ті настрої.

Старшина, в якого я спав уночі, не роздягався й з револьвером у руках нераз обходив флігель, де ми займали люкції.

Від того, що я переїхав до штабу дивізії, справа мого призначення в частину не посунулася. Штаб корпусу не зазначив штабові дивізії, на яку саме посаду та в який полк повинні мене відрядити. З приводу цього почалася перетиска й я став нудьгувати так само, як і в Меджибожі.

Молодші штабові старшини говорили мені одверто, що справа українізації поставлена зле, що частини напередодні розвалу. Голова дивізійної ради жалівся на те саме, що й члени корпусної ради: всі члени перевантажені працею на різних пекарнях і маєтках, де йде молотьба. Програму культурно-освітньої праці неможна виконати, бо або члени просвітньої комісії призначаються куди-небудь, або частини посилаються на охорону. Щодо старшинського персоналу, то про це навіть говорити не хочеться. Москалі удають себе перед начальником корпусу льояльних та схочих піднести в корпусі дисципліну, але в дійсності вони намагаються її зруйнувати. Ті частини, що прибули до корпусу з найкращими намірами й дисципліною, тепер деморалізуються: накази виконуються аби-як, навчання не ведеться як слід. Частини розкидані по селах сотнями, навіть чоґами, і це тоді, коли села переповнені місцевими та чужими дезертирами, які за всяку ціну намагаються переконати українське козацтво, що часи «сфіцерства» й дисципліни в війську минули. В таких умовах розташування корпусові тяжко боротися проти демаґогічної пропаганди. Треба взятися за рішучі засоби: перевести скупчену дислокацію частин, щоб команданти полків могли щодня бачити свої полки, а потім треба всім старшинам від найвищого до найменшого говорити тільки українською мовою й цією мовою будити в козаках національний запал.

Познайомився я в той час із полковником Капустянським. Українець, добрий промовець, і то українською мовою, старшина генерального штабу, він міг би в ті часи багато причинитися до піднесення настроїв в дивізії, але на жаль, бував він у дивізії тільки наїздом.

Після декількох днів мого перебування при штабі дивізії я отримав нарешті наказ їхати в 4. козацький полк і прийняти його тимчасове командування від команданта полку, москаля, який рапортувався хорим.

Коли про це довідалися старшини штабу дивізії, почали попереджати мене, щоб я був дуже обережний із начальником полку, від якого можна чекати всяких пакостей. Те саме говорилося про його адютанта, запеклого кацапа.

V.

В 4. полку дійсно мене прийняли не дуже чемно.

— Што єто ви, полковник, приїхали мене, старіка, виживати із полка? — такими словами зустрів мене полковник Станюкевич.

Я сказав, що виживати його з полку наміру не маю, а просто мене прислали для тимчасового кермування полком на час його хороби.

— Знаєм все еті штучки! Виживають мене, старіка, українізуються... Українізуйтеся! Но ми ещо пасмотрім, чем всьо єто кончітєся. Ну, что-ж — командуйте. Толька ізвініте: где я жіл, там і буду жіть!

А жив він у штабі полку.

Увесь штаб полку містився в невеличких двох кімнатках якогось службовика маєтку. В юднім покої була канцелярія й містилися молодші старшини штабу, в другій — телефон. У цій останній спав командант полку й полковий адютант. Село було далеченько.

Ніякої ради не було. Я наказав поставити й мою похідну постіль у тім-же покої.

Видавши наказ про те, що я перебрав тимчасове кермування полку, я почав викликати до себе начальників курінів, щоб від них почути звіти про справи полку. Звіти не були загрозливі, навпаки — часом навіть дуже втішні. Накази в курінях та сотнях виконувалися, навчання провадилося, хоч і не так інтензивно, як було треба. Зброя трималася в порядку, дезертирства в частинах не було, забезпечення частин харчами було налагоджене. Відношення козаків до москалів було ворсаже, національна свідомість стояла висока. Одно, що було недобре, це розкиданість сотень по різних маєтках і большевицька пропаганда в частинах, яку провадили большевицькі агенти й дезертири й з якою при розкиданості частин тяжко було боротися. Щодо старшин-москалів, то їх, за малими виїмками, в курінях не було майже зовсім.

Отже становище було для мене ясне: полк знаходився в тому стані, з якого міг або швидко покотитися в безодню дезорганізації, або піднестися на висоту боєвої національної сили. Треба було попрацювати самому й засхотити до праці всіх інших.

На другий день я призначив полковим адютантом підпоручника К., студента київського університету, щирого українця, родом з Полтавщини. До того часу він був при штабі на посаді начальника служби звязку, отже вже мав деяку вправу в штабовій праці. І дійсно, він від першого-ж дня завів повний порядок у праці штабу. Він був із тих, що прибули до корпусу для його українізації, отже його призна-

чення адютантом зробило дєбєре вражіння на всіх українських старшин.

Призначивши полкового адютанта, я почав обїздити частини полку й виступати перед козацькими масами з промовама, в яких нагадував їм, що вони є діти України, твєрять українське військє та що повинні твєрдє тримати зброю для того, щоб бєронити наш народ і край від усіх, хто на неї буде простягати руки, закликав козаків до утримання дисципліни та порядку, до віри в своїх старшин, до поваги до них і до взаїмної любєви, як то личить дітям одної матері-України. Щодо розвалу російської армії, то я його не тільки не затаював перед козаками, а вмисне виставляв, як явище цілком льогічне, бо російська армія складена з ріжних народностей і тому мусить розпастиєся, а замість неї повстануть національні армії. Щодо позиції, то я говорив, що ми формуємєся не на те, щоб битиєся за Росію, яка розвалюєтьєся, а на те, щоб боронити Україну, і то насамперед від тих московських банд, що вєштаютьєся по Україні.

Ці мої промови инакше не називалиєся московськими старшинами, як «зрада Росії», а генерал Скоропадський вбачав у них тільки демагогію. Що-ж до козаків, то слова мої приймали вони з великим ентузіязмом. Одна моя присутність в полку, як команданта-українця, піднесла настрої козаків до непізнання. В штабі й сотнях залунала українська пієня, жарти, сміх. З кожним днем я щораз більше почував себе в рідному середовищі. Але, на превеликий жаль, зовнішні обставини не дозволяли мені тримати постійний персональний звязок з сотнями та курінями.

Не знаю, з чиєї ініціятиви вийшов наказ частинам корпусу охороняти панські маєтки. Ця служба для діла збереження сили та утримання дисципліни в корпусі була великим лихом. Розкидані по маєтках козаки залишалиєся без контролі, без догляду, легко підпадаючи впливам большевицької пропаганди. А маєткам від цьогє великої користи не було: вони все одне горіли. На мою думку, обставини тоді яскраво показували, що для збереження сили корпусу треба було пожертвувати маєтками, як підчас війни жертвуютьєся й більші цінності. Коли вже так треба було зберегти ті маєтки, то для цьогє мусілось очистити всю місцевість від тих дезертирів, які знаходилиєся там без частин, а також обеззброїти ті частини, що без відповідного начальства й потреби блукали в запіллі. Але спосіб пасивної оборони та охорони маєтків був недоцільний, бо маєтків вєршаті не рятував, а козаків розкидав купками по країні, віддаючи їм в руки большевицькій пропаганді, агітації дезертирів і розкладовому впливу місцевого населення, яке прагнуло грабити панські маєтки. Тепер мабуть гірко плачуть ті єсяни, що так «поглиблювали» в ті часи революцію.

Що зробиш! Тоді люди не слухалися глосусу розуму, а тільки нашептів усяких зайд і заволок. Мало було розуму тоді й у власників маєтків.

Пригадую собі такий випадок. Панський двір і маєток того пана, де перебував штаб 4. полку, знаходився на віддалі одного кількометра від штабу, який містився в будинку якогось колишнього службовця, що стояв зовсім окремо. Маєток і панський дім охороняла сотня 4. полку, яка тримала варту й коло палацу, й коло ферми, й коло стирт збіжжя. Варта трималася пильно, бо селяни вже не раз намагалися спалити маєток. При штабі полку був тоді єдин старшина, якому лікар наказав пити пляшку молока денно. Господар штабової кухні звернувся з проханням до пана, щоб той крім одної пляшки молока, що вже видавалася безплатно для полковника Станюковича, дозволив брати ще одну пляшку за гроші. Пан відмовив. Думаючи, що господар невміло підійшов до справи, я післав із тим самим проханням адютанта, людину дуже виховану й милої вдачі. І на цей раз пан відмовив, мовляв тому, що він не «торгує на роздріб». А при маєтку була велика молочна ферма, з якої молоко доставлялося до Меджибожа в кооперативу. Колиб полк був московський, то певне пан дававби молоко для всіх без міри. А це були «якісь» українці, дарма, що вони оберігали його маєток. Ксли про це довідалися козаки кулеметної сотні, яка охороняла маєток, то вони всі, як один, кинули варту і перенеслися до місця постою своєї частини. Раніше, ніж я зміг вислати для охорони іншу сотню, маєток уже горів і був зовсім зруйнований із палатою й фермою, а пан, голий та босий, ледве вирвався з рук озвірілого натовпу й утік до Меджибожа.

Тяжко в тісних рамках цих спогадів намалювати ті обставини, в яких тоді доводилося працювати. Одно тільки можна сказати, що колиб на частини не покладалося важкого завдання охороняти маєтки, можна булоб усю увагу звернути на виховання козаків. Але й при тих скромних можливостях духового впливу на козацтво зроблено було дуже багато. Досить сказати, що 4. козацький полк був останній, який залишив корпус, і то не тому, що він деморалізувався, а наказ Військового Секретаріату дав йому право розійтися. Навіть ще після цього наказу полк півтора місяці тримав зброю в руках і бився з большевицькими бандами. І вже тільки тоді, коли цілком був спочиний большевицьким морем, розійшовся, але без жадних ексцесів, тільки з почуттям суму, що йому не довелося послужити Україні довше.

А щодо старшин зокрема, до тих «прапорщиків», про яких із таким призиством говорять у своїх спогадах генерал П. Скоропадський, то вони при першій нагоді знову

зібралися в міцну полкову родину за Центральної Ради, дружно працювали для утворення рідного війська, відважно боролися з російською навалою підчас гетьманату, всі як один пішли зо мною на повстання, а потім у повній свідомості великого чину полягли за Україну при наступі в 1919 р. на Київ.

VI.

У цей період не раз приїздив до полку начальник корпусу. То автом, та, коли дороги були погані, верхи. На місці він знайомився з господарським і муштровим станом полку, а також із його настроями. Треба сказати правду, що в тому становищі, яке тоді було, відношення генерала Скоропадського до старшин і козаків було гідне наслідування. Для всіх він знаходив і потрібне слово, і відповідне поступовання. Його мила від природи вдача була доброю для нього зброєю, що допомагала йому виходити щасливо із тяжких у ті часи ситуацій. Але завжди траплялося якось так, що найпекучіші питання військового життя так і залишалися завжди невирішеними, не зважаючи на всі обіцянки команди корпусу їх залагодити. Дещо, правда, тяжко було тоді вже виконати, але були й такі справи, що їх легко можна було залагодити.

Одного разу прибув до полку начальник корпусу разом із генералом Шейдеманом. Це був старий генерал, який, здавалося, зовсім не здавав собі справи з того, що навколо нього діється. Наприклад, у ті часи, коли в найліпших навіть частинах команданти були задоволені, якщо коні були напоєні, нагодовані й сяк-так вичищені, він підчас огляду полкового обозу проводив рукою в білій шкіряній рукавичці по худих спинах коней і докірливо показував мені загорошену рукавичку. Взагалі ця контроля українського корпусу російським генералом, та ще з метою відіслання корпусу на позиції, майже зовсім залишені московськими частинами, зробила на всіх українців прикре враження.

Дуже часто після відвідин полків начальником корпусу скликалися при корпусному штабі наради полкових командантів. Ці наради мали на меті обговорення питань, зв'язаних з піднесенням настроїв і дисципліни в полках та виступом корпусу на позиції. Але здебільшого на цих зборах проливалися сльози по колишній російській армії.

По українськи майже ніхто з офіцерів, в тім і генерал Скоропадський і його начальник штабу, на нарадах не говорили. Правда, в розмовах із українцями ген. Скоропадський тільки тоді звертався до російської мови, коли не міг добре висловити свою думку по українськи. Іноді, не знаючи якого-небудь технічного слова по українськи, він не соромився запитати його й декілька разів те слово пов-

торяв, щоб краще його запам'ятати. Але більшість вищих офіцерів ставилася до української мови коли не вороже, то просто байдуже. Вони дивилися на своє перебування в українському корпусі, як на тимчасове, тобто вірили, що одного дня й революція, й українізація зникнуть і знов усе ввійде в старі норми, що забезпечували їм і пенсію, й нагороду.

Якось на одній із таких нарад генерал Скоропадський почав заперечувати можливість існування України, як незалежної держави на тій підставі, що вона «не має власної промисловости». Всі з цим погодилися, і тільки один я висловив думку, що наш край, як і всякий інший, має всі права й підстави на самостійне існування. Генерал Скоропадський, було видно, зостався невдоволений із моїх слів, а решта присутніх офіцерів подивилася на мене, як на зрадника. Мене тоді не підтримав навіть полковник Никонів, який хоч і мав самостійницькі погляди, але в своїх відносинах до начальства був дуже обережний.

На одній нараді, пригадую, піднесене було з почину корпусної ради питання про те, щоб полкам корпусу дати історичні назви. Деякі полки носили вже різні назви, як напр. полк імени Гонти, Залізняка і т. д., але ці назви не були узаконені наказами командування. Корпусна рада за згодою представників полкових рад виробила список назв. Командування повинно було його затвердити й оголосити в наказах. Не пригадую собі, яку назву намічено для 4-го полку, але знаю, що з нею погодився й я, й полкова рада. Інші команданти не надавали цим історичним назвам ніякої ваги. Один тільки полковник Никонів виступив із довшою промовою, вимагаючи для 3-го полку назви полку імени гетьмана Івана Скоропадського.

— Чому саме ця назва? Та що він такого зробив для України? — дивуючися, спитав генерал Скоропадський. — Хіба ви не читали історії? Був призначений Петром. Говорили про нього, що він «носить плахту, а Настя булаву».

— Може воно й так, — відповів полковник Никонів, — але він журився за Україну й помер від суму.

— Всеж таки я проти того, щоб шефом вашого полку був гетьман Іван Скоропадський. Ви знаєте, що Військовий Секретаріат і взагалі наші партії й так дивляться на мене косо, недовіряють мені.

Так по військовій лінії «шефи» й не були затверджені. При цій нагоді мушу сказати, що в ті часи генерал Скоропадський усіма силами намагався підпорядкувати себе українській владі й, крім щирого бажання утворити українську військову силу, ніяких агресивних намірів щодо захоплення влади не виявляв.

Минуло п'ятнадцять років від тих нарад та поїздок до корпусного штабу, але й тепер вони встають перед моїми

очами, як жахливий кошмар. Непролазне болото, холодний пронизливий осінній дощ, села з ворожим до всяких золотих погонів населенням, розбишаки-дезертири... Нераз діти кидали зза тину камінням у екіпаж. Дуже часто, особливо вечорами, свистіли над головою кулі. Доводилося брати в кожну поїздку озброєних верхівців. Вертаєшся було з наряди пригнобленим, мокрим, голодним, а «дома» полковник Станюкевич та його адютант сидять і цілі ночі вираховують вислужену ними пенсію...

VII.

А всеж у ті часи корпус ще можна було назвати бойовою силою, й силою солідною. Він міг без усякого мітингування вирушити на позиції, битися проти большевицьких частин, нищити дезертирів. Треба було тільки всьому цьому надати характер необхідности для України, й молоді козаки під кермою гарячих «прапорщиків» моглиб були загартуватися в боях за українську державність. Взагалі всяка активна боротьба могла поставити корпус на висоту національної свідомости й бойового значіння.

Кожний військовий знає, що не можна тримати частини без руху під вогнем ворога. Але в ті часи мало; хто здавав собі справу з того, що тримати три місяці корпус у бездіяльності під вогнем большевицької пропаганди, навіть не борячися з нею, значило вести його до розпаду. Мало того, коли траплялася нагода запалювати частини вогнем національного ентузіязму, то цієї нагоди не використовувалося. Одною з таких нагод був час, коли в Києві з кінцем жовтня большевики намагалися вирвати владу з рук українців. Декілька днів корпус не мав звязку з Військовим Секретаріатом. Про те, що робиться в Києві, ходили тривожні чутки, які для всіх українців корпусу були питаннями життя й смерти, бо всі відчували, що коли большевикам пощастить захопити владу у Києві, то 1-ий український корпус втративби базу свого існування й усі українські досягнення булиб скасовані назавжди. В корпусі відразуж утворився дуже нервовий настрій і все, що почувало себе українцями там, рвалося всіма силами до Києва, щоб показати большевикам, що український народ має силу покласти раз назавжди кінець усяким їх злочинством. Колиб тоді генерал Скоропадський дав наказ: «На Київ! Рятувати Україну!», то 1-ий український корпус бувби Божим мечем для всіх, хто посмівби зазіхнути на права українського народу. Старшини й козаки горіли бажанням залити ворожою кровю Україну, щоб дати їй можливість свобідно відродитися до самостійного життя. Навіть колиб після двох-трьох переходів піхотою або після заладовання в вагони прийшов наказ, що Київ дасть собі раду власними силами й корпус має вер-

нутися на своє місце, у всіх було почуття задоволення, що в момент небезпеки вони показали свою рішучість і готовість битися за те, до чого були покликані.

Але цього не було зроблено. Генерал Скоропадський на тій підставі, що не дістав ніякого наказу з Києва, не думав про вирядження на допомогу хоч-би одної частини.

Українці хвилювалися. Ради засідали. Але йти самостійно на Київ, тоб-то проти волі командування, частини не рішались.

Одного разу вночі до мене прийшли представники корпусної та дивізійної ради й сказали, що рада вирішила вести корпус на Київ і на мене покладає обов'язок начальника корпусного штабу. Якщо завтра до дванадцятої години зв'язок із Києвом не буде налагоджений, то корпус проти волі генерала Скоропадського й корпусного штабу вирушає на Київ.

Я погодився, виробивши плян, що передовсім треба посадити на поїзд найближчу до залізниці частину й їхати на Київ як можна швидче, хочби для цього довелося припинити увесь рух на залізниці, яка й так нікого, крім дезертирів не обслуговувала.

Але на другий день зранку мене повідомили, що з Києва прибули розвідчики, вислані туди в свій час корпусною радою. Оповідання про те, в яких тяжких умовах проходила боротьба в Києві, та про те, що деякі українізовані частини з провінції на дахах вагонів їхали рятувати Центральну Раду, наповнили нас соромом. Козакам почало здаватися, що командування тримає їх для якихось невідомих цілей, а не для служби Україні, коли в момент такої загрози для українського руху не вважало потрібним їх використати.

І дійсно, на третій день прийшов наказ виступити корпусові на фронт. Не знаю, хто дав той наказ, чи московське командування, чи українське під тиском московського, але це вирядження корпусу на позицію, яку тоді скидали остаточно здеморалізовані московські частини, було на погляд і старшин, і козаків зрадою української справи. Коли цього вимагали наші стосунки з Антантою, то велика шкода, що ця причина не була відповідно освітлена в корпусі.

Генерал Скоропадський у своїх спогадах пише: «До мене з усіх боків приходили інформації, що серед молодшого офіцерства йдуть розмови про те, що на фронт йти не треба, а що необхідно йти рятувати Київ... Для мене, власно кажучи, було одинаково — йти на фронт, чи на Київ, навіть останнє я готовий був признати за більш потрібне».

Отже те, що генерал Скоропадський тільки «готовий був признати за більш потрібне», молоді українські старшини признавали, як єдино потрібне. Вони не вимагали

йти на Київ, а тільки розмістити частини корпусу так, щоб кожної потрібної хвилини могли боронити Україну від ворога.

«Скрізь частини немовби роздвоїлися: одна половина була за те, щоб виконати наказ і йти на фронт, друга — переважно молоді офіцери — страшенно агітувала, щоб не йти. Петлюра-ж підсилав усяких агентів, щоб йшли на Київ», — пише ген. Скоропадський. В дійсності-ж ніякого роздвоєння в частинах не було: всі українці, як один, уважали, що на фронт нема пощс йти. Погляди москалів не могли братися під увагу. С. В. Петлюрі також не треба було вести для утворення такого настрою ніякої агітації: цей настрої ішов знизу. Він диктувався обставинами. Ті українці, яким були близькі до серця українські справи, не тільки бачили необхідність такого виступу корпусу, але й находили мужність вимагати його. Ще до отримання наказу про виступ на фронт я на одній із нарад у штабі корпусу розвивав перед начальником корпусу думку, що в тій ситуації, яка тепер утворилася на фронті та на Україні, обов'язок 1-го українського корпусу полягає в тому, щоб боронити український народ від тих озброєних банд, які вештаються по Україні, забивають усі стації й унеможливають нормальний рух по залізницях. Для цього треба розташувати корпус так, щоб він творив «труби», по яких-би вся та маса, що залишає фронт, обезброювалася й направлялася як можна швидче поза межі України, хоч-би навіть у замкнених вагонах. Ця думка тоді дуже мене турбувала, бо ще в 1916 р. з розмови з начальником штабу 69-ї пішої дивізії я довідався про ті труднощі, які треба буде переборсти під час демобілізації всієї тої маси людей, що була на фронті. Ті труднощі демобілізації за нормальних умов були тепер значно більші, бо частини кидали фронт самочинно й зі зброєю в руках прокладали собі дорогу через Україну по всіх її залізничних лініях. Я накреслив був і детальний плян цієї чистки України від банд дезертирів. Але ні командант корпусу, ні начальник 1-ої дивізії не поставилися переважно до цього пляну: вони постановили підпорядковуватися наказам і ніякої ініціативи від себе не проявляти. Вони забували, що знаходяться у вирі революції, підчас якої єдиною законністю була власна ініціатива, підпорядкована законам доцільности. Кемаль-Паша, Мусоліні, Пілсудський топтали дореволюційну законність і кермувалися власною ініціативою для здобуття добробуту й волі своїм народам.

28-го жовтня 1917 року уряд Керенського впав, владу захопили большевики, а генерал Скоропадський і далі слухняно виконував накази московського фронтового командування, яке фактично вже само стало на революційний шлях, бо відмовилося підлягати наказам большевицького

главковерха Криленка. Якби тоді стали на рішучий шлях, на шлях збройної боротьби, то можна булоб очистити Поділля й Волинь від збройних банд і під Крутами биласяб не купка дітей, які навіть зброї не вміли тримати в руках, а цілі дивізії.

Отже корпус мусів виступити на позиції. В протилежність тому, що пише ген. П. Скоропадський у своїх спогадах, у мене склалося зовсім інше вражіння щодо подій, зв'язаних із залишенням фронту корпусом. А саме ген. Скоропадський пише, що «після великого торгу» в Бердичеві з головнокомандуючим фронтом та Петлюрою вирішено було корпус розділити: 2-гу дивізію послати в околиці Києва, а 1-у на фронт. Мені здається, що легалізація вирядження 2-ї дивізії в околиці Києва сталася тоді, коли полки цієї дивізії вже були там, самочинно вирушивши на Україну. Сталося це так. Перші ешелони, спокійно заладувавшись в вагони, наказали везти себе не на фронт, а в глибину України. Знаю це я дуже добре, бо, не памятаю вже, чому, штаб корпусу наказав мені удатися на станцію Деражня для догляду за ладуванням ешелонів та для вживання всіх можливих засобів, щоб ешелони направлялися на фронт. Памятаю тільки, що полковник Станюкевич перед тим подав рапорт, що він почувається здоровим, і мені в полку вже не було місця.

Прибувши до Деражні, я застав там картину повного безладдя й хаосу. Станція була переповнена салдатами різних частин, які самі не знали, куди й пощо ідуть. Ці дезертири так забивали всі приміщення станції, що часом навіть телеграфісти не могли працювати... Всі поїзди, що йшли з фронту, були переповнені салдатами: вони висіли на буферах, на східцях, сиділи на дахах вагонів. Нероз траплялося, що ті салдати силою примушували везти їх далі, не рахуючися з тим, що при такому транспорті легко могла повстати катастрофа. Вагонів для ешелонів бракувало.

Командант станції Деражня вибивався з сил, щоб завести який-такий лад. Я почав йому допомагати. То були для нас кошмарні часи. Дні й ночі просиджували ми на станції, викидаючи з неї дезертирів і заводячи порядок. Не встигали подати вагони для ладування частин 1-го корпусу, як усі вагони набивалися негайно салдатами чужих частин, які нічого не хотіли чути, тількиб їм їхати. Нероз із револьверами в руках доводилося їх силою викидати з вагонів. Частини, які ладувалися, мали звичай присилати насамперед свої обози без відповідної кількості обслуги. Коли вдавалося заладувати один-два такі ешелони, вони негайно наказували везти себе на Київ.

В ті часи ми стали відчувати загрозу з боку Проскурова, де 2-ий гвардійський корпус цілком збільшився, розі-

гнав чи перебив своїх старшин, цвіт російської родової аристократії, й попав під команду жидівки Євгенії Бош, яка виявила страшну ворожість до 1-го українського корпусу. Відчувалося, що цей збільшевичений корпус після переведення в себе сякої-такої реорганізації на большевицький лад почне посуватися в напрямку Деражня-Жмеринка.

Я післав до Проскурова своїх людей, від яких довідався про те, як розвивається життя в 2-му гвардійському корпусі. Крім того з кожним поїздом, що прибував із Проскурова, ми мали відомості про всі ті зусилля, яких уживала Бош, щоб як можна скорше вирушити на Київ. Відомості були дуже загрозливі.

Напрошувалося рішення: рушити на Проскурів частини 1-го укр. корпусу й розігнати большевиків. Але тоді ще ми не дозріли до такої ініціативи. Частини 1-го корпусу ладувалися далі й виружджувалися на Жмеринку.

Із збільшенням впливів Є. Бош в 2-му гвардійському корпусі до Деражні стали приходити писані й телеграфічні погрози на адресу начальника корпусу, його та команданта стації. Всім нам була винесена кара смерті. Ми сміялися з цих погроз.

В ці часи прибула до корпусу делегація від VI-го українізованого корпусу з вимогою, щоб наш корпус ішов на позиції замінити їх. З Меджибожа направили цю делегацію до Деражні, щоб вона могла безпосередньо переконатися, що не командування, а сама козацька маса не хоче йти на фронт. В містечку Деражня відбулася нарада представників нашого корпусу й цих делегатів. Присутній був на нараді й генерал Скоропадський.

Делегати почали докоряти 1-му українському корпусові, що його командування не має авторитету, щоб примусити частини виконувати накази.

Це мене страшно розсердило й я запитав делегатів, пощо 1-й укр. корпус має йти на позиції?

— Щоб замінити нас?

— А ви нащо стоїте там? Який сенс має ваше перебування на фронті, коли всі московські частини кинули його? Який сенс має ваше стояння на фронті, коли в Проскурові, тоб-то на наших шляхах до фронту, стоїть 2-ий гвардійський корпус, який готується нас атакувати, йти на Київ і знищити весь український рух?

— То щож нам по вашому робити? — питали делегати.

— Приєднатися до нашого корпусу й разом із ним розпочати боротьбу проти справжніх наших ворогів.

— А позиція?

Розпочалися між нами сварки.

Делегати VI-го корпусу були як божевільні, кричали, били себе в груди. Пригадую собі, що генерал Скоропад-

ський сидів підчас цих сварок на столі й з великим сумом дивився на сцену, яка відбувалася перед ним. Члени нашої ради й я намагалися представити делегатам ті мотиви, які примусили корпус іти на Київ, але вони нічого не хотіли слухати й увесь час тільки закидали нам обвинувачення в боягузтва, хоч і признавалися, що на фронті тепер ніяких акцій не переводиться. Так ця нарада й скінчилася на сварках, не довівши до ніякого порозуміння. Жахливо тепер згадувати про неї!

VIII

Стали поволі прибувати речі та обози штабу корпусу на стацію, хоч, згідно з пляном ладування, ще було досить часу до вирядження штабових ешелонів на «позицію».

Бачучи, що 2-гий гвардійський корпус стає щораз агресивнішим і от-от почне посуватися в напрямку на Деражню, я зарядив, щоб сформували два ешелони для ладування штабу й щоб усе, що прибуває зі штабу, ладувалося негайно.

Одного морозного ранку, десь коло години сьомої ранку, на стацію прибув генерал Скоропадський із усім своїм штабом.

Я відрепортував генералові про стан ладування. Він, як і завжди, дуже мило зробив мені декілька запитань і поцікавився, як стоїть справа із штабовими ешелонами? Я відповів, що вони можуть рушити за годину.

Генерал був утішений. Відїзд штабу був саме на часі, бо, як я довідався від генерала, в Меджибожі збільшився інженерний полк і становище нашого штабу там було тяжке.

Всі штабові старшини зараз-же удалися до своїх вагонів. Чекаючи, коли подадуть поїзди на лінію, генерал Скоропадський, не відпускаючи мене від себе, ходив по покритому легким снігом персню й розповідав про справи корпусу.

Ми були з ним насамоті. Я оповів йому, як стоїть справа з 2-м гвардійським корпусом, і запевняв генерала, що маршрут штабових ешелонів через Проскурів, як того вимагав генерал, є самогубством, бо там ешелони зустрінуть большевицький корпус, який винищить усіх старшин корпусу й самого генерала.

Подали поїзди на жмеринську лінію.

— Але я дістав наказ їхати на фронт і мушу туди їхати! — говорив генерал.

— Ви хочете їхати на певну смерть! — говорив я. — Навіщо це?

— Нехай мене убють большевики, але ніхто не сміє сказати, що я не виконав наказу.

Дуже добре пригадую собі ці слова генерала Скоропадського. Пишу це в повній свідомості, щоб засвідчити, що генерал Скоропадський хотів за всяку ціну, навіть ціною свого життя, показати свою слухняність наказам Військового Секретаріату. Теперішні мої почування до генерала Скоропадського, колишнього гетьмана України, не можуть затерти в моїй пам'яті тих почувань, що я мав до нього тоді, як до свого начальника і доброго українця. Отже думка про те, що він і весь штаб корпусу загинуть від большевиків, була мені така страшна, що я готував був лягти на шини, щоб тільки не пустити штабових ешелонів на Проскурів.

— Пане генерале! — сказав я. — Ви призначили мене завідувати вирудженням корпусних ешелонів на позиції. Я маю компетенцію вказувати той шлях, яким поїзди повинні на ту позицію їхати. Лінія Деражня—Проскурів перетята большевицьким корпусом. Отже штабових ешелонів ні в якому разі неможна вируждати цією лінією. Їх можна було б вируждити, якби наперед були пущені бойові частини, щоб очистити зброєю шлях від большевиків. Тепер тут таких частин нема. Отже штаб корпусу може потрапити на позицію лише через Жмеринку—Козятин—Шепетівку й я даю наказ машиністам їхати на Жмеринку.

— Полковнику, а ви берете на себе відповідальність за вирудження штабових ешелонів на Жмеринку? — спитав генерал.

— Так, пане генерале, я це роблю в повній відповідальності, що роблю на користь України!

З вагонів виглядали штабові старшини й за плечима генерала посилали мені вдячні усмішки.

Генерал зворушено всміхнувся, стиснув мені руку, сказав: «Дякую» й удався до вагону.

Ешелони один за одним вирушили на Жмеринку.

В своїх спогадах ген. Скоропадський переказує сцену вирудження поїздів на Жмеринку в іншому світлі. Вважаю це за помилку. Не кажучи вже про те, що генерал Софронів зразу-ж, як тільки прибув на станцію, пішов утомлений до вагону й більше не показувався, мушу сказати, що твердження, немов штабовим ешелонам довелося пробиватися з Деражні на Жмеринку через большевицькі частини, не відповідає дійсному станові речей, бо саме большевицькі частини в той час стояли на лінії Деражня—Проскурів, а шлях до Києва був вільний. Що на одній із станцій, здається Жмеринці, салдати-дезертири хотіли напасти на штабові ешелони, — про це я мав тоді відомості; штабовці легко відбили їх напад.

Ладування частин продовжувалося.

Деякі з частин, в тому й 4-й козацький полк, заладвано на інших стаціях.

Зоставалося заладувати ще один полк, коли я дістав наказ явитися в штабі корпусу, який затримався в ешелонах у Козятині.

Я виїхав. Це була кошмарна дорога... Большевицьких частин по дорозі ще не було, але маси дезертирів були дуже агресивні до старшин. Їх викидали з вагонів на повному ході поїзду й я сам дивуюся, як тоді в уніформі старшини доїхав до Козятина.

Там я знайшов корпусний штаб і дістав наказ їхати до Винниці, щоб прийняти 8-й козацький полк. Цю дорогу я зробив на паротязі, бо вагони були так переповнені, що в них неможна була втиснутися. На паротязі їхав і помішник начальника 2-ї козацької дивізії полковник Крамаренко (потім генерал). Замість того, щоб зробити дорогу за дві-три години, як ми думали, їхали ми годин вісім. Від паротязу пекло в один бік, а холод пробіраз із другого. Пахло чадом, димом, вугіллям. Нераз поїзд ставав серед чистого поля, щоб набрати пари... Але нарешті, втомлені, замерзлі, голодні, добралися ми до Винниці й удалися до потелю, де містився штаб полку.

IX

В штабі 8-го козацького полку нас ждали й повідомили, що в одній із казарм зібралися всі старшини й члени полкової та сотенних рад. Нашвидку вмившись, я удався туди.

Було вже пізно, коли я увійшов у кімнату зібрання. Багато народу, тьмяне освітлення.

Після багатьох безсонних ночей, утомлений фізично й морально, виснажений напівголодним життям, бо навіть забув, коли їв гарячу страву, я був як у гарячці.

Ще в штабі мене ознайомили з слабим боксом полку: прагнення до неутралітету в боротьбі з большевиками. Отже в тому стані знесилля, в якому я був і з яким увійшов до салі, я звернувся до зібрання з словами:

— Мене призначили командувати 8-им полком. Вам, представникам полку, я повинен сказати, хто я та з якими намірами до вас прибув. Я українець із діда-прадіда. Від девятнадцяти років мого життя був російським старшиною. На двадцять девятому році був полковником. На тридцятьому командантом полку. Отже, як бачите, в російській армії мав добру кар'єру, якої міг сподіватися й далі, як георгіївський кавалер. Але все це я кинув, коли Батьківщина покликала своїх дітей під українські прапори. Всего себе я віддаю визволенню Батьківщини. І, як ваш командант, поведу вас твердою рукою тим самим шляхом. Я

робитиму все, що треба буде для боротьби з ворогами нашого народу, а ви всі мусите мені допомагати. В полку має бути дисципліна, слухняність. Я її заведу. Хто стоятиме мені наперешкоді, той буде знищений. Ви, як найсвідоміші, мусите об'єднатися навколо мене на те, щоб ми могли виконати ту ролю, яку на нас поклала Батьківщина.

Після мене сказав слово голова полкової ради, молодий прапорщик — не пригадую його прізвища. Невисокого росту, чорненький, із блідо-жовтуватим обличчям.

— Нам дуже було мило чути від вас, пане полковнику, такі слова. Ми раді, що нарешті маємо начальника — українця, який пересякнений такими самими настроями, що й ми. Вірю, що під вашим кермуванням ми досягнемо того, чого не могли досягнути під кермою нашого бывшего команданта полку, москаля, який ганебно залишив полк. Панове, хай на зорі нашого нового життя, яке починається з прибуттям нашого нового начальника, наш могутній гимн пролунає, як наше гасло.

«Ще не вмерла Україна»... — широко поділося по салі.

То в перший раз у своєму житті я почув тоді наш національний гимн. Чудово виконаний сотнею голосів, він зробив на мене величезне вражіння.

Після гимну голова полкової ради знову забрав слово й говорив довго про всі заперечні сторони полкового життя. Говорив він із великим запалом та щирістю, закликаючи членів ради напружити всі свої сили, щоб піднести бойову силу полку, знищити дух неутральності й проявити активність у боротьбі з большевиками, які вже заняли Жмеринку та посуваються на Винницю.

Під кінець промови я побачив, що він хитається. Я підхопив його: він безпритомний лежав у мене на руках.

Коли він прийшов до себе, я обійняв його й міцно поцілував. Він заплакав, плакав і я. Та й багато старшин плакало. Так перебрав я командування 8-м полком.

Почалася нова, гарячкова праця в кошмарних обставинах. Місто було переповнене дезертирами. Станція кишіла бандами. Із Жмеринки посувалися большевики з своєю команданткою Бош. Полковник Крамаренко побув день і відїхав. Сотні не хотіли нести служби ні в місті, ні на станції, ні тим більше наступати на большевиків. Але всеж-таки з великими труднощами вдалося якось примусити полк вислати патрулі на місто, розігнати дезертирів, обеззброїти московські частини винницької залоги, якийсь парк артилерії, повітроплавний відділ і ще якийсь частини. Нарешті курінь вийшов назустріч большевицькому корпусові й обсадив першу маленьку станцію в напрямку Жмеринки. Цьому авангардові я дав інструкції, як треба битися з ворожим військом, яке наступає в поїздах, виробив плян окопів і т. п.

Ці мої схеми швидко попали до рук большевиків і вони через своїх агентів підкинули в штаб полку лист, де мене ще раз засуджувано на смерть.

Але всеж цей наш курінь відважно стояв на своїм місці і вже тим самим затримував наступ большевицького корпусу. Декілька спроб передових большевицьких частин він відбив вогнем.

В ці часи, пригадую, прибув до Винниці автотранспортний відділ щось із 200 авт. Належав він штабові якоїсь армії, але після розвалу частин на фронті начальник його, якийсь молоденький підпоручник, на свою власну руку оголосив транспорт українізованим і пішов з фронту. Снігова й погода, злі дороги, брак бензину спричинили те, що він тосувався зі швидкістю не більше пяти-восьми верств на годину. Всі прибули такі виснажені, що майже не могли стояти на ногах. Машини поставлено на касарняному подвір'ї 8-го полку, а людей майже на руках довелося зносити в казарми. Сам начальник відділу, зробивши мені коротеньку доповідь, упав на ліжко й зараз-же заснув.

На цей відділ я покладав великі надії. Ми обміркували з його начальником всі обставини й прийшли до висновку, що буде цілком можливо озброїти машини скорострілами й, як тільки дозволить погода, виступити проти большевицьких частин, що напірали з півдня. Але саме під час опрацювання плану я дістав наказ негайно удатися до Білої Церкви й прийняти 4-й козацький полк. Якесь нещастя висіло наді мною: не встигнеш привикнути до людей і набути їх симпатії, як доводилося раптом кидати їх.

Передавши полк якомусь старшині, я удався до Білої Церкви.

X.

Від Винниці до Козятина їхав від ранку до вечора.

Вагони були переповнені салдатами. В найбезсоромніших формах розповідали всім про те, як грабували маєтки й як били та знущалися над старшинами. Але ніяких злих намірів щодо мене не виявили, бо знали, що в Козятині стоять якісь українські частини, які контролюють кожний поїзд. Самих цих чуток було досить, щоб маса притихла. Але, не зважаючи на це, я примушений був увесь час тримати руку в кишені на держаку револьвера.

До Козятина приїхали пізно. Першим, кого я побачив на пероні був штабс-капітан Г. Він був без погонів.

— Що з вами? — спитав я.

— Та хіба ви нічого не знаєте? Армія демобілізується, частини розійшлися. Старшинам наказано скинути погони.

— Хто наказав?

— Військовий Секретаріят. У нас уже й штаб дивізії розіжджається. От я проводив начальника дивізії, який поїхав до Києва. Кажуть, буде формуватися міліція за гроші...

Все це мене било, як шомполами.

— Ходім швидче до мене. Вам треба зняти погони, щоб не наразитися на ексцеси.

Пригноблений, пішов я до нього на квартиру, де, здається, перед тим був штаб дивізії. Застав там ще кількох старшин, які палили різні службові папери.

В пригнобленому настрої сіли до чаю. Всі старшини були готові до відїзду. Мій приятель уже повкладав до валіз свої речі й мав підводу напогостові.

— Де ваші речі? — запитав він мене.

Я показав йому свій рушник, мило та зубну щітку.

— Ну, то їдемо додому. Ми-ж обидва з Уманщини.

— Я мушу виїхати до 4-го полку. Маю наказ.

На другий день ми встали зі світом. Я повідтинав свої погони з шинелі й ми вирушили: я на стацію, а мій приятель підводою додому.

Пізно ввечері прибув я до Хвастова. На стації довідався від знайомих старшин, що там знаходиться штаб генерала Скоропадського, який уже, здається, передав комусь корпус, а сам став отаманом Вільного Козацтва.

Я знайшов генерала Скоропадського в приміщенні телеграфу. Він був без погонів. Тоді саме прийшло телеграфічне донесення, що якась большевицька частина прорвалася через Жмеринку—Винницю—Козятин і наближається до Хвастова. Це мене дуже здивувало, бо я щойно вчора ранком залишив Винницю й не сподівався, щоб 8-й полк так швидко пропустив большевиків.

Генерал Скоропадський запитав мене, чи міг-би я з 4-м полком обезброїти цей ешелон, коли його обманом замість Києва пустять на Білу Церкву?

Я відповів, що полку не бачив уже більше як місяць і з настроями його тепер незнайомий. А потім, чи маю на це час?

— Ну, то їдьте першим поїздом до Білої Церкви. Коли ми не справимося з ними тут, то пустимо на вас.

Але у Хвастові справилися з тим большевицьким ешелоном власними силами. Були це звичайні дезертири, які, прибувши до Хвастова, заявили, що не мають ніяких агресивних намірів. Їх вирядили до Білої Церкви з наказом не затримувати в дорозі.

З першим же поїздом я удався до Білої Церкви. Їхав поїздом донських козаків. Вони прийняли мене до поїзду, перевіривши мої документи, й запросили до старшинського вагону. Настрій у козаків був веселий. Їхали вони при повній зброї. На п'ятформах мали гармати й кулемети, кол

яких стояла напоготові обслуга. З вагонів неслася пісня. Повечерявши із старшинами, я виліз у Білій Церкві.

У полку зустріли мене старшини з радістю.

На превелике своє здивування, я найшов у штабі якогось старого полковника, зовсім п'яного. Почувши, що старшини радіють з приїзду їх команданта полку, він п'яно підвівся й почав кричати, що тут він командант 4-го козацького полку, що його призначили сюди й що він не піде з полку. «Вас викликала рада та старшини, — кричав він по московськи, — а мене призначило начальство».

Справді, штаб відкликав мене з 8-го полку на прохання полкової ради та старшин 4-го полку, коли там побачили, що полк розвалюється.

Полковника-москаля якимось заспокоїли, я порадився з старшинами й відпросився у них на кілька днів у відпустку, щоб трохи виспатися, умовившись, що мене негайно повідомлять, коли полк покличуть до якоїсь акції.

2-го січня я дістав повідомлення, що полк вирушає на ст. Знаменку, куди й просять мене прибути.

XI.

На ст. Знаменка знайшов я полк у вагонах. Паровики були під парами. Станція була забита військовими ешелонами, що тікали з фронту. Поїзди чекали своєї черги.

Всі поїзди, що приходили з фронту, були обвішані людьми, як дерево листям. По мойому підрахунку, на станції завжди було не менше трьох-чотирьох тисяч озброєних салдатів. 4-й полк мав тоді в бойовій частині не більше вісьмисот козаків при 30-ти старшинах, маючи завданням ставити опір тим большевикам, що посувалися від Полтави на Кременчук.

До мого прибуття полк стояв на станції на запасових торах і дістатися до нього було тяжко — так він був затертий різними ешелонами та вантажними поїздами.

Я наказав вислати тайну розвідку до Кременчука й виставити заставу на станції Користівка, а начальникові станції дав наказ розвантажити станцію від зайвих ешелонів, виряжуючи поїзди один за одним.

Начальник станції не був людиною лояльною до українського руху. На все, що діялося навколо, дивився він байдуже. Отже на мій наказ він дав відповідь, що не може розвантажити станцію з технічних причин.

Тоді я наказав оголосити по станції, що всі дезертири мусять чи то з першими поїздами, чи то в похідному порядку залишити станцію. Хто цього не зробить, буде вигнаний скорострілами.

Багато салдатів підтягнули мішки й масами рушили в різних напрямках. Але в діло вмішалася рада залізничних

робітників, яка оголосила на стації, щоб усі «товариші» залишалися в поїздах, а якби українці проти них спробували вжити сили, то рада виставить в оборону їх 15 тисяч озброєних робітників, що зберуться на першій алярмовий гудок.

Отже справу розвантаження стації довелося залишити до ліпшого часу.

На ту пору пройшли через Знаменку, удаючися до Кременчука, частини 9-тої українізованої дивізії. Це дало мені підставу думати, що фронт у мене поки що забезпечений і що треба роззброювати ті збільшевичені частини, які йшли з фронту від Єлисаветграду. Я затримав кілька ешелонів і роззброїв їх. Але це так настроїло проти нас дезертирів і залізничників, що потім мої козаки рішуче відмовилися від роззброювання більшевицьких відділів. Ці ешелони проходили озброєні стацію й тягнулися на Кременчук, де їх переймали більшевики й, обіцяючи їм різні блага, повертали, як свою силу, назад на Україну.

В таких умовах я зібрав козаків та старшин і прочитав їм 4-й універсал.

По оголошенні 4-го універсалу відношення до нас озброєних банд, що вешталися на стації, стало таке агресивне, що життя кожного козака було під великою загрозою. Тільки направлені на юрбу кулемети стримували їх від нападу на наші ешелони. Залишатися в таких умовах було недоцільно.

Хотів я з поїздами висунутися в напрямку на Кременчук, щоб на якійсь маленькій стації приготувитися до зустрічі з більшевиками. Але на нараді мій плян визнали небезпечним, бо Знаменка з своїми дезертирами та збільшевиченими робітниками могла при першому натиску на нас із фронту вдарити нам у зади. А тимчасом із Кременчука доходили щораз тривожливіші вісті. Більшевики насувалися. Рішили ми відійти на першу маленьку стацію і там, маючи з фронту Знаменку з її дезертирами, зустрінути їх як треба. Так і зробили. Але тут прийшла вістка, що Черкаси в руках у більшевиків, які посуваються на Смілу й Бобринську. Під впливом цих інформацій, які привозилися з кожним поїздом, козаки влаштували віче й винесли постанову відійти на Бобринську. Це вже сталося проти мого бажання.

На Бобринській зробили підрахунок нашим силам. Виявилось, що наші сили зменшилися вдвое. Нове віче — й нова постанова: відійти до Білої Церкви, «бо нас мало».

По дорозі до Білої Церкви майже всі козаки розбіглися, бо не хотіли служити «міліції»...

В Білій Церкві я доповів у штабі корпусу про те, що сталося. Начальник корпусу генерал Гандзюк вислухав мене й сказав, що інакше й бути не могло. Старався мене

втішити. Подякував мені за все, що я намагався зробити, й сказав, що він іде до Київа.

— Що мені робити? — спитав я в команданта корпусу. Він не міг сказати на це нічого.

А вночі коло штабу послку спіймали двох салдатів, які розшукували мене. Вони настирливо намагалися довідатися, де я. Це викликало в штабі тривогу.

Рішили, що мені в Білій Церкві залишатися неможливо. Виробили мені документи на інше імя, й я, розпрощавшись з старшинами й решткою козаків, подався, перебраний, як салдаг, до Київа й тихо сидів там, доки влада не перейшла знову до рук Центральної Ради.

П. Зілинський.

Останніми з Київа.

(Із споминів старшини).

Колишня площа «Всеросійської Вистави» 1913 року на Вел. Васильківській вул. у Київі змінилася до непізнання. Замість машин, фортепіанів і різних експонатів у великих саях головною павільйону було повно людей. Були вони не в чорних фраках і сурдутах і не в мережаних сорочках під селянськими свитами. Це була сіра козацька маса, яка вибиралася в похід.

Ляскали замки рушниць, брязкотіли ладунки, стукали тяжкі чоботи об підлогу. Мовчазно-тяжкий настрої ліг на душі стрільців, загамував свободний веселий потік слів, наповнив усіх повагою. Усі були під вражінням раптової звістки, яку приніс наказ: «Червоні під Київом. Січсві стрільці до оборони!»

Там і сям підстаршини намагалися настроїти козаків на безжурний лад. І це подекуди вдавалося. В 1-й сотні 3-го полку С. С. чотовий Ковтун штурхнув широкоплечого жозака зі словами:

— Чого, Терешку, ризкис? Жінки шкєсда? Чи може затужив за ясновельможним паном гетьманом? Га?

— Добре вам посміхатися, коли вас і близько тут нікого не було. А булиб у той час — самі гетьманові служилиб. Я власне не гетьманові, а Україні служив. І ще раз кажу: що-б там не казали, а порядок і дисципліна у війську були. Що правда, то правда!.. А щодо жінки, то чекала на мене вже стільки, почекає ще трохи...

Сотня сквапливо збиралася. Кожний був зайнятий собою, маючи на поладження своїх справ 4 години, бо на 6-ту г. вечора був призначений виступ із касарень на позицію.

В канцелярії два писарі сквапливо виписували якісь папери. Я сидів коло них, чекаючи на сотника С., що був призначений начальником бойового відтинку Поділ — Лавра.

Було це 3-го лютого 1919 року. Всі знали, що Директорія залишає Київ, бо справи за Дніпром були далеко не в блискучому стані. На січовиків було покладене почесне завдання обороняти підступи до Києва в південно-східньому напрямі й прикривати відхід частини на правий беріг Дніпра.

Залунала команда: «Позір!» — і до канцелярії ввійшов стрункий сотник у щеломі з золотою «георгієвською» шаблею при боці.

Я зірвався з місця й відрапортував:

— Голошу слухняно, пане сотнику, що кулеметна сотня з 32-х людей при 9 конях і 8 кулеметах під моєю командою з наказу команданта полку стає до вашого розпорядження.

Сотник зрадів, ласкаво привітався зі мною й, глянувши на годинник, визначив час на останнє пригостування моєї команди.

Нарешті настала 6-та година. Вся група вийшла з касарень і вишикувалася на площі. Сотник С. перейшов перед лавами січовиків, хвилину затримався коло кулеметних візків із скорострілами, відкашлянув і заговорив:

— Стрільці! На нашу долю випала честь прикрити відступ армії. До цього часу ми несли обов'язки почоти Директорії, репрезентуючи нашу армію на святах і парадах перед чужинцями. Докажімож тепер, що ми зможемо гідно показати себе не тільки на парадах і муштрах, але й у службі на позиціях перед ворогом!

Він скінчив.

— Старшини й підстаршини! — скомандував він. — До мене!

Заворушилися сірі лави в кількох місцях і перед сотником виструнилося кількадесят молодців.

— Маємо відтинок по Дніпру від Подолу до Ланцюгового мосту. Прикриваємо відступ. Річка не замерзла, перейти тяжко. Голівна точка — міст. Праворуч від нас синя дивізія, ліворуч Н. полк. Значківці Сорочан і Т. виконають у подробицях наказ і виділять резерву. Штаб у будинку Купецького Зібрання. На свого заступника призначаю значкового Зілинського. На місця!..

Розляглася команда:

— Рушниці на плече! Кроком руш!

Хрупнув сніг під ногами й при тьмяному світлі заблищав над головами козацької маси ліс багнетів.

Група вийшла на вулицю й потягнулася В. Васильківською й Хрещатиком до Царської площі.

Розташувалися. Скрізь повиставляли застави й кулеметні стійки. Особливо сильну заставу з кулеметом Люїса виставили на Ланцюговому мості: з Никольської Слобідки можна було що хвилини чекати наступу большевиків.

А зза Дніпра тяглася довжелезним вужем військова валка частин, які відступали на правий беріг. Тяглася вона цілу ніч із 3-го на 4-е лютого. Крута гора від Набережної до Царської площі давалася коням у знаки. Особливо тяжко доводилося гарматчикам. Чотири пари коней ледве-ледве тягнули під гору гармату.

Я вийшов уночі перевірити кулеметні стійки в Купецькому Саді. Вертаючися до штабу, зупинився під деревом, щоб трохи відпочити. Знад Дніпра насувався туман. Він заслонював краєвид і утруднював спостереження. Це мене страшенно турбувало.

— «Хочби не було сильного морозу, — думав я. — Скує ріку, оборона буде неможлива».

Нараз почув голоси:

— Степане, кидаймо стійку, втікаймо додому, — Чернигівщина рукою подати.

— Я, боюся. Хіба не бачив, як сікла шомпсами полкова жандармерія дезертирів? Теж наші, з Чернигівщини.

Я насторожився. Це був голос кулеметного наводця Щупайла. Треба негайно йти й прислати сюди чотого, щоб припилнував вару.

Іду. Салі Купецького Зібрання були переповнені січовиками й «синіми». Сотник С-ий розмовляв із високим рябуватим полковником синьожупанців. Зауваживши мене, він узяв мене під руку, потягнув до невеличкої кімнати й почав схвильовано розповідати.

Невеселе це було оповідання. Ми мали наказ тримати позиції до 12-ої години ночі 4-го лютого. А умови такі, що виконати це майже неможливо. В місті неспокійно. Озброєна міліція має занадто семітський вигляд, сновигають, мов тіні, між вояцтвом підозрілі типи. Командант «синіх» теж нервується: має мало вишколений молодняк, який ще цілком пороху не нюхав. Загалом на «синіх» слабенька надія. На стійках згинуло вночі два січовики. Ворожий елемент дуже легко може счинити повстання на задах і відтяти нам відступ. А в місті оборона неможлива. Зза кожного рогу чигає на козака небезпека. Ситуація дуже тяжка.

Я оповідаю сотникові про підслухану розмову на варті Щупайла з другим козаком. Агітація серед козацтва ро-

бить своє діло. Вчора до моєї сотні зголошувалося четверо добровольців. Нечуваний факт — юхокекомонність під цю пору, та ще люців зпід темної звізди. Звичайна річ, я відмовив, але чи не влізли вони до інших відділів?

— Так, так! — зітхнув сотник С-кий. — Тяжке завдання! Але що зробиш — наказ наказом!

Не встиг він вимовити останні слова, як до покою влетів значковий Сорочан.

— Пане сотнику! Наводець Шупайло втік зі стійки! Ми перезирнулися.

Одначе перша ніч минула спокійно. Війська зза Дніпра перейшло. В невеселих сутінях зимового ранку перед стійками почав вирисовуватися Ланцюговий міст. Настрій січовиків піднісся, бо ворога можна було бачити тепер уже дуже далеко.

Спокійно минув і день 4-го лютого. Тільки над вечір рознеслася глуха вістка, що головний двірець заняли большевики. Зв'язку з полком не було — мав він стояти десь у Жулянах чи в Боярці. Серед вояцтва відчувалася тривога.

Надійшла дуже неспокійна ніч. Вулиці спорсжніли. Чути було на Слобідці за Дніпром рушничну стрілянину. В самому місті теж лунали поодинокі стріли. Охорону Києва майже цілком перебрала на себе «народна міліція», якої льояльність до війська Директорії була дуже сумнівна. Цю «охорону» назвали ми рафесівщиною*).

Пізно об 11-й годині ночі С-ий стягнув усі стійки до Купецького Зібрання, раблячи осередком Царську площу й охороняючи підступи до неї з Подолу й Лаври.

Перед 12-ою годиною вночі почали відхід «сині». Точно опівночі рушають і січовики в напрямку Кадетського шосе. Спереду сильна застава, сто кроків від неї головна кольона, обоз і кулеметна сотня. Позаду в бойовому поєтівлі чота піхоти з готовим до стрілу кулеметом Максима. Я з Сорочаном замикали похід арієргарду.

Від Дніпра щораз ближче падали стріли.

Арієргард перейшов Хрещатик спокійно. Перед Думською площею з якогось публичного будинку вдаряло надзвичайно яскраве світло електрики. Було вражіння, що будинок перед хвилиною нагале залишений. Зза рогу Прорізної висунувся верхівець і миттю зник. Вгорі на Анненківській вулиці стояла озброєна підозріла купка цивільних людей. Сорочан звів «японку» й дав кілька стрілів. Купка розбіглася. Нарешті кольона скрутила на Бибіківський бульвар. Здавалося, що ворог не насяде вже на зади. Коли дійшли до Безаківської, в січовиків відлягло на душі.

*) Рафес — відомий радний Думи, жид, большевик.

І ось раптом:

— Б-б-б-ум! Бум!..

Стряслося повітря від вибухів. Було вражіння, що близько розриваються гарматні стрільна.

Від сірих мурів повіяло ще більшою таємничістю. В голові пробігла думка: Відтяли відступ! Станьвище безнадійне. З кожного вікна дивиться смерть!..

Раптом напроти пам'ятника Бобринському відчиняється навстіж залізна брама, в якій з'являються постаті в «картузах», і починається спокуслива агітація:

— Таваріщі, куда ідьоте? На смерть? Захадіте сюда, прятчесья! Нікто вас не тронет!

Кілька стрільців кидається на агітаторів. Серед піднесеного напруження чути сапання кількох грудей. Хтось вистрілив. Хтось глухо вилаявся й когось прокляв.

Нарешті все стихло. Услужних агітаторів зліквідовано.

Знову вибухи. Забахкали рушниці. Кольсна січовиків інстинктивно, без команди, хитнулася набік і притиснулася до муру.

З боку Жидівського Базару замерехтіли безладні ряди «синіх». Вони розсипалися по скверу, криючися за деревами. Слідом за ними вулицею пронеслися гальсьом троє осідланих без їздців коней. Заляскали підкови. Вулицею по другому боці скверу пролетів відділ кінноти й швидко скрутив на Безаківську.

С-ий видав наказ:

— Перша чота в лаву при двох кулеметах Люїса — напрямом Базар. Фіри поїд стіни, а де можна — відити в подвіря! Рій четвертої чсти лавою вбік Хрещатика при кулеметі Максима. Значковий Зілинський з одним кулеметом Максима при трьох надійних стрільцях до мене! Бунчужний і дванадцять охочих смільчаків за мною вперед! Моїм заступником лишається значковий Сорочан.

І за хвилину в бік Жидівського Базару рушило лавою п'ятнадцять стрільців при 1 кулеметі з С-им на чолі. Дорогу перебіг якийсь старшина «синіх». Був у черній чумарці й сивій смушковій шапці, на якій темною плямою відбивався синій трикутник із сукна. В руках тримав рушницю. За ним, видно, ще хтось біг, але заплутався в колючому дроті скверу й не міг рушитися.

«Синій» зупинив С-го.

— Пане сотнику, дайте мені десяток ваших січовиків — зараз зліквідую повстання. Наш молодняк заломився й дезорганізувався.

— Впорядкуйте своїх! Сам дам раду! — відповідь трохи сухо сотник. — Коли маєте охоту, приставайте до нас.

Відділ пройшов аж до кінця Бульвару до самого Базару. Тиша. Тільки здалека звідкись долітала рідка, рушнична стрілянина. З двірця чути було сопіння паровиків. Не знати тільки було, чи то свої, чи ворожі.

Обережно пішли Базаром і зупинилися перед Залізною церквою. Треба було вияснити, чи нема кого на дзвіниці.

— Гей, хто там? — крикнув С-ий. — Сходь наділ! Мовчання...

— Чепіло, візьми трьох людей і стягни з дзвіниці, хтоб там не був! — наказав сотник.

Незадовго почувалася лайка й хода людей, що спускалися по сходах. Виявилася, що на дзвіниці примістилася міська «охорона» з 8 людей. Старшина «синіх» не міг угамуватися. З лютим криком накинувся на «охоронників» і почав їх шарпати за поли. Один із них у кешушку з бобровим коміром перелякано пояснив нам російською мовою, що бомби кидала невідста група людей, яка втекла в напрямі Столипінської.

Тяжко було розслідувати на місці винуватців атакування війська й покарати їх. Та й часу не було. «Охоронників» заарештували й віддали команді «синіх», що тимчасом упорядкувалися й рушили в дорогу на Святшин. За ними в бойовому ладі рушили січовики, перейшли спокійно Жидівський Базар і завернули на Кадетське шосе.

За залізничною колією при дорозі лежав у снігу чоловік. Ніхто не звернув на нього уваги. Був він у довгій сірій шинелі, без шапки й без чобіт. Якесь жертва бою, невідомо чия...

Далеко за містом минули кінні стежі, минули піші стійки. Далі могли йти вже спокійно, без охорони. Відділ тримав напрям на с. Круківщину коло Жулян, де надіявся знайти свій полк.

Юрій Магалецький.

Оборона Київа в січні 1918 р.

(Спомини).

Коли большевики в листопаді 1917 року захопили владу, усунувши тимчасовий уряд, а потім розігнали й Всеросійські Установчі Збори, з перших їх кроків стало видно, що кинений ними клич «самоопределение вплоть до отделения» — це тільки порожній звук і що в основі большевицьких ідей лежить, звичайно, дуже погано замаскована, великодержавницька централістична політика.

Найбільшу їх увагу звернула на себе Україна з її непереможним змаганням до самостійного життя, хоч і в рямцях проголошеної федерації. В перших же днях захоплення влади в свої руки большевики висилають на Україну силу агітаторів, які в довірливих, мало свідомих, спантеличених масах починають підкопувати авторитет Української Центральної Ради та її уряду — Генерального Секретаріату.

Відносини між урядами Росії й України з дня на день погіршувалися й нарешті большевики, не оголошуючи війни, вислали в кінці 1917 р. свої озброєні банди на Україну для ліквідації початків її державницького існування.

Посуваючися з півночі, захоплюючи терен за тереном і несучи руїну та знищення, ці банди в січні 1918 року докотилися до м. Олександрівська на Катеринославщині й захопили його*). Я примушений був залишити місто й перенестися до Катеринослава, а звідти до Києва, шукаючи притулку від диких наїздників.

Приїхавши до Києва, почав я придивлятися до життя й настроїв столиці молодої української держави. Сумні були мої спостереження. На вулицях і площах міста товклася без усякого діла сила народу, переважно робітників і «салдатні», якої було тоді в Києві дуже багато, бо Київ з околицями був головним осередком комплектування різних військових частин західнього фронту й містив у собі багато всяких інтендантських складів та складів різного бойого припасу з великою кількістю обслуги. Всі ці маси солдатів, що не визнавали дисципліни й усе мітингували, обговорюючи суспільні й земельні справи, скрізь вешталися, прислухувалися й встрявали в розмови з кожним у всякій порі дня й ночі. В тих купках людей, що гаряче дебатували на політичні й суспільні теми на вулицях, завжди стирчав якийсь большевицький агітатор, що різко виступав проти України, Центр. Ради, Генерального Секретаріату, нападав на визначних українських діячів, проголошував демагогічні большевицькі гасла й деморалізував слухачів. Провідники тої ворожої для України агітації були переважно людяні мойсеевого закону, а також москалі різного толку — чорносотенці, большевики, єдинонеделімовці-малороси. В місті кипіло, як у казані, й відносини між різними групами населення з дня на день загострювалися. А найцікавіше було те, що вся та агітація пресвадилася просто на очах української влади й мітингування відбувалося мало не в самому будинку Центральної Ради.

Такий стан річей не віщував нічого доброго.

*) Див. мої спомини в кал. „Дніпро“ на р. 1929 і 1931.

Буваючи досить часто у команданта київської військової «круги полк. Шинкаря в справах організації «Добровольчого загону», що мав виступити на визволення Катеринославщини від московських наїздників*), мені доводилося чути від нього про настрої військових частин, розташованих у Києві й найближчих околицях. Більшість цих частин займала нейтральне становище супроти Центральної Ради, чимала кількість — була явно ворожа до неї й тільки меншість визнавала її, як свій законний уряд, обіцяючи допомогу. Але й серед тих вірних частин ширилася большевицька агітація, з якою боротися було дуже тяжко. Хотів він було гостро виступити проти цієї агітації, та уряд заборонив йому це й агітація процвітала далі. Полк. Шинкар не міг поручитися за спокій у місті й кожної хвилини сподівався большевицького повстання. Найбільшою загрозою для Києва був збільшевичений дивізіон важкої артилерії, що стояв у лісі в околицях Києва. В разі большевицького виступу він міг своїми гарматами зруйнувати місто до останку. Мало веселого було в тих відомостях.

Треба признати належне урядовим партіям с.-д. і с.-р., які посиляли своїх партійних членів до військових частин для контрагітації. Але наслідки цієї роботи, завдяки малій кількості партійних агітаторів та їх слабому протиділанню, були мінімальні. Соц.-демократам, правда, пощастило, як мене інформував один визначний їх член, унешкідливити гарматний дивізіон, про який була мова вище. Сталося це так. Коли дивізіон пснав загрозувати Київу своїми гарматами, партія вислала декілька своїх членів до дивізіону на мітинг, підчас якого післанці, користаючи з темряви, зіпсували гармати. Після цього збільшевичена обслуга її під ескортою українського війська була вислана поза межі України. Цим була усунена найбільша для Києва загроза. Але ці окремі успіхи загальної ситуації не змінювали. Нерішучість нашого державного проводу оголосити заборону ворожої агітації лила воду на большевицький млин.

Настрій у місті напружувався, події йшли своїм природним ходом і нарешті ввечері 28 (15) січня 1918 р. в Києві вибухло повстання «місцевих» большевиків. Сталося це тоді, коли половина української території була вже під чоботом московських орд. Місцеві большевики давно вже підготовляли до того ґрунт з надісланими московськими агітаторами і, коли дістали вістку про наближення до Києва червоної орди під командою Муравйова та Антонова-Овсенка, счинили повстання, щоб улегчити їх наступ.

*) Див. мої спомини в календ. „Червоної Калини“ на р. 1929 „Дніпро“ на р. 1931.

Момент для української державності був критичний. На щастя, провід не захитався й, усвідомивши собі повагу хвилі, почав гарячкову роботу для організації відсічі.

Першим рухом большевицького повстання у Києві, організованого Пятаковим, було захоплення в свої руки арсеналу, де переховувалося багате різного роду зброї та бойового припису. Відбиття цього арсеналу стало для українського командування питанням життя чи смерті. І ось того-ж таки вечора 28. січня, щось коло 10—11 год., наш «Добровольчий загін» дістав наказ обстрілювати арсенал із гармат. Цей загін, організований кількома катеринославцями, стояв на товарній стації Київ I. Діставши з командатури київської військової округи телефонічний наказ полк. Шинкаря про обстріл, загін негайно відкрив по арсеналу вогонь і протягом 10 днів після того брав дуже близьку участь в обороні української столиці.

Почавши стрілянину в 11 г. вечора, гармати нашого загону під командою штабе-капітана Чорного не замовкали до самого ранку. Призначений військовим командуванням начальник нашого загону полк. Зеленко десь раптом зник разом із грішми нашої частини й ми його більше не бачили. Піхота загону, налякана чимось, також не явилася до служби, й нас залишилося в частині всього сім чоловік. Нелюдських зусиль коштувало нас це перше бойове хрещення нової нашої частини!

Десь о 6 годині ранку я пішов до міста на розвідку, одягнений у цивільне. В кишені пальта лежав наладований «наган».

На вулицях було безлюдно. Тільки біля стації вешталися якісь підозрілі людці, які однак мене не зачіпали.

Щасливо перейшов я вулицями до самої Центральної Ради. Там не застав майже нікого й нічого не довідався. В командатурі міста також нічого добитися не міг, переказав якомусь старшині командатури про стан у нашому районі й подався назад.

На вулицях міста вже товклося багато людей, які розпитували один у одного, що сталося. Візники й трамваї не їздили. А стріли з боку арсеналу розлягалися щораз гучніше й частіше.

Вернувшись до загону, застав я своїх земляків пригнобленими й змученими, а втішити їх не мав чим. Від них я довідався, що якісь людці все крутяться в нашому районі й лишати наш ешелон без варті неможна. Ухвалили — частині йти спати на наше помешкання, а частині вартувати тут. Помешкання було в шпиталі, що містився у двохповерховому будинку недалеко від нашого поїзду. Його ми дістали від командатури, коли почали організовувати свій загін, бо нам треба було мешкати десь близько від нашого еше-

дону. Большевицьке повстання у Києві припинило на час вантаження у вагони ріжного нашого майна, але ми вірили, що все це скоро скінчиться й виправу ешелону можна буде невдовзі здійснити.

Шпиталь прийняв нас не дуже привітно. Обслуга його, починаючи від лікарів і кінчаючи прислужниками, поставилися відразу до нас вороже, бо то були всі москалі. Це примусило нас бути дуже обережними й нікому не звірятися, хто ми. Приймали нас там за виздоровців. Майже цілий день нас не було в шпиталю. Приходили ми тільки на ніч, старалися бути чемними з усіма й пояснювали, що нас знову завернули з двірця, бо їхати далі не було куди. На ті часи це було природним явищем: Київ повен був таких виздоровців, дезертирів та інших заблуд із фронту.

2-й день повстання (30. січня).

Переспавши ніч у шпиталі, я зраня пішов до загону відвідати земляків.

Поїзд наш стояв на запасовому торі з краю, яких 200 метрів від шпиталю. На всій цій відстані було 3 чи 4 колійових торів забитих ріжними військовими ешелонами. На порожніх торах у напрямі до міста стояла коло нашого поїзду гармата, яку ми вчора на телефонічний наказ полк. Шинкаря стягнули з плятформи, а довкола гармати кілька скорострілів, звернених у різні боки. Один із наших старшин вартував при скорострілах.

Виявилось, що вдосвіта місцеві большевики намагалися захопити наш ешелон і почали його обстрілювати. Тоді наша охорона виставила довкола гармати кілька скорострілів, яких у нас було багато, й відбила атаки. Всі були дуже перемучені, бо цілу ніч не спали.

Тоїж ночі большевики робили спробу дістатися до Центральної Ради. З цією метою вони захопили станцію Київ-товарна II і Васильківською вулицею посувалися до Хрещатика, рівночасно намагаючися заволодіти станцією Київ-товарова I, де стояли ми. Та всі їх спроби, повторені й другого дня, були відбиті.

Наш загін складався тепер із таких осіб: штабс-капітан Чорний (б. підстаршина) — гарматчик, що знаменито орудував нашою гарматою; два старшини-кулеметчики з дивізіону панцирних самоходів — латиш Донін і грузин З., які ще в Олександрівську допомагали мені в боротьбі з большевиками, козак-кулеметчик, шофер, а решта були цивілі, як і я. Коли треба було стріляти з гармати — всі підпорядковувалися команді Чорного, коли треба було працювати скорострілами — усі слухалися наказів двох старшин-кулеметчиків. Чорний, Донін і З. — винесли на своїх плечах увесь тягар 10-денної боротьби за Київ-товаровий I, ні на хви-

лину не залишаючи свого становища й заслуговуючи на почесну назву справжніх героїв.

Побувавши в ешелоні, я пішов знову до міста довідатися про ситуацію й поладити справи, звязані з організацією нашого загону. На цей раз я вже не брав із собою револьвера, бо наш район був виразно большевицький із масами ріжних їх симпатиків та агентів.

В районі стації на вулицях вешталось багато людей, переважно робітників, які, збираючися в купки, про щось жваво говорили. Коли я підходив до таких купок, усі замовкали й підозріло оглядали мене. Але я був у цивільному й мене не зачіпали. По всій Володимирській вул. до Центр. Ради купчився народ, обговорюючи події й коментуючи їх на ріжний спосіб.

У вестибюлі Ц. Ради застав я масу народу. Ніхто мене не спинив при вході, ніхто не запитав про мої документи. Цю свободу пересування по вулицях і входу до Ц. Ради, очевидна річ, використовували вороги — й це мене дуже здивувало.

Від знайомих членів Ц. Ради я довідався, що делегація Ц. Ради відіхала 29 січня на мирову конференцію до Берестя й що командантом м. Києва призначений інж. Ковенко, начальник і організатор «Вільного Козацтва».

На цьому місці мушу сказати, що «Вільне Козацтво» відіграло при обороні Києва дуже велику роллю, будучи майже єдиною військовою силою, на яку українська влада могла сміливо опертися. Як це не сумно, а з вибухом большевицького повстання всі військові формації нашого уряду, всі ті численні полки з голосними історичними назвами: Сагайдачного, Грушевського, Шевченка й інші, поголосили неврагитет у боротьбі нашої влади з ворогом. Собом, якого в нашій історії нічим не стерти! Виімок творили тільки полки гетьмана Полуботка, ім. Богуна, Богдана Хмельницького (т. зв. «Богданівці»), відділ матросів-чорноморців та декілька панцирних авт.

Військове командування тільки тепер побачило всю свою слабкість і звернуло очі в останній надії на зорганізований С. Петлюрою «Слобідський Кіш», що кілька днів перед тим виїхав із своїм отаманом у напрямку на Бахмач для оборони підступів до Києва з боку полтавської й курської залізниць, якими сунули московські червони орди. Туди-ж виїхав напередодні повстання 29 січня на поміч юнакам І-ої військової школи, що боронили Бахмачський залізничний вузол, і новосформований «Помічний Студентський Курінь» із учнів середніх та вищих шкіл.

«Слобідський Кіш» негайно відкликано назад, а до його прибуття командування почало стягати до купи всіх вояків, які несли варту в державних установах. Забрали варту!

й з будинку Ц. Ради, а для охорони її почав організовуватися відділ охоронників під командою В. Сovenка, мого знайомого з Катеринославщини. Я теж пристав до цього відділу.

Згадавши вище про Ковенка, призначеного командантом міста, не можу не відмітити всього того хаосу, який панував у команді оборони Києва. Якогось одного штабу, де скупчувалися всі нитки оборони, не було. Накази давалися і з штабу команданта київської військової округи полк. Шинкаря (на Лютеранській вул.), і з штабу команданта м. Києва інж. Ковенка (Миколаївська вул.), і з військового міністерства, яке містилося в Колегії Павла Галагана (вул. Фундуклеївська). Це не могло не впливати відомно на ведення оборони.

Зголосившись до оборони будинку Ц. Ради, пішов я до свого загону повідомити про це товаришів, а по дорозі вступив до шпиталю, щоб чогось поїсти, бо був голодний. Там я застав четверо чоловік із свого відділу.

Підчас того, як ми сиділи й снідали, почули ми на вулицях стрілянину. Було це в полудень. Вікна шпиталю виходили з одного боку на вулицю, а з другого в якийсь сад і подвіря. Ми вирішили сидіти тихо й чекати. Кожен із нас тихцем від шпитальної служби приготував револьвер (рушниця із обережності ми до лікарні не приносили). Хто стріляв — ми не бачили. Але ось ми виразно почули таракотіння наших скорострільів на стації. Очевидно всім відбивали напад на наш загін доколичних большевиків. Рушнична стрілянина наблизилася до нас і крізь вікна ми побачили якихось цивілів, що стріляли з вулиці коло нас і з саду біля шпиталю вбік стації. За хвилину усе це поховалося й на вулиці появився панцирний самохід, який із скорострільів кропив вогнем по домах направо й наліво, вибиваючи зідти большевиків. За самоходом перебігали вулицю вільні козаки Ковенка.

За хвилину панцирне авто відїхало назад і козаки відїшли за ним. Усе стихло.

І ось ми побачили, як із брам сусідніх будинків виходили якісь підлітки й жінки, немов із цікавості, й почали комусь давати знаки. Наслідки показалися дуже швидко. За яких 10—15 хвилин на вулицях забігали якісь молодці з рушницями й почали знову стріляти на стацію.

Панцирка знову появилася й усе поховалося по домах. І ось ми побачили, як із кожного вентилятора в домах посипалися стріли на вулицю на вільних козаків, що йшли за автоматом.

Лють узяла всіх нас. Дехто хотів уже стріляти по тих вентиляторах, але я їх стримав. Ми могли наробити цими

стрілами те, що шпиталь, де ми знаходили відпочинок, був би страчений надалі для всіх нас.

Надійшов вечір і все стихло. Я пробрався до свого загону. Усі були здорові, ранених не було. Тільки всі страшенно перевтомлені.

Товариші, довідавшись про те, що я записався в схо-рону Ц. Ради, згодилися на це, бо людей у загоні за цей час значно збільшилося. Тепер загін мав у моїй особі постійного звязкового з містом. Попрощавшись з товаришами, я пішов до міста.

В загоні я залишив тоді таких людей: шт.-капітан Сергій Чорний, який перебрав на себе команду загону, старшини Донін і грузин З., начальник товарої стації Київ II, яку захопили большевики, декілька чоловік залізничного полку, серед яких був Макаренко, брат члена Директорії, й два телеграфісти зі стації Київ II. Трималися всі вони разом до 8-го лютого.

До охорони Ц. Ради пішли зі мною: повітовий комісар м. Олександрівська — Лазаренко, військовий лікар з Катеринослава — Єв. Павловський (забитий пізніше денікінцями в Катеринославі в 1920 р.) і козак-кулеметчик Ткаченко — усі мої давні товариші праці на Катеринославщині.

III день повстання (31 січня).

О 9 год. ранку пішов я до Ц. Ради змінити нічну варту. По вулицях міста спокійно ходили люди. Скрізь було тихо; тільки з боку Печерська, де був арсенал, чулися стріли.

Ледве почав я братися вгору Володимирською, як почув характеристичний свист куль: — Пі у!.. Пі у!.. — й тут же на бруку побачив маленькі фонтани куряви, що їх здіймали вгору кулі. Хлопсь, очевидно, стріляв із гори з будинків. Що за дідько!

Що далі, то кулі сипалися рясніше, а від Бибіківського бульвару вже було неможливо йти далі. Десь біля св. Софії клацав скоростріл.

На розі Бульвару й Володимирської коло мурованого паркану гімназії зібралось чимало народу, очевидно перехожих, які не могли через стрілянину проскочити вулицю. Зупинився й я.

Хто й звідки стріляв — ніхто не знав. Як мені дістатися серед цього граду куль до будинку Ц. Ради?

Бачу, Бибіківським бульваром здолу від Хрещатика надійшла якась панна, порівнялася з нами, завернула за ріг Володимирської й, очевидно не уявляючи собі небезпеки, спокійно пішла поздовж муру в тому напрямі, звідки стріляли. Подививсь я на неї й мені стало соромно за себе. Може

там цієї хвилини я, як ніколи, був потрібний товаришам! Зриваюся з місця й швидко йду слідом за панною.

Дістався до Ц. Ради щасливо. У вестибюлі варта вже приготувилася зустрінути ворога, обсадивши скорострілами й рушницями всі вікна й двері. Прилучуюся й я до товаришів.

Виявилось, що большевики ранком захопили 5-поверховий дім готелю «Прага» на Володимирській в., поставили на даху скоростріл і почали обстріл Ц. Ради й Володимирської вул. внапрямі університету. Ні пройти нею, ні проїхати. Що хвилини можна було чекати, що большевицькі відділи під прикриттям цього скорострілу увірвуться до Ц. Ради. Небезпека була велика.

Команда міста вживала всяких заходів, щоб вибити большевиків із «Праги», але покищо всі ці заходи були даремні. Тогож самого ранку вибухло повстання большевиків на Подолі, які дуже скоро звідти пробралися через Володимирову гору до старого міста, захопили стар.-київський поліційний участок на Софійській площі й зупинилися тут. Становище ставало грізним.

На допомогу прийшли січові стрільці, що до цього часу приглядалися до подій. Одна частина їх зійшла на Поділ і почала вибивати ворога, а друга, в якій був бл. п. Черник, пішла здобувати старо-київський участок і «Прагу».

При участі вільного козацтва «Прагу» до полудня здобули. Я бачив, як січовики нарешті схопили того, що сидів на даху цього готелю зі скорострілом, і разом із скорострілом скинули його з 5-поверхової височини на вулицю. Повстання в центрі міста було зліквідоване.

Того-ж дня стало відомо, що вчора, 30. січня, московська орда розбила під Крутами наш студентський курінь. Значить, большевики скоро будуть тут.

Прийшли також відомості, що Петлюра зі «Слобідським кошем» поспішає на допомогу Києву. Арсенал міцно тримався й триденні бої за нього на Печерську ситуації не змінили. Гук скорострілів і рушниць ні на хвилину не припинявся в тій дільниці. А большевицька агітація в місті все збирала групи людей по вулицях, де провадилися дебати на тему біжучих подій. В цих дебатах виразно виявлялися настрої київського населення, яке майже все ставилося вороже, а в найкращому випадку байдуже до української влади. В місті було тоді кілька тисяч офіцерів б. російської армії, що за плечима української влади ховалися від большевиків, але вони не тільки не брали ніякої активної участі в боях проти большевиків, але навіть явно співчували їм. Краще, мовляв, нехай большевики будуть панами, ніж підтримати Україну!

Охорона Ц. Ради складалася майже виключно з цивілів. Було в ній до 20 чоловік. Зброї охорона мала досить. Приміщення мала близько від Ц. Ради — в гімназії Бейтель на Фундуклеївській вул. Про навчання в школах тоді очевидно не могло бути мови й приміщення гімназії було вільне. Ми зайняли цілий перший поверх; спали на підлозі в'клясах у дві зміни: одна вартувала коло Ц. Ради, друга відпочивала.

В ті дні Ц. Рада обговорювала земельний закон, який і був опублікований 31. січня.

Не маючи ніяких відомостей від своїх земляків на стації, я подався ввечері до шпиталю, де застав дуже схвильованих товаришів. Виявилось, що большевики за дня робили спробу знову захопити наш ешелон, але були відбиті. Становище моїх земляків із загону погіршилося тим, що в шпиталі почали догадуватися, хто ми, й туди час-від-часу почали заходити большевики для ревізії. Побажавши землякам усього кращого й попередивши їх, щоб із шпиталем були вони обережні, я вернувся до Ц. Ради. Більше мені вже не довелося бути серед оборонців товарової стації й про долю їх я довідався вже геть пізніше.

4-й і дальші дні повстання.

Наступні дні не приносили Київу заспокоєння. Увесь час на всіх периферіях міста було чути стрілянину. Особливо рясна стрілянина чулася з боку арсенала, Подолу й Липок. Відчувалася безвихідність боротьби, її безнадійність. Особливо пригнобила всіх подія під Крутами.

Ц. Рада своїх засідань не переривала. У вестибюлі Педагогічного Музею весь час товкся народ, а ми, варта, приглядалися до кожного.

Нарешті надійшли відомості, що Слобідський Кіш наближається до Києва. І справді, на другий день Кіш захопив Печерськ і почав обстрілювати арсенал. 4-го лютого арсенал здобуто приступом.

Припадково будучи вільним від своїх обов'язків, я бачив, як Слобідський Кіш із музикою проходив Фундуклеївською вулицею. Спереду його йшов пішки в сивій шапці й довгій шинелі той, на кого так довго чекав Київ — С. Петлюра. Народ радісно вітав його й відважну його частину. У кожного на обличчі можна було прочитати радість, що нарешті лихі дні минули. Бадьорий вступ Слобідського Коша до міста підніс підупалий настрій його оборонців і дав надію на краще майбутнє. Але надія ця завела.

Того самого вечора наспіли відомості, що орда Муравйова вже під Києвом коло Дарниці й захопила мости на Дніпрі. Місцеві большевики заворушилися й захопили

Братський монастир на Подолі. Тойж ночі Муравйов почав обстріл Києва з важких гармат.

Над столицею нависли нові грізні хмари.

Увечері прийшла моя черга нести варту в Ц. Раді. Несподівано десь коло 8-9 год. почули ми стрілянину недалеко від Педагогічного Музею. Зараз викликали ми другу частину варті, що відпочивала, й заняли свої бойові становища: хто коло вікон, хто біля дверей, хто на вулиці перед брамою. Двері ми відчинили й поставили в них скоростріл. Вирішили битися до останнього. На щастя, нікого в Ц. Раді із сторонніх не було й якоїсь зради чи підступу ми не боялися.

Нас дуже здивувало, що стрільнина була десь зовсім близько. Невже наші справи стоять так кепсько? Виставили ми варту на розі Фундуклеївської й Бибіківського бульвару, щоб можна було зорієнтуватися, звідки наступає ворог. Простояли так досить довго на своїх місцях, напружуючи нерви, але ворог не показувався. Тимчасом ці недалекі стріли час-від-часу долітали до нас.

Раптом почулася людська хода, що хутко зближалася до нас. Ми всі приготувалися дати ворогові відсіч. Кроки щораз ближче. Але що за мара: від варті на вулиці — ніякого гасла! І юсь на темному тлі нічного неба в чотирокутнику відчинених дверей появляється постать маленького чоловіка з великою бородою. Придивляємося — проф. М. Грушевський.

— А що тут нового у вас? Вартуєте? Ну-ну, вартуйте, вартуйте!

І, трохи поговоривши з нами, зник.

Ніч пройшла тривожно. А ранком, коли почало світати, стало відсмо, що місцеві большевики захопили Київ — пасажирський. Це вже була неабияка біда! Захоплення двірця відтинала нас від решти території й зносив із цілим світом. За всяку ціну треба було двірець відбити. І ось ті стріли, що ми їх чули вночі, були стрілами частин Слобідського Коша, що обляг з усіх боків двірець, щоб не дати большевикам змоги просунутися до центру міста.

Ранком 5. лютого Слобідський Кіш розпочав наступ на двірець, щоб відбити звідти ворога. І почалося пекло. Стріли почулися звідусіль, в різних кінцях міста. Стріляли гармати, скоростріли, рушниці. Настали для Києва пекельні дні.

Населення поховалося. На вулицях можна було бачити лійки озброєних людей. Навіть у вестибюлі Ц. Ради, завжди заповненому людським натовпом, видно було тільки окремих людей. А в тім, до будинку Ц. Ради ми вже тепер не впускали нікого без посвідок.

Що робилося навкруги, ніхто нічого певного не знав. Не знали про ситуацію й члени Ц. Ради. Обстріл міста

зза Дніпра важкою артилерією ставав щораз інтензивніший, а над вечір досяг великої сили й напруження. Від гуку вибухів гарматних стрілен здригалося все навколо.

Пробиваючися вулицями, зайшов я на хвилину до нашого шпиталю, щоб довідатися, що робиться на ст. Київ-Говаровий. Там поінформували мене, що на залізничу територію доступ закритий, бо її скрізь облягли большевики. Не радили мені залишатися довго й у шпиталі, бо сюди часто заглядають комуністи. Вчора забрали звідси одного хорого українського старшину й повезли невідомо куди. Певне розстріляли. Серед прислужників шпиталю є большевицькі агенти, які передають негайно комуністам, що тут робиться. Взагалі район цей опанували большевики й нашим годі сюди показуватися. Той, хто інформував мене про це, казав, що він сам зараз покидає шпиталь і більше вже не вертає. А що-ж робиться з нашим катеринославським загonom? Про нього годі так я нічого й не довідався.

Вертаючися назад, побачив я на Володимирській вул. таку картину. Коло одного будинку стояла невеличка купка людей і, задерши полови, дивилася на щось через вулицю. Підійшов і я з цікавості. І побачив ось що.

На протилежному боці вулиці стояв 3-поверховий дім із дірою в мурі від гарматного стрільна. Вибух зруйнував всю стіну 3-го поверху й відкрив помешкання. З вулиці було видно стіл посеред покою, а за столом три непорушні постаті людей: дві з них були без голов, а третя сиділа, схиливши голову набік. Всі трое були забиті. Уся обстановка навколо була перевернена догори ногами. Картини на стінах висіли пошматовані.

Люди стояли й мовчки, без слів, дивилися на цей жах, який красномовно говорив про тих людяв, що обіцювали на папері людству мир і щастя. Пояснення цій картині давав гук гармат і скорострільів навколо.

Сумний вернувся я до Ц. Ради.

Пізно ввечері стало відомо, що Слобідський Кіш штурмом узяв двірець. Це піднесло всіх на силах. Маючи віру в душі, що може нам таки вдасться відігнати ворога, почав я думати над пляном визволення Катеринославщини з комуністичних лабет. Розійшлася чутка, що на відбитому двірці захоплені вагони з силою різної зброї. Прийшло мені до голови, чи не можнаб ту зброю дістати для нашого загону. Порадився з катеринославцями, що були зі мною в Ц. Раді й несли там охорону. Думку мою підтримали, й я пішов до штабу Слобідського Коша, що містився на Тимофіївській вулиці в 7-ій гімназії, зголоситися до її начальника С. В. Петлюри. В штабі застав таку картину. Крізь відчинені двері ріжних кляс видко було підлогу, застелену соломною, а на ній козаків. Деякі спали,

деякі сиділи й їли, деякі щось пили. Дехто чистив зброю. Скрізь було повно військової амуніції й одержі. В маленькій кімнаті сидів за столиком С. Петлюра і щось писав. Коли він встав мені назустріч, я побачив стомлене, невиспане обличчя й виснажену постать. Петлюра уважно вислухав моє прохання й зараз же велів написати для мене перепустку на двірець, побажав успіху й порадив забрати ту зброю ще сьогодні.

Побіг я до своїх земляків із охорони Ц. Ради, зібрав їх, взяли ми тягарове авто й поїхали на двірець.

На площі перед ним побачили багато забитих людей. Уся площа була всипана якимись паперами. Навколо — аї живої душі. Серед забитих багато китайців у порваній одержі. Були люди й у цивільнім одягу. Авто зупинилося й троє нас пішло на двірець.

Жахлива картина. Темні порожні салі, нема нікого, поперекидані меблі, повно забитих людей. Коли переходили через темні коритарі — ноги ступали на якісь шматки мяса, відірвані руки, голови. Було моторошно, але йти треба. В одному місці побачили купу ріжних розпоротих валіз і подертих кошиків. Це, очевидно, були речі, що пасажири поздавали на сховок. Товариші-большевики шукали там мабуть за «контреволюцією». Перейшли ми так усі салі й вийшли на перон. Та сама картина. Нарешті нам назустріч вийшов якийсь козак із рушницею наповітові й, ставши здалека, почав розпитувати, хто ми й чого хочемо? Ми виказалися посвідкою штабу й тільки тоді він повів нас до вагону зі зброєю.

Набравши до схочу ріжнманітної зброї, попереносили ми все те до авта й повезли до гімназії Бейтеля на Фундуклеївській вул., де мали свої касарні.

Наступні дні 6, 7 й 8-го лютого большевики стріляли з гармат, як скажені. Стріляли по цілому місту, ціляючи головним чином на Фундуклеївську та Вел.-Володимирську вул., де містилася Центральна Рада, а також на Підвальну вул. й Липки, де були військові штаби. Людність поховалася по льохах і в місті не видко були ні душі. Вже 9-й день на базарах неможна було нічого купити, бо люди не довозили продуктів до міста. Населення живилося тим, що мало в запасах. Ми діставали хліб, сало й інші провіянти з командатури міста.

Та коли розпочалася ця страшна канонада, нам якраз забракло провіянту й треба було комусь по нього йти. Ніхто не зважувався, бо треба було проходити Фундуклеївською й Володимирською вулицями, щоб дістатися на Підвальну, де містилася інтендатура команданта міста Ковенка й штаб Вільного Козацтва. Вулиці ті без перерви, і вдень і вночі, обстрілювалися ворожими гарматами.

Визвався йти по провіянт я з одним козаком. Перебігаючи з одного боку вулиці на другий, залежно від того, де вибухали ворожі стрільна, й тримаючися будинків, а коли було дуже небезпечно, то забігаючи й до брам, ми вичікували перерв між вибухами й бігли далі. А били гармати без кінця. Бачили по дорозі багато пробитих домів із відірваними вуглами, видертими дахами, без шиб і вікон. По вулицях валялося багато сміття й грузу від розбитих стін, тинку, шкла, в якому там і сям лежали припорошені рушниці, шапки, чоботи, шинелі й усяка инша одіж. Посеред вулиці стояло кілька розбитих панцирок. Навколо валялися трупи забитих — на бруку, по хідниках, попід ринвами, а над усім цим жахом висів пекельний гук і трискіт. Моторошна картина. Де-не-де на рогах вулиць стояли козаки на варті, притулившись до будинків. Кожен із них, побачивши нас, брав рушницю на руку й здалека кричав: — «Хто йде?».

Дібралися до командатури щасливо. Командатура була переповнена козаками, які спали по кутах із рушницями при боці.

В кутку одного з покоїв лежали печені хліби й купа сала. Діставши що нам треба було, пустилися ми назад.

Вергати було ще тяжче. Але, набравшись страху й до краю змучившись, яось добігли до своїх. Вибрали тоді ми собі «провіянтмайстра», якому наказали видавати харч пайками, бо діставати той харч було дуже тяжко.

В ті страшні для Києва дні відбувалися переговори нашої делегації в Бересті з представниками держав по-чвірною союзу. Переговори ці набирали характеру позитивного для України й треба було тільки втримати за всяку ціну Київ у своїх руках, поки не покінчаться вони підписанням пакту, який, визнаючи незалежність України, як держави, давав їй приятнь центральних держав. Большевики добре знали про це й намагалися за всяку ціну здобути українську столицю.

Тяжке було завдання нашого командування, яке, не розпоряджаючи відповідними силами, маючи цілий букет «неутральних» частин із голосними назвами історичних українських діячів, мало стримувати численно сильнішого ворога, який мав симпатії серед населення міста, розагітованого большевицькими агентами. Тільки надлюдському героїзмові невеличкої кількості вірних синів України, військових і цивільних, мав завдячувати Київ, що тримався вже девятий день перед ордами Муравйова. Але з дня на день ці геройські зусилля слабшали й не давали надії на удержання столиці в своїх руках.

6-го лютого частина нашої охорони, що була вільна від варті, сиділа десь опівдні в гімназії й відпочивала.

Хто спав, хто так собі лежав, хто щось робив. Нараз почувся страшний гук. Будинок затрясся, шиби у вікнах задзеленчали й висипалися з рям. Ми всі посхоплювалися й кинулися дивитись, що сталося. Виявилося, що 'ворожий набій влучив у ріг каменіці, яка стояла через вулицю напроти нашої гімназії, пробив стіну другого поверху й вивалив ціле вікно з рямом, а уламками каміння повибивав шиби в наших вікнах.

А саме в цій порі мені треба було йти до Ц. Ради, не памятаю вже, в якій справі. Не встиг я зробити й пари кроків попри будинок нашої гімназії й перебігти, згинаючися, на протилежний бік вулиці, як луснув другий набій і в повітрі з гуком засвистіли скалки. Озирнувся я й побачив позад себе на хіднику труп жінки без голови. Здрігнувся я й побіг що сили далі. Що то за жінка? Може вийшла по хліб для дітей на вулицю?

В Ц. Ради довідався, що 7-поверховий дім проф. М. Грушевського на Панській вул. був обстріляний фугасними набоями, що його запалили й він згорів дотла з усіма безцінними просто збірками в самого Грушевського й маляра Кричевського.

Вернувшись до гімназії, почув я з Хрещатика рясну рушничну стрілянину. Очевидно була це одна з чергових большевицьких спроб наступу на центр міста від Печерська або Подолу. Повторювалося це не раз і ми великої уваги на те не звернули. Але постріли чулися щораз ближче й ближче й викликали серед нас тривогу. Командант порозоставляв нас скрізь по місцях, які треба було боронити. Двері на вулицю ми відчинили й поставили в них скоростріл, спрямувавши його на Хрещатик. На мене припав обов'язок стояти в брамі й спостерігати рух ворога.

Стоячи на своїй стійці, я побачив, що з Хрещатика по обох боках вулиці попри нас бігли козаки, відстрілюючися від якоїсь юрби, що гналася за ними. Юрба та щораз ближче підходила до нас. Ось уже зовсім недалеко. Ми приготувалися стріляти.

Раптом із будинку колегії Павла Галагана, яка стояла напроти нас через вулицю і в якій містилося міністерство військових справ, вибіг гурт військових назустріч козакам, що відступали, й, підсиливши їх, почав контрнаступ на ворога. Большевики були відперті й наша поміч не придалася.

Випадок цей показав нам, що становище наше безнадійне й що справа йде тепер не про відпертя ворога, а про те, щоб продовжити час неминучого відступу з Києва.

Вночі з 7 на 8 лютого на мене припала черга тримати варту в Ц. Раді. Сумна була ця ніч. У сінях і по коритарах будинку, де завжди було повно народу — нікого.

Деякі члени уряду ще були з вечора, але на ніч і вони пішли з будинку. Лишилося там тільки 12 чоловік нас, варти. Сиділи ми й гірку думу думали. Що буде далі? Бачимо, надходить уже кінець. Ніч темна. Світіть ліхтарні. На вулицях ані душі. Стрілянину чути з усіх сторін міста. Де-не-де видко заграву пожежі. Час-від-часу наші вартові на рогах вулиць доносили нам, хто переїхав автом та в який бік. Так цілу ніч.

Другого дня ранком (день 8 лютого) несподівано приходить до мене капітан Чорний, що кермував нашим загоном на ст. Київ-товаровий. Вигляд у нього страшний: френч на грудях розцібнугий, рукава закачані по плечі, а руки вище ліктя перевязані якимись скривавленими шматками, голова навкося повязана хусткою, обличчя бліде, уста стиснені — лиш очі блищали вогнем.

Обступили ми його й довідалися:

Ранком команда міста телефонічно повідомила його, що большевицький панцирний поїзд, переїхавши на цей бік залізничим мостом, іде на ст. Київ-товаровий і що ту панцирку треба не допустити до стації. Чорний почав обстріл із гармат по невидимій цілі через гору, але без спостерігача ця стрілянина була недоцільною. Панцирка показалася зза гори й, побачивши нашу гармату на колійовому торі, обсипала її стрільнями з скорострільної гармати Гочкіса. Вся обслуга при гарматі, в тому й сам він, були поранені, але, не зважаючи на це, Чорний влучним прицілом із гармати ушкодив панцирку й вона, паруючи, втекла. Начальник ст. Київ-товаровий II, що працював при гарматі, був забитий, лотишеві Донінові відірвало ногу. Тепер стація вільна й від ворога, й від оборонців.

Негаймо пішли ми до командатури й про все це повідомили, а Чорного примістили в лікарні при управлінні Південно-західніх залізниць. Там підчас оглядин лікарями він зомлів від перевтоми. За кілька хвилин привезли туди й лотиша Доніна*).

День 8 лютого почався для мене й товаришів дуже сумно. Всі ці події геть пригнобили нас. Пішов я до нашої гімназії й розповів про все нашому командантові охорони. Він миттю зірвався й побіг до штабу охорони міста довідатися про ситуацію. Звідти приніс втішну звістку, що мир України з центральними державами підписаний, а про евакуацію Києва нас свого часу повідомлять.

Минув у тривожному чеканні цілий день. Над вечір командант міста прислав нам повідомлення, що Київ сьогодні евакуується й ми маємо приготувитися до вимаршу.

*) Лотиша Доніна й грузина З. по захопленні Києва большевики забили.

Почали збиратися. Кожен вибирав із своїх річей що найкраще, що мало придатися в дорозі, але не заважало ході.

Десь коло 7—8 год. вечора прийшов наш командант і повідомив, що відпоручник командатури міста повідомить нас про час виступу.

Деякі члени уряду вже повиїздили з Києва, деякі лагодилися виїздити. Всі члени Ц. Ради порозбігалися, хто куди.

Вийти ми мали з Києва до якихось касарень і там, приставши до частин, вирушити разом із військом під одною спільною командою. Про все це нам свого часу скажуть.

Зібралися ми в своїй касарні-гімназії й почали чекати. Кожен із нас був при зброї й мав із собою маленький пакуночок. Шкода мені було лишати ту зброю, що привезли ми з двірця до гімназії, та що зробиш!

Виїхало військове міністерство, повиїздило все навколо. Ось, значить, і до нас скоро черга прийде вирушити.

Але чекаємо годину, дві, три — повідомлення нема.

Пішов командант наш до будинку Ц. Ради розвідати, як і що, й присилає до гімназії чоловіка з наказом, щоб ми всі приходили туди, бо Ц. Раду давно вже евакуували й усі виїхали на Житомир.

Нас, значить, залишили самих у Києві, не попередивши. Обуренню нашому не було краю.

Залишили ми нашу гімназію й свої речі в ній і, ланцюгом перебігаючи порожню вулицю, подалися до Ц. Ради.

У вестибюлі Ради застали свого команданта, який чекав на нас, а з ним кілька сторожів Ц. Ради, які там мешкали. Скрізь на підлозі валялася сила ріжних порозкиданих паперів та інших річей. Евакуацію, видно, переводили дуже поспішно. А деж друга половина нашої охорони, що була на варті будинку? Сторожі кажуть, що вона виїхала разом із речами Ц. Ради. Не повідомивши нас?

На душі було сумно.

Порадилися й рішили йти до касарень у протилежному кінці міста.

При виході з Ц. Ради командант наш побачив скоростріл на коліщатках і наказав мені взяти його з собою. Вирушили. Але на розі Фундуклеївської й Тимофіївської вул. командант раптом пригадав, що на розі Бибіківського бульвару й В.-Володимирської мав стояти на стійці наш вартувий. Треба його повідомити. Наказавши нам чекати на нього, сам пішов назад.

Не минуло й 2 хвилин, як товариші мої почали говорити, що чекати нема пощо й, поки не пізно, треба втікати, бо

большевики переловлять нас і тут на місці розстріляють. Та дисципліна й товариськість не дозволяли мені лишати товаришів.

Я промовив до їхнього сумління, але слова мої не вплинули на людей. Усі, крім мене й одного козака, пішли.

Страшно було стояти й чекати на невідоме. На вулиці ні душі. Ліхтарні блимають. Ніч темна. Кругом зловісна тиша. Тільки далеко десь гупають гармати за Дніпром та в місті чути вибухи шрапнелів і гранатів. Ось гупнуло десь близько, почувся тріск мурів і щось посипалося на хідники. За кожного рогу чигала чорна тінь небезпеки.

Сумно й страшно!

Була друга година ночі. Покинув я скоростріл і, тримаючи рушницю напоготові, став коло брами. Те саме робить і мій товариш. Чекаємо.

Нарешті десь за рогом вулиці загупали чийсь кроки. Надслушуємо. Дзенькають остроги.

Це наш командант. Прийшов. З ним і товариш-вартувий на бульварі.

Почали наздоганяти своїх. Тягнути скоростріл за собою не поден: маю рушницю на плечах, ватоване пальто, скорострільну бинду навхрест на грудях, маленьку валізу в руці, під пахою бохонець хліба. Прошу, щоби хтось інший взяв скоростріл. Не чують. Витягнув я замок і кинув кулемет на хіднику.

Швидко минули кілька вулиць, але своїх не наздогнали. Куди спішитися? Почали йти поволі. Визначили собі напрям — на Житомир. Треба було перейти Жидівський базар, де ще тільки вчора здушили большевицьке повстання.

Тримаючи рушницю напоготові, розсипавшись в маленьку розстрільну, з тремтінням у грудях, вийшли ми на той проклятий базар. Тихо посуваючися від рундука до рундука й вглядаючися напружено в темні купи яток, за якою з яких могла чекати на нас смерть, пішли ми вперед. Ліхтарні яскраво поріли в темряві ночі.

— Та скинь остроги! — сказав нарешті сердито один із козаків до команданта. І справді, брязкотливі остроги своїм дзвенькотом могли нас зрадити.

Командант зупинився, відчепив їх і лишив на рундуку.

Щасливо минули ми базар і пішли Житомирською шосею.

Михайло Островерха

У МОСКОВСЬКИЙ ПОЛОН.

(Фрагмент спогаду з 1916 року)

Памяти мого покійного до-
рогого Батька.

Серпень 14 дня 1916 року.

На нашому відтинку цілий день від самого світанку кипіло: російське військо напирало на річку Ценявку біля Саранчуків — Потуторів — Жонівки, яку боронив наш полк У.С.С. А над вечір бій набрав ще більшої сили.

Вже пізно, десь коло 10 години вечора, нашу сотню оточили. Боронилися ми, як могли, поки нас зовсім не взяли в кліщі. Московський приклад рушниці, що вперся у мою спину, збив мене з ніг і я звалився в юкіп. Коли я підвівся, наді мною стояли три москалі, матюкалися й, тримаючи багнети при моїх грудях, наказали мені піднести руки вгору. Потім мене повели в напрямку р. Ценявки до російських юкопів.

Осторонь червоним полум'ям горіло село Жонівка. На душі я відчував сором: у полоні!

Та за яких 10—15 хвилин нас, полонених У.С.С., назбиралося вже до двох десятків. Перейшли ми вбхід річку й шуварами, мочарами добралися до російських окопів.

З австрійського боку почався протинаступ. На окопах сипався град куль.

Ми йшли, схилювшись, мовчки. Деякі ранені москалі, пізнаючи нас при світлі ракет, стріляли в нас.

Врешті дісталися ми за якусь хату, де містився штаб, мабуть, курія. Нас почали рахувати. Гурт наш зріс до сорок шість людей. Над головами почали густо рватися австрійські шрапнелі. Нас пігнули ярмом, кудись убік від своєї лінії. В цьому ярі були скелі, криничка. Над нами безнастанно рвалися в повітрі стрільна. Наші конвойні перемішались з полоненими: кожний шукав шховку від неминучої смерті. Когось убило, хтось зойкнув від рани. Стогін, крик, лемент.

А небо починало ясніти. Світив молодик.

Ми всі були вже за ярмом на полі. Поставали двійками. Тепер нас було вже тільки понад тридцять.

— Твоя шапка де?

— Зірвало, шляк графив!

— Не разгаваривать!

Подалися в дальшу путь. Під ногами весело жвюкали: чисті роси, пахлю полями. Всі тільки тепер починали запри-

мічати, що цілком мокрі. Адже переходили вбід по шию річку. Ставало холодно.

Серед поля стояла самотня хатина. Тут нас зупинили. Це був штаб полку. Вийшов до нас старшина. Питається, якого полку. Не признаємося. Кажемо, що з 35-го.

— Ми вот Вену вашу скоро вазьмьом.

— Та беріть на Бога! — відповідає той, без шапки, що з сонні Яремовича.

— Пропадьот Австрія!

Мовчанка.

Врешті той без шапки:

— Чи нам дадуть їсти?

Це питання було дуже до речі: ми вже більше як добу в устах нічого не мали. А тут іще холод дошкулює.

Старшина відповів:

— Я сам севодня нічево не ел.

— То значить правду в нас казали, що тут нема чоґо їсти! — зауважив хтось серед нас.

— Дурак! — сказав офіцер і пішов.

Перерахувавши, дали нам конвой і гайда в дорогу.

Наш гурт ішов мовчки. На полях легким срібним туманом лягло місячне сяйво й хилило нас до сну. Ох, як хотілося спати! Уже третю ніч не стуляли очей: то вкопувалися, то йшли, то билися. Спали, йдучи. Це тоді я вперше переконався, що можна йти й спати. Так, ідучи, дримали всі: і полонені й конвой.

Увійшли в якесь село. Всі раптом прокинулися. Було темно.

Зупинили нас під густими, високими деревами. Ще темніше стало. Тут уже були й полонені інших полків. Почулися різні мови різноплемінної небіжки Австрії. Ми постановили признаватися, що ми «Усусуси».

Всі полонені стояли в збірці. До рядів підїхав на коні російський офіцер. По тону голосу було чути, що людина добра, але сувора. Почав розпитуватися в полонених, з яких полків. Наблизився й до нас.

— Полк Українських Січових Стрільців! — відповів хорунж. А. Домарацький.

— Скілько-ж вас? — спитав офіцер.

Домарацький відповів.

Старшина відїшов.

Усі відділи полонених розходилися на спання.

— Українці, за мной! — скомандував російський підстаршина.

Вже почало розвиднюватися, як ми ввійшли до клуні, в якій було сіно. Всі так і кинулися додолу.

— А чому нас відділили? — зацікавився хтось.

Відповіді не було: все вже спало. Пяний запах сіна цілком юдурманив нас.

Ранком, коли нас побудили, сонце вже стояло високо. Наш відділ зібрався в дорогу.

— На кухню, жрать! — сказав підстаршина.

На кухні дали нам гарячого «кипятку», чаю, цукру, хліба. Ми їли, а довкола нас крізь віти пробивалися соняшні зайчики.

Знову збірка всіх полонених. Прийшов старшина. По голосі ми пізнали, що це той самий, що був уночі. Підійшов до нас:

— Як спалося?

— Ого! Як у Бога за пазухою! — відповів Домарацький.

Старшина підсміхнувся. А ми гляділи на себе й дивувалися: виходить, що «наш»!

Українці, полонені інших полків, бачучи прихильність російського старшини до нас, на його запит, чи є ще серед полонених українці, зголосилися до нас усі. Зголосилися навіть такі, що тільки дещо знали по нашому. Із тридцяти чоловік ми виросли в добру сотню українців. Бачучи те, мадяри нас кляли, німці мовчали, турки очима лупали, а нас, як упривілейованих, повели ще й на обід. По трьох днях долоду наші шлунки нарешті наповнилися, а крім того ще по півхліба дістав кожний до наплечника. Те, що лишилося на кухні по нас, їли вже інші полонені.

По обіді, десь коло 11. години, знову збірка. Нас повели на Підгайці. Старшина на коні проводив нас таки далеченько за село. Потім підїхав до нас, що чвірками йшли на чолі кольони, й якось сердечно кинув нам: «Прощайте!», повернув коня назад і зник. Довго ми потім згадували за нього.

Ми йшли, співаючи стрілецьких пісень. Інші мовчали. Назустріч нам ішла порожнеча наших сел, руїна, глибокі ями від стрілен.

Під вечір ми були в Підгайцях. Тут стояв штаб корпусу. Загнали нас до бараків. Тут ми зіли наш хліб і з тим полягали спати покотом на долівці.

На другий день ранком дали нам хліба й чаю — усім однаково, без привілеїв. І по сніданні — знову збірка. Полонених було щораз більше. Та ми, молоді (багатьом іще й до двадцятки було далеко), виперлися наперед кольони.

До нас підїшов відділ донських козаків — наш конвой. З ними було вже инакше. Хто вихилився з чвірки, зараз нагайка відалася в плече. Стрілець мовчки кривив лице, затискав зуби з болю й вирівнювався. Мадярам, яким таке саме діставалося, видко по всьому, було легше, бо бачили нагаї й на наших спинах.

Кольона рушила. Ми йшли до Бучача. Перед нами стелилися поля, що безліччю ровів і ям від гранатів похмуро морщили своє чоло. Із сел виходили жінки, виносили нам дещо їсти. Козаки їх розганяли, забороняли підходити до нас.

Врешті один, отой без шапки, який уже щось мав на голові, зважився й спитав:

— Козак! А співати можна?

— Ну, чтоже, пойте, паслушаєм! — відповів «старшой» конвою.

Ми й почали:

„Ой, копав я криниченьку,

„Ой, копав я дві...
— — — — —

„Ой, жаль, жаль, жаль...
— — — — —

Козаки переглянулися. Були трохи здивовані. За третьою строфою потягли з нами.

А в блакигі пливли за нами білі передспасні хмарини. Де-не-де непевним цвіркотом гомоніла пташка.

— Да кто-же ви, собственно гаваря?

— Українці!

— Українці?

Ми співали далі, підходячи до якогось села. Наперед до села понісся козак. Коли ми увійшли в село, назустріч нам виходили наші селянки й виносили хліб, молоко, овочі. Ми відпочивали й кріпили душу надією, що попадемо на Україну.

Збірка в дальшу путь. Ішли вже вільно. З чвірки можна було й вихилитися. До кожного села, що були по дорозі, летів козак і нам молодиці виносили їсти.

Чомусь сумно заходило сонце. Розбиті, спалені села, до нудоти пусті, зриті поля.

Ми були втомлені. Козаки забирали від нас наші наплечники й поскладали їх на коней. Декому й коня давали. Ромко Старчук бундючно їхав на козацькому коні.

Пізнім смерком увійшли ми в с. Переволоку. Коли опинилися в балці посеред села, товариш Саврій (син священника) сказав пошепки:

— Бувайте здорові, я тікаю!

І, схилившись, чмикнув за придорожні корчі. Ще хтось тоді втік — не пригадую, хто саме.

Біля дванадцятої години вночі ми були в Бучачі, під школою — «бараками». Тут нас передали козаки вже іншій команді. Почали перераховувати. Зачне рахувати зправа, а порахований, користаючи з темряви, біг поміж нас і ставав на лівому крилі. Робили так, щоб «замазати» втечу товаришів. Із тієї нашої швидкої перебіжки козакові виходило раз більше нас, раз менше. Рахував, рахував, покрит «матом» — і повели нас спати до школи, в якій я колись учився.

Ранком до мене непомітно прийшов мій батько. Його мозолясті руки діткнулися моєї голови, сильні спрацьовані рамена притиснули мене. Мені було соромно. Я зі зворушення заплакав. Батькове обличчя скривилося. Не радив утікати: — Спіймають, завезуть кудись, звідки й вороття нема. Та й чого тікати?

Дав мені трохи грошей.

— А мати з дітьми втікла перед боєм до села Швейків... Ми розпрощалися.

Коли пополудні того-ж дня нас повелі далі на Чортків, батько йшов побіч мене недалеко. Йшов аж до сусіднього села Трибухівців. Проводив сина в невідоме.

Зайшло сонце. Ми були в селі Джурині — рідному селі мого батька. Розташувалися коло старої церкви. В юрбі полонених пізнала мене дядина. Йї дозволили забрати мене до хати на ніч. Спав я на постелі тої ночі, та ще й на подушці. Дядина раділа, аж плакала.

Вранці-ранком ми пішли далі до Копичинців. Це був день Спаса. З придорожніх сел виносили нам свячені овочі.

Місцевості від Серету вглиб України війни ще не знали. Тут усе було по давньому. Ми входили в цілком иншу країну, ніж та, де нас забрали в полон.

Наша кольона зупинилася, здається, перед школою в Копичинцях. До нашого усусуського гурту підійшло кілька старшин у російських уніформах. Підійшли до нас так, немов уже знали, хто ми й що. Почалася розмова. Про все: про наш полк, його організацію, команду, політичне життя в Австрії, про наші надії на визволення України (це вже були тоді останні проблески цієї надії!). Розмова велася жваво, з напруженням щирого захоплення. Старшини в уніформі російської армії слухали нас, питали, оповідали, здається мені, заздрили нам, нашій вірі в майбутне.

Спали ми в цій школі. Ранком прийшли до школи молоді пані й панянки — українки та жидівки — й понаносили всячини на дорогу.

— Хто вам сказав, що ми тут є? — питалися ми.

— Та якось так, знаєте, сьогодні ціле місто говорить, що є усусуси! — відповідають.

У Копичинцях ми зовсім не почувалися полоненими. Російські старшини й салдати відносилися до нас навіть дуже прихильно. А над вечір були ми вже в Гусятині, по той бік Збруча. Спали в якихось жидівських закутинах. Жидівське населення тоді російська влада була вивезла вглиб Росії.

Ранком була збірка. Прийшов якийсь чиновник. Подивився на 'весь наш гурт, що мав понад 300 людей, і затримав погляд на мені.

— Пан! Бері сумку й іди со мною!

Подумав я:

— «На допрос? Ге! Нічого не скажу!».

А товариство:

— Михайле! Ні слова! Навіщо москалеві щось знати?

Я йшов за «чиновником», який щось питав мене по українськи. Це мене здивувало. Цього чиновника потім у 1919 році я зустрів раз у армії самостійної України. Це був Йосип Обертинський із Винниці.

Привів він мене до канцелярії 26-го тилового етапу Ю.-З. фронту й лишив коло дверей. Писали писарі, ходили старшини. Врешті назустріч мені висунувся гоголівський тип чиновника: малий, пузатий, лисий, із оторочкою сивого волосся, в широких, срібних «погонах».

— Ти хто такой? — спитав.

Я мовчав.

— Ну, хто ти такой: немец, маляр?

— Я — українець!

— Что это такое?

Я здвигнув плечима й повторив:

— Українець!

— Их у нас зовут малороси, хахли! — пояснив йому фельдфебель.

— Вот как! Так ти, значить, русский?

— Ні, українець!

— Чудак ти! Останьошся здесь: будеш наводити порядки в канцелярії, — гостро сказав цей пузань.

— Ні, я хочу йти з товаришами.

— Да что ты, будеш мне приказивать? — І, повернувшись до салдата: — Забратъ ево й смотреть за ним!

Відділили мене від гурту приятелів, яких я й досі ні одного не зустрів, і почалося для мене на тому етапі нове й цікаве життя воєнного полоненого до провесни 1917 року, коли «раптом» для одних і зовсім «не раптом» для інших (в тім і для мене) вибухнула в Росії революція.

Євген Маланюк.

До проблеми класифікації культур.

(«Схід» і «Захід»)

1.

Ідете день, ідете два, ідете тиждень і місяць, — і бачите одне й те саме.

Величезні простори плоского суходолу — чи яловий полодний степ, чи убога мерзла тундра, чи тверді, мов

ордами вигоптани, солончаки, чи мізерним лісом порослі мочари, чи піщані моря одноманітних пустель...

На цих просторах мурашками ворухаться живі істоти. Чіпляються неплодній землі отари людоподібних істот. Час від часу через них, змітаючи їх вбогі оселі, перемандрують кососкулі кочовники.

На тих плоских топографічно-беззахисних просторах відбуваються тяглі пересушення людських мас, тривають процеси вічної «колонізації». Без сліду зникають народи з їх тимчасовими «культурами» й місце їх займають нові випадкові народи й нові випадкові культури.

Отари племен під впливом зовнішніх причин — боротьби за існування й стихійних нещасть — механічно скупчуються й так само механічно розсилаються, розпорошуються. Навали, пошесті, катаклізми, «міграції»*) й «колонізації» — систематично впоюють у психіку тих народів «покору долі», нірванізм, віру в «долю», в призначення й недовіря до активності, людської волі й людської особистості. Тоді з'являється серед них похмура, особисто маломовна (бо замість неї говорять жерці), а, головне, безощадна персоніфікація юрби — деспот. Він завжди — «цар царів», володар світу», «син неба», «земний бог», а в крайньому випадку — «председатель земнова шара». І тоді безструктуральна, асуспільна людська отара падає ниць перед володарем рабів і, власне кажучи, першим рабом серед рабів, бо там завжди панує «рівність», звичайно примусова.

Деспот веде цю масу рабів на підбиття нових земель, на пошукування теренів, де кочовник міг би зібрати «продподаток» із народів осілих, що продукують, і зорганізувати задля цього серед них «плянову господарку». Він запроваджує часом кольосальні «публичні роботи», будівництва «китайських мурів», пірамід, часом велетенських каналів чи ірригацій. Виростають там иноді імперії й культури, але механічні, короткотривалі й — коли не лічити руїн і пірамід — безслідні... Без коріння. Так було в Асирії, Вавілоні, Персії, Єгипті, Китаї, де завжди були нероздільні — комунізм і деспотизм.

А ось — інша картина.

Різноманітність і різнобарвність терену. Гори й долини, луки й ліси, потоки й струмені, горби й рівнини. Цій диференційованості терену й краєвиду відповідає диференційованість осель і мешканців. Міста й містечка, села й замки, хутори й фарми — і все має свій стиль, своє власне обличчя. Населення складається не з отар, не з механічних мас, а з народів, що кожен із них має свою історію, свій традицій-

*) Термін, улюблений емігрантами — «євразійцями» російськими.

ний характер і свої природні, притаманні йому форми побуту. Тут нема ані мас, ані механічних колективів, є — суспільство, органічно складне й складене з індивідуальних одиниць. Це суспільство органічно (а значить гієрархічно) виформовує з себе владу. Влада виростає зпосеред суспільства й народу, як їх вицвіт, а не падає несподіваним тягарем ззовні.

Тут панує соціально-конструктивна людська особистість і її право, що з нього випливає, — натуральне право власности на землю, на хату, на машину, на творчу думку й на творчу свободу.

Це — схематичні образи двох типів цивілізації на нашій планеті.

Їх прийнято у нас, звичайно, означати символами «Схід» і «Захід». Але ці символи тільки в окремому випадку прибирають льокально-географічний характер і геополітичний зміст. В дійсності символи ці — універсальні й мають, передовсім, значіння філософічне, ютже, стисло кажучи, абстрактне. Цілком розділити існуючі конкретні культури*) за ознаками накреслених вище двох типів неможна.

Ми знаємо процеси культурної дифузії, явища співчинности сусідніх культур, співіснування й перемішування їх, нарешті — і то досить часто — явища культурної псевдоморфози. Але хоч і живемо в добі «релятивізму» й хаотизації понять, — тим більш мусимо посідати сталі критерії й міри для оцінки дійсности. Що вони «абстрактні» чи там «теоретичні», — хай це не лякає нас: без математичних символів неможлива жадна найбільш конкретна, найбільш «технічна» наука, а без альгебричних «абстракцій» — математика завмерлаб у вузькому колі «конкретної» аритметики.

І тому, розважаючи проблеми культури, мусимо тим більш мати перед очима ці яскраві образи культур і послуговуватися цими виразними символами.

2.

В світлі нашої цивілізації, цивілізації європейської — Схід і Захід, як комплекси культурно-політичні, встають із юсобливою яскравістю й актуальністю.

З одного боку — Еллада й Атени; Рим із його стратегічними дорогами цивілізації й Цезар; римське право й дисципліна духа; духово-волева скупченість і готичний взлет середньовічної людини; лицарство й хрестові походи; культ

*) Не поділяємо думки Шпенглера про засадничу ріжницю між «культурою» й «цивілізацією», — обидва поняття по суті синонімічні. Ріжниця лише — формальна. Тут уживаємо слова «цивілізація» в його латинсько-французькому значінні.

Мадонни й героїчна поезія; характеристична боротьба церкви з державою й короля з васалами; вікінги й пошукування нових морських шляхів; англійські пуритани й реформація; Колумб і Кромвель, Гете й Наполеон.

З другого — єгипетські фараони, перські падишахи, китайські богдыхани й московські царі; замість релігії і держави — релігія держави; сатрапи й баскаки, намет кочівника й караван-сарай; примусова рівність і китайський комунізм; фелляги й гіндуси; тужлива пісня степової самоти й гістеричні вигуки екзальтованого шамана.

Це — Атиля і Чингіс-Хан; Андрій Боголюбський і Батий, Іван Лютий і оприччина, Ленін і че-ка. Це — церква московська, яка поминає в XIV ст. на богослужбах мусульманина — «царя ординського» й яка стає безвільним знаряддям держави й царів. Це — терор, як система адміністрування. Це — інститут «кругової поруки» й «закладників». Це — «плянове господарство» пасожитування, «общіна» й «колхоз», колективізм кріпацтва. Це — російська псевдоморфоза християнства й аморальна, аетична обрядовість побуту. Це — вистріл нагана в потилицю під гуркіт мотору, як «вищий засіб соціальної оборони».

Це — культура, унята в знану формулу: «там, де ступить мій кінь, — трава не росте», культура, пам'ятником якої може послужити така цитата:

«Так сказав хан Чингіс» — пише хронікар Рашід-уд-ед-дін: «насолода й блаженство людини полягає в тому, щоб здушити спротив, поконати ворога, вирвати його з **корінням**, змусити голосити його слуг, змусити сльози (sic!) текти по лицах їх і по носі їх, сидіти на їх приємно йдучих тучних конях, зробити живіт і пуп жінок їхніх — ліжком і постелею, милувати зір червоними личками їх, цілувати їх і солодкі уста їх смоктати».

Це записано в початку XIII ст., алеж чи не бачили й не бачимо ми актуальності цієї чингісханівської мудрости подекуди й сьогодні?

Хіба не насуває цілком сучасних аналогій маршрут походів Чингіс-Хана: Туркестан, південь Каспія, Грузія, долішній Дніпро, Судак, Херсонес, коли то навіть хан половецький Котян мчить аж до Галича до Мстислава Удалого (так само, як Сарацини до короля французького) з страшною вісткою й проханням помочі. Це було 1221 р. (31. V. 1223 — Калка!). А р. 1239 маршрут Батия: Київ, Галич, Краків, Братислава, Оломоуц, Пешт аж до Відня, де сталося «чудо над Дунаєм»...

А юсь іще один фрагмент із епічної хроніки 1220 року про похід Чингіс-Хана на місто Нішанур у Туркестані:

«Убивали чотири дні все живе до котів і псів включно... Щоб не врятувалися живі, ховаючися під трупами (як було в Мерві), Тулуй — хан (молодший син Чингіса) наказав відрубувати трупам голови. В окремих пірамідах склали голови жінок, дітей і чоловіків. За чотирнадцять день міста не існувало більше, й хан наказав зорати його й засіяти на місці його ячмінь. Живими вивели звідтіля лишень 400 комедіантів»^{*)}.

Прочитайте юписи епізодів з часів 1918—22 рр. на терені України, прочитайте, що робилося підчас «колективізації», що було в грудні 1932 р. на Кубані, що робиться кожен день у тих частинах С.С.С.Р., де завсіди було римське право власности, а не московська «общіна», — і ви побачите, що в комплексі східної культури так званий «поступ» єсть річ незнана й неможлива. Транспортування на Соловки населення окремих сел і станиць у цілості з розстрілюванням «відповідного» відсотка на місці й заорюванням спустошених осель для «колективу» — єсть явище щоденне на теренах переважно етнографічно-українських С.С.С.Р. в тридцятих роках ХХ століття!^{**)}

3.

Ті, що переходили через російську школу, при студіюванні урядової історії мали перед очима псевдо-європейську декорацію лишень одного, петербурзького періоду цієї історії. І крізь цю декорацію та ще крізь незручно дочеплений до неї фрагмент нашої (Київської Русі) історії дивлячись, діставали цілком абстрактне й цілком фальшиве уявлення про історію держави царів і комісарів. Ми бачили німецький кафтан і панчохи Петра I, роброни й пудровані перуки Катерин та Єлизавет, мундури й ордери Павлів і Олександрів... Металічний вірш Державіна, моцартівська легкість язика у Пушкіна, стрункі, хоч і трохи дивні, будівлі Петербургу — змушували нас вірити, що в Росії — все було, як де-інде, все було *comme il faut*.

Ми щось чули, що правда, про стрілецькі бунти й «роскол», про якісь анекдотично-дивні посунення Петра I в справах церковних і звичаєвих, про задушення Катериною I власного чоловіка, про забиття офіцерами гвардії, серед яких, до речі, був і Олександр, пізніше «Благословенний», Павла I, батька цього Олександра. Ми дещо читали про Пуга-

^{*)} Цитата, як і попередня з Рашід-уд-еддіна, а також наступні з китайських джерел, взята з книги Вс. Іванова «Ми», Харбін, 1926.

^{**)} За сам місяць січень 1933. р. з одного лишень району Полтавщини вивезено в замкнутах вагонах на Соловки біля 20.000 селян.

човщину. Ми читали, але поверхово й легковажно, романи Достоевського, в яких жах і кров були тут присипані сахариною псевдо-гуманізму до «уніжонних і аскарбльонних» і тонкослізної, але жорстокої «жалости» москаля...

Тим-то, коли прийшов 1917 рік і зпід вивітрілої оболонки петербурзької імперії, як із-під маскарадного убрання, прорвався дійсний зміст Росії, — т. зв. «большевізм» ударив по нас передовсім своєю «несподіванкою». А коли ми побачили й відпокутували всю наївність пояшень, що то, мовляв, «групка узурпаторів», привезених із Німеччини в запльомбованому вагоні, або що вони «здійснюють соціалізм і економічну теорію Маркса, продовжуючи діло французької революції», — аж тоді лишень, під ударами жорстокої совітської дійсности, почали ми собі щось пригадувати з театральньо-задекорованих фрагментів історії. І... з жахом усвідомили собі, що ми не маємо поняття про історію Суздаля й Москви, про добу від XIII до XVII ст. на Московщині. А тож — немалий шматок часу!

І тепер, після праць проф. Платонова, після опублікування недавно знайденого в Гамбурзі щоденника німця Шадена, що був опричником Івана Лютого, після праць де-яких «євразійців» (і такого «азійця», як В. Іванов) відкрилася нам передовсім та елементарна правда, що Москва майже до XV ст. була навіть не провінцією, а лишень під-провінцією (частиною «улусу») держави Чингіс-Хана! Ось що стоїть у китайській книзі з XIII ст. — «Юань-чао-го-ші-гао»:

«Великий предок юаньської династії (себто Чингіс), визначаючи улус свому старшому синові Чжу-чі, віддав йому чотири міста: Москву, Кипчак, Хозарське ханство і Кан-лі».

І далі:

«За хана Таб-Темур (1330 р.) в Пекіні (що називався тоді «Ханбалу»), резиденції монгольського цесаря, стояв московський охоронний полк» (гвардія!).

Отже в цьому періоді «великі князі московські» (а на-самперед «собіратель» — Іван Калита) були звичайними намісниками — *de facto* й *de iure* — намісників монгольського володаря, в даному разі — «царя ординського», як звали на Москві начальника західнього улусу, який сидів у Сараї (Астрахань) і якого поминали митрополити московські на службах Божих.

Між иншим цікавий для генези «православія» епізод із року 1327. Князь Олександр (Михайлович) Тверський, «вкликаний» в Орду, втік перед нехибною смертю (як тепер «невозвращенці») до Пскова. Іван Калита, в даному випадку агент Орди, що мала князя замучити, — наказав псковичам видати Олександра. Ті відмовили. Тоді митрополит москов-

ський Теогност прокляв (анатемував) псковичів і відлучив їх від церкви за «укривательство злочинця». Князь Олександр утік на Литву, але р. 1337, «засумувавши на чужині», — повернувся і його, натурально, стяли разом із сином Федором в Орді р. 1338. «Москва тішилася» — додає сучасний хроніст...

Знане з поеції й романсів слово «ямщїк» (як безліч інших слів) походить від монгольського «ям», що означає — «стацію». В імперії Чингіс-Хана при величезних — на дві частини світа — просторах сїть поштових стацій була зорганізована дуже добре й функціонувала так справно, що були навіть листи-експреси (до них додавалося пташине перо). Чи не на теперешній Тверській-Ямській вул. у Москві містився в віці XIII оконечний «ям» монгольського богдыхана?

І коли на терені Русі Батий мусів, перемагаючи чинний, часом відчайний опір мешканців, руйнувати Київ, копитами витоптувати хліборобську культуру, викорінювати органічне життя до тла, а навіть зручно вербувати «татарських людей», отруюючи народ з-середини, — то на Московщині монголи не зустріли жадного значнішого опору, жадної Калки. На місці Русі — по величезній еміграції народу на Литву — з квітнучої держави залишається майже пустеля. Москва-ж, цілком навпаки, під захистом державности Чингіс-Хана, «сидячи на хребті — як каже В. Іванов — його імперії», виховується й формується, а рукою монгольського губернатора — «собіраєт рускую землю».

Отже, будши в лоні монгольської державности і в сфері монгольської державницької культури, в своєрідних умовах кочовничої адміністрації з її «ярликами на володіння», «натуральними податками», «плянковою господаркою», системою «оприччини» (винахід монгольський!) й терору, браком приватної власности й браком якого-будь етичного (навіть у церкві) ідеалу — Москва спокійнісенько перебувала не роки, не десятиліття, а цілий ряд довгих століть.

І лишень у міру ослаблення монгольської імперії, «расчлененія» її, а тим самим упадання й нарешті остаточного упадку ханської («царської») влади, князь московський, кількома ударами звільнившись від традиції ординської влади, — преємствено (і в цім увесь сенс!) перебирає на себе повноту (самодержавіє!) влади над утриваленим віковою традицією монгольським устроєм своєї держави й сам стає немов «царем ординським». І титул «цар» у відношенні до князя московського дійсно з'являється в половині XV ст. А першою «царицею» робиться емігрантка зі зруйнованої Візантії, Зінаїда-Софія Палеолог, що приносить із собою герб двоголового орла й численних візантійських інтелігентів — «грекулів». З того часу повстають будівлі Аристотеля Фіоравенті (Успенський собор) та почи-

нається наплив чужоземців, що пізніше заснують «Немецкую Слободу» — найцікавіше й найменш досліджене явище в історії Москви.

Але ця хвиля чужої культури виявиться — дуже слабою й поверховою. Монгольство занадто було вросло й проросло Московщину, щоб його легко можна було усунути з її культури. Досить пригадати, що монгольські (татарські, калмуцькі і т. д.) роди, ставши шляхтою Москви, пізніш Росії, зазначають свій слід у культурі навіть петербурзької імперії такими іменами, як Державін, «славянофіл» Аксаков, Тургенев, нарешті — Лев Толстой і Володимир Ульянов (Ленін)...

* * *

На цім обірвемо фрагментарний шкіц, якого завдання — лишень збудити думку до проблеми культури й може справити її в тім напрямку, що його в нас іще досі негують широкі кола чи то з боязкості думки, чи то з лякливого снобізму й гіпнозу сучасного російського «соціалізму», що грає ролю чергової декорації історичних процесів, які йдуть на Схід він нас.

Не повторяймо нашої помилки, коли то ми за відповідно ухарактеризованим фасадом петербурзької імперії не бачили московської й російської дійсності. І не вбачаймо на теренах, де цю, власне кажучи, монгольську дійсність намагаються прикрити завісою «поступу», «соціалізму», «індустриалізації» й «електрофікації», — того, чого там в дійсності нема й не може бути.

Всі механічні зміни, що робляться в сфері цілком окресленої й живучої донині культури, — не можуть змінити чи переробити її природу, її віковічну органічну суть.

Клим Трохименко.

„Свобода—воля“

Памяти Гуртина.

В кінці березня 1919 р. товариство з чотирьох осіб, серед яких був і я, виїхало з Житомира до Староконстантинова. Відстань між містами 150 кілометрів. На дорогах іще лежало чимало збитого снігу. Стояли приморозки.

Коні ми вибрали найкращі, сани-гринджоли найлегші. Узброїлися чотирма револьверами й двома військовими рушницями. За часів «свободи-волі» хто не мав зброї! Не тільки револьвери й рушниці, але й скоростріли та гармати були тоді не рідкість.

По парі годин їзди зустрілися з якоюсь підводою. Пасажири обох фір здивовано переглянулися, чомно відклалися й поїхали далі своєю дорогою: ми на Староконстантинів, вони — на Житомир.

Переїжджаємо Денеші. Чудовий Терещенківський палац, побудований із різнокольорового мармуру — знищений. Ось тригірський, колись василіянський, а потім православний монастир. Брама, як у фортеці, замкнена. Ніде душі живої не видно.

Переїздимо ще кілька сел. Коні наші вкрилися милом, ми змучилися не менше, проїхавши 60 кілометрів тяжкої дороги гринджолами. В Чуднові ми переконалися, що доїхати за день до Староконстантинова неможливо. Десь треба буде переночувати.

Вирушаємо на Любар. Перед війною Любар уважався за найворохобніше містечко на Волині. Коні що години біжать поволіше, а далі й зовсім пристали. Починає смеркати. Густий туман обгорнув навколо чорну землю.

Хм, доведеться ночувати в Любарі! Але якеб ворохобне це містечко не було, а живуть же там якось люди! Коні вже ледве йдуть.

Ззаду долітає п'яний спів чоловіка, що наздоганяє нас возом. Озираюся. Чоловік що сили гонить коні й дишлем трохи не вдаряє в плечі пані, яка їде з нами.

Відхиляю рукою дишель, картаючи п'яного за необережну їзду. Фірман наш лає його останніми словами, вказуючи, що за таке вміння правити кіньми б'ють по шиці.

П'яний уважно розглядає нас, обминає й їде наперед. Але раптом лишає свій віз і підходить до нас, заявляючи, що ми його образили. Вхопився рукою за сани, не відстає від нас. Усякі просьби лишити нас не помагають. Один із товариства пропонує револьвером пристрілити його. Не згоджуємося з ним, бо перше — чоловік, друге — передмістя Любара вже блимає світлами перед нами.

Нарешті я кажу фірманові зупинитися й заявляю п'яному, що далі ми не їдемо, бо коні наші потребують відпочинку. П'яний покидає нас.

Радимось, що робити. Вирішуємо, що завертаємо в першу доріжку вбік від дороги й ночуємо, де доведеться. Але не встигли ми домоворитися, як почули навкруги нас:

— Стій! Стій!..

Бачимо — нас оточила з усіх боків банда чоловік до 30, в ній кілька верхівців. Всі зі зброєю в руках.

Нема часу на наради. Встаю з саней із револьвером у руках. Пані стає напоготові з двома револьверами, всі інші з рушницями.

Банда стоїть навколо, не рухаючись. Підходжу ближче до бандитів і питаюся:

— Чого хочете, люди добрі?

Мовчання. Нарешті відокремлюється від юрби один і обережно підходить до мене.

— Хто ви такі й звідки?

Пояснюю, що я урядовець волинського губкомісаріату й їду в службових справах до Староконстантинова. Коні наші пристали й відпочивають. А він хто? — запитую.

— А я брат начальника почти в Любарі! — рекомендується незнайомиць.

Тішусь, що маю справу з «інтелігентним» чоловіком і прошу його допомогти нам якось доїхати до містечка.

— А чи не моглиб ви мені віддати револьвера? — каже він мені на це. — Я за це притримаю своє товариство й ви собі поїдете далі.

Відповідаю йому, що він револьвер дістане, хай тільки відведе своє «товариство» на 50 кроків убік від дороги. Справді, банда на його наказ відходить убік і сани наші ідуть до Любара.

Я підходжу до «інтелігентного» ватажка й передаю йому револьвер.

Коли сани наші сховалися серед туману, дякую йому, подаю руку й біжу наздоганяти своїх.

Але бачимо, що історія на цьому не кінчається. «Товариство» підносить крик позаду нас, дорікаючи отаманові, що не дозволив їм перешукати наших кишень. Чуємо, як кілька верхівців погнало вбік полем нам навперейми.

Бачимо серед туману якесь недалеке світло й повертаємо до нього. Коні ледве пересувають сани по чорній землі.

Якась хата. Фірман встає, підходить до вікна, стукає, але йому звіти не відповідають. Заїжджаємо без дозволу господаря на подвіря, відчиняємо стодолу й затукаємо туди сани з кіньми. А собаки аж заходяться, рвучися до нас.

Стукаємо до дверей і до вікон знову. Нарешті щось заворушилося в хаті, зблизилося до дверей і старечим голосом заявило, що не відчинить, бо в хаті тільки вона сама, стара жінка. Просимо відчинити, бо інакше сами це зробимо.

Двері нарешті відчиняються й ми заходимо до хати. Перед нами 80-літня перелякана бабця. Заспокоюємо її, кажемо, що ми добрі люди й лиха їй не зробимо, просимо тільки дозволити нам пересидіти в хаті до світанку.

Бабуся заспокоюється, ми ночуємо.

Але звичайно ніхто з нас і ока не стулив, бо раз-у-раз доводилося виходити на подвіря й перевіряти, чи коні не вкрадені.

Як тільки почало світати, запрягли коні й рушили далі. Любар спав. Проскочили його так скоро, як скоро переходять лід, що ось-ось може заломитися.

До Староконстянтинова лишалося проїхати ще 60 кільометрів. Дорога стала неможлива. Снігу було що раз менше. Весна робила своє, розтоплюючи рештки його, й ми спішилися доїхати, поки не зійде сонце.

Нарешті на овиді показався комин цукроварні, далі собор, потім верхи камяниць — і ось ми в Староконстянтинові.

Довелося пробути нам у місті пару днів, поки не залагодили своїх справ. Відпочили ми за цей час душею й тілом і рушили в поворотну путь.

Сніг на дорогах уже щез. Дорога перемінилася в грузьке чорноземне болото. Їхали ми тепер уже двома возами, запрягши в кожен по трійці добрих коней.

Була неділя. Виїхали ми з розрахунком, що ворохобний, занархізований і збільшовичений Любар минемо в полудень, коли люди, повиходивши з церкви й пообідавши, будуть спочивати.

Колеса грузи по маточину, але міцні коні бігли весело й бадьоро.

Справді, в полудень виїхали на передмістя Любара.

Але в розрахунках своїх ми помилилися. Замість тиші й спокою в містечку побачили юрби людей на вулицях. Всі п'яні. Стояли й захищалися від щастя «свободи-воли».

Фірманові дається наказ їхати як можна скорше й не розглядатися по сторонах.

Враз пані захотілося пити. Спиняємося в брудній, повній болота жидівській дільниці й фірман біжить до пивярні по пляшку пива.

Пива не було. Фірман вернувся й тихцем сказав, що треба чим-дуж утікати.

Але не встигли ми відїхати й сотню метрів, як почули ззаду крики: Стій! Стій! Озираємося. Наша друга фіра затримана. Крики не вгавають. За нами жене кілька верхівців.

Не затриматися — неможна. Підїжджаємо під церкву й зупиняємося на громадському майдані.

Лава зближається. За яких двадцять кроків від нас зупиняється, з юрби виходить молодий чоловік у військовому з «георгієвським» хрестом на шинелі й рушницею в руках напготові й, похитуючися на непевних ногах, подає команду:

— Злізти з фіри! Відїйти десять кроків набік і піднести догори руки!

Сперечатися з п'яним небезпечно. Я й пані вилазимо з повоза, відходимо на якусь віддаль і підносимо руки.

Але фірман здаватися не хоче. Хапає револьвер і годинами пускається втікати.

Юрба кидається за ним. Розлягаються стріли, але пани не угнатися за твезим. Фірман зникає.

Озвірилий натовп звертає тепер всі стріли проти нас. Нам мене налітають кілька чоловік, збивають мене з ніг і відбирають револьвер. Я обеззброєний. З націленою рушницею підходить до мене «георгієвський» кавалер і з погрозами та лайками питає, хто я, звідки, куди їду? Розярена юрба обступає нас і з криками, дикими вигуками й паними погрозами реве навколо. Кілька жінок стоїть осторонь і плаче, як на похоронах. Заносилося на самосуд.

Шарпаючи й штовхаючи під боки мене й паню, кожен діє з тими самими запитаннями, що й їх ватажок. Від цих допитів я аж охрип.

Бачу, що це «слідство» не доведе ні до чого доброго. Звертаюся до ватажка й пропоную йому переговорити сам-на-сам. Годиться.

Ідемо до школи. Але за нами сунє півколиці непрошених делегатів, які конче хочуть бути присутніми при «допиті».

По дорозі до школи бачу священика, який визирає за фіртки. Прошу його бути присутнім при моїй розмові. Мовчки повертається й зникає за фірткою, вмиваючи, як Пилат, від усього свої руки.

Тільки тепер я усвідомлюю собі всю небезпеку становища. Вечоріло. Що-ж буде вночі, коли зайде сонце? — думав я.

Проходячи коло нашого воза, бачив я, як люди випрягли коні й розтягали все, що було з нами.

Входимо до маленького помешкання школи. Я прошу закликати вчителя.

Але ватажок противиться.

— Пощо? Я сам начальник і все розсуджу!

Запитую його, з яким «начальством» у його особі я маю приємність говорити?

— Я голова «Земельного Комітету» й називаюся Олійник.

Говорю з «начальником» Олійником, титулюючи його офіцером. Бачу — це йому імонує.

— Добре! — каже «офіцер» Олійник. — Я вам допоможу виїхати до Житомира! Одній владі служимо.

Дає мені слово «офіцера», що на цьому буде кінець і прикре непорозуміння усунеться.

Дякую. Виходимо зі школи. Спішуся до повоза.

Бачу — коней нема. Все, що було на фірі, забране. Лишився тільки віз і пані на ньому, яка мужньо чекала.

Але коли «офіцер» дійшов до юрби, забув про все, що пообіцяв мені. І знову почалися крики, погрози, лайка, п'яні вигуки.

Нема рятунку. Жду кінця. Не хотілося вірити, щоб народ мордував людей за ту одну тільки провину, що вони посміли переїздити через їх містечко.

Нараз юрба розступається й до нас скорою ходою наближається козак. Молодий, стрункий, симпатичний із вигляду, добре одягнений. Але в душах наших новий страх: ізнову почнеться щось!

Козак підійшов до нас, повернувся до натовпу й крикнув на все горло:

— Десять кроків назад від фіри!

І все, мов на знак чарівної палички, відкотилося від нас. «Начальник-офіцер» також.

Звертається козак до мене:

— Ви хто?

Показую документи.

— Із Житомира? — радіє козак. — Я також із Житомира. Називаюся — Чижевський. Патрулював у містечку й випадково натрапив на це збіговисько. Маєте щастя. Любарці знані з самосудів над переїжджими. Десятки випадків були. І саме з огляду на це Головний Отаман прислав сюди для розброєння бандитів сотню під командою балтійського матроса Гуртина, до якої належу й я.

Потім кличе до себе Олійника й дає йому наказ негайно вернути коні й усе інше.

Не минуло й двадцяти хвилин, як ми в супроводі Чижевського їхали в протилежний бік містечка до сотника Гуртина. Юрба лавою сунула за возом.

— Не бійтеся. Вони добре нас знають, бандити ці. Волосинка з голови вам не спаде. Якби до чого прийшло, стрілю. — й зараз чота тут буде.

Дорогою думка переганяє думку. Хто такий Гуртин? Чи не большевик з балтійської фльоти? Як поводитися з ним?

Вирішую: коли в канцелярії буде портрет Шевченка — значить наш, коли Леніна — пиши пропало!

Заїжджаємо на подвіря. Навколо повно козаків. Одні стоять на варті, другі чистять рушниці й скоростріли, треті сідлають коней. Загальний вигляд добре зорганізованої частини.

З хати виходить високий, стрункий, із соколячим поглядом смуглявий чоловік. З поведінки пізнаю в ньому начальника.

Злажу з фіри, підходжу й представляюся. Просить до хати. Відчиняються двері, й ми сидимо за маленьким столиком. На стіні — Шевченко, Франко й Хмельницький. Свій!

Це й був матрос Гуртин.

З розмови виявляється, що штаб Дієвої Армії прислав сюди сотню роззброїти ворохобний Любар. Справа посувається тяжко. Одібрав уже кілька тисяч рушниць і пару десятків скоростріль, але до кінця ще далеко.

Показую свої документи.

— Добре, — каже, — все зроблю. Що у вас «соціалізували» любарці?

— Троє коней, дві рушници, бравлінг, два биті кабани й кілька мішків борошна. В Житомирі трудно на ці речі.

— Усе повернуть!

І справді — за кілька хвилин було все повернене. Навіть борошно з кабанамі. Очам своїм не вірю.

Але юрба збитою купою стоїть на вулиці й не розходиться. Гуде, як рій бжіл. І ось виходять з неї делегати.

Виявляється, що це свідки, які на євангелії присягнуть, що в моїй особі пізнали начальника карної експедиції за гетьманських часів. Просять Гуртина заарештувати мене й віддати під «справедливий» народний суд.

Гуртин ще раз перевіряє в їх присутності мої документи, стверджує, що я урядовець Губкомісаріату й що вперше в життю своїму сьогодні в Любарі, й наказує делегатам вплинути на юрбу, щоб вона розійшлася по домах.

Минула пара хвилин — і вулиця опустіла.

Переночувавши в Гуртина, пустилися ми ранком у дальшу дорогу до Житомира.

— Спокійно їдьте, тепер уже вас ніхто не зачепить! — сказав, випроводжаючи нас Гуртин.

Але ми все-таки упросили його дати нам охорону.

Визвався бути нашим охоронцем козак Чижевський. Він відпровадив нас кількометрів із п'ять за містечко, попрощався й вернув назад.

Що сталося потім із Чижевським — я не знаю. А відважного, чесного вояка, члена Центральної Ради, матроса Гуртина большевики згодом розстріляли.

Вічна йому пам'ять і земля пухом!

Поручн. Сімянців.

Багринівці

(Фрагмент із споминів учасника).

Напередодні завішення зброї між арміями польською й большевицькою український кінний полк Чорних Запорозців ішов у напрямі на м. Літин. Я був начальником полозної похідної застави. Місцевість, як узагалі на Поділлі, була досить хвиляста. Я посувався на віддалі яких 1/2 — 3/4 кількометрів перед полком.

Віхали в якесь село, що лежало в балці. Назви його не пригадую. Памятаю, що в селі була цукроварня.

Полк спинився на спочинок, щоб дати коням трохи передихнути. Я виїхав на горбок за селом і вже хотів був злізти з коня, коли раптом запримітив, що далеко на обрії посувається якась довжелезна валка. Неможна було гаразд розібрати, чи то обоз чи військо на тачанках. Я відвів заставу з горбка, залишивши там одного тільки козака, щоб стежив за рухом валки, а сам поїхав до полку.

Командант полку, приїхавши зі мною, вийшов на горбок, подивився добре в далековид, констатував, що це сунуть на Літин большевики, й дав наказ третій сотні виступити в напрямку на село Багринівці й в'яснити, хто там є. Сотня, до якої був причислений і я з своїм відділом, вирушила на Багринівці. Їхали межами, стернею.

Був чудовий ясний осінній день. Сонце хилилося вже на захід. Підгодовані коні йшли бадьоро, козаки були увеселому настрої, бо їхати першими займати якесь село чи містечко було дуже вигідно — ліпше мешкання, більша пошана.

За якийсь час у величезній балці побачили ми широке, все в зелених садках село. Спустилися в балку. Попри дорогу дядьки будують стодолу. Зупиняємося. Питаємося, хто в селі. Як звичайно, замість відповіді дістаємо запит: «А ви хто?». Бо у нашого дядька ніколи правди не довідаєшся, доки він не переконається, з ким говорить. Симпатії дядьків були на нашому боці, отож ми довідалися від них, що в селі, в протилежному кутку, розташувався великий відділ большевиків, ціла може бригада з артилерією. Дядьки радили нам не їхати далі.

Ми подякували, але ради не послухали: проїхали трохи наперед у село й зупинилися на перехресті довгої вулиці й провулка. Зараз-же про те, що довідалися, післали доносення в полк й дістали звідти наказ: стояти й пильно стежити за ворогом.

Стояли ми, не злазячи з коней і тримаючи рушниці напоготові. З провулку, де ми сховалися, було добре видно, що робиться на вулиці: ходили люди з хати до хати, носили хліб, бігали сюди й туди — частина розташувалася на спочинок. Сонце вже сіло й ось-ось мало сховатися за обрієм.

За деякий час приїхав полк. Стало трошки веселіше на душі, бо перед тим — на кого не глянь із козаків, усе було страшно поважне, з блискучими, широко розкритими очима. Що дивного: маленька купка людей, 50—60 чоловіка — що вона значила в порівнанні з бригадою, яка могла мати при собі ще й кавалерію, хоч дядьки й запевняли нас, що кіннотчиків серед большевиків не бачили! Це не був страх, — ні. Від нього ми всі давно вже від-

звичаїлися. Це було почуття великої небезпеки, яке родить рішучість. Я певний, що колиб прийшло до діла, то кожен із нас дуже дорого продавби своє життя. Це було написане на обличчі в кожного.

Але приїхав полк і настрої цілком змінився. Почулися дотепи, стриманий сміх. Наша сотня вже позлазила з коней та інформувала про все своїх товаришів із полку, хоча вулиці ніхто з очей не спускав.

Ось перейшла повз нас невеличка група большевиків до 20 чоловік. Нас вона не бачила, бо ми стояли за поворотом вулиці, яка втопала вся в садках. Большевики зайшли до хати й незадовго вернулися, несучи свіжоспечені, ще, видно, гарячі хліби. З нашого боку вискочило декілька чоловік і миттю їх оточили. Спочатку ті не зрозуміли, що сталося. Запевняли, що їм треба йти вулицею, а не туди, куди тягнули їх наші. Зрозуміли все тільки тоді, коли було вже запізно. Та ось почулося таке знайоме тарахкотіння на вулиці тачанки. Виглядаємо зза рогу. Іде видно, застава. Спереду біжить якийсь молодий хлопець, видно по всьому — начальник застави. Наближається до нас.

Ми завмерли, — ані звуку. Коли порівнялися з нами, ми швидко вискочили й оточили їх. Вся застава опинилася в наших руках — ніюдин навіть не крикнув. Вони також спочатку не розібрали, що сталося. Зрозуміли аж тоді, коли комісар був забитий.

Тимчасом надійшли наші «пузолази». Так ми називали пластунів — піший курінь, що був при полку. Керував ними дуже здібний і хоробрий поручник Стеценко. Стало ще веселіше, бо прибула й піхота. А ми своїх «пузолазів» любили: добре билися. Де вони були, там була певність перемоги.

Підходить до 3-ої сотні командант полку й дає наказ: тихенько, без зайвого гамору йти по хатах і вибивати звідти большевиків.

Ідемо в саму пастку до ворога, що саме тепер почав вечеряти (в кожній хаті заставали большевиків за вечерею). Розбилися на громадки по 4—5 чоловіка. Тихенько входили на подвіря, потім іще тихше до сіней. Відкривали раптом двері до хати й з націленими рушницями впадали туди.

Большевики, так само, як і ми, мали звичку, входячи до хати, ставити рушницю в кутку між рогачами зараз коло дверей. Отже їм нічого не залишалось, як слухняно підіймати руки догори. Їх виводили з хат і передавали на вулиці іншим, які вже відводили їх далі.

Так пройшли ми більш як піввулиці, а вулиця завдовжки може з кілометр.

Входимо на одню подвіря: я, Химочка, Терещенко й, здається, Пасько. На дворі коло возу стоять привязані добрі коні. Спокуса велика. Замість іти до хати, кинулися ми до коней — і тут почалося. З хати побачили нас, хтось із криком вискочив на подвіря, але гримнув з нашого боку стріл і повалив червоноармійця на місці.

Гук стрілу був немов гаслом до нападу для цілого полку. З криками: «Слава!» й стріляниною на всі боки кинулися наші по вулиці — й почалася рубанина. Все, що було живе в большевиків, почало втікати куди очі бачать, лишаючи все нам.

В одній хаті застукали ми «комбріга». Посадили його на тачанку (йогож власну), запряжену парою добрих коней, і вирядили під сильною вартою до нашої піхоти, що залишилася на місці в кінці села. Але «комбріг», видно, вродився щасливий, бо йому вдалося втекти.

Сталося це так. Вулицю з «комбрігом» проскочили дуже швидко. На щастя «комбригові» якийсь хоробрий «товаріщ» із тих, що залишилися позаду нас, не стративши голови, миттю зорганізував невеликий відділ і рішився рятувати становище. Коли наша варта з «комбрігом» підїхала до цієї лави, а вже було зовсім темно, почувся оклик: — «Кто?» Наші відповіли, як було умовлено: — «Слава». Гримнула сальва, й один наш козак упав забитий. Ті, що ескортували, кинулися врозтіч і «комбріг» утік.

Ми просунулися ще наперед, занявши пару вулиць, але незнання місцевости й темрява перешкодили нашому дальшому рухові. Але не було й потреби далі посуватися: большевики перелякано втікли самі. В наші руки попало величезне майно: обози, навантажені цукром, битими свинями, ціла череда худоби, амуніція й кілька сот полонених.

Не знаючи ситуації, ми боялися ночувати й вийшли з Багринівців, залишивши там здобич селянам. Ночували в селі, що було за Багринівцями.

Приїхавши рано назад, ми вже нікого там не застали. Большевики були так перелякані, що навіть не ризикнули повернутися вночі по майно. Як виявилось потім, була в них і досить сильна частина кавалерії, яка перша втекла з села. Колиб ми добре знали місцевість, то не минулаб наших рук і їх артилерія, яка втекла завчасу з села.

Стояли ми в Багринівцях майже ввесь час завішення зброї. Селяни ставилися дуже прихильно до нас, впорядковуючи декілька вистав і вечірок для нас. Взагалі час своєї стоянки там полк провів дуже приємно. А дядьки, пригадуючи наш наскок на селє, казали:

— Ну, й залиж їм сала за шкуру! Скільки жити будуть, памятатимуть Чорних Запоріжців!

Василь Бенъ.

Втеча С. Петлюри з Київа.

(Спомини).

По довгих переговорах гетьман нарешті згодився на організування в Білій Церкві загону Січових Стрільців. Робота пішла дуже швидко й за короткий час загін виріс у поважну бойову одиницю.

Полковник Коновалець часто виїздив на конференції в справі доповнень загону до Київа й там збирав інформації щодо відносин, які запанували на Україні. Всіма новинами він потім ділився з нами в Білій Церкві й це давало стрілецтву велику поживу для всяких міркувань і толків.

Але одного разу полковник Коновалець вернувся із Київа в якомусь дивному настрої. Був він блідий, суворий і мовчазний. Загін, як на команду, вирішив: щось є!

І справді, на другий день стало відомо всім, що не сьогодні-завтра вибухне повстання проти гетьмана й нам треба бути готовими на все.

Зачалися гарячкові приготування. Але, не зважаючи на те, що робота переводилася цілими днями й ночами, ніхто не відчував перевтоми. Все вірило, що повстання матиме повний успіх, і це додавало нам сили в роботі.

Десь за пару днів дістав я доручення виїхати до Київа й привезти до Білої Церкви С. Петлюру. Це доручення дуже здивувало мене. Як Петлюру? Таж він сидить у гетьманській в'язниці!

Але моє здивування зникло, коли я довідався, що Головний Отаман уже на волі й тепер тільки йде про те, щоб якось інкогніто перевезти його до Білої Церкви.

Одержавши відповідні вказівки, свідомий свого важного й небезпечного завдання, виїхав я негайно до Київа. Зі мною виїхав по ріжний військовий припас підстаршина з кількома стрільцями.

Ось і Київ. Простую з двірця до міста. На Фундуклеївській вулиці стрічаю редактора Петрушевського, який і запровадив мене до того дому, де перебував Головний Отаман.

С. Петлюра дуже зрадів мені, тепло привітався й заявив, що за годину перед відходом поїзду він буде готовий. Я мав дістати для нього наплечник і заїхати за ним.

Дуже скоро підстаршина одержав усе потрібне й подався на стацію. До відходу поїзду лишалось пара годин. Стрільці скористали з вільного часу й засіли в почекальні за чай. А я під якоюсь прикривкою відіхав знову до міста.

За годину я був уже на двірці. Зі мною прибув туди ще один стрілець-новак, на якого ніхто не звернув особливої уваги. Цим новим стрільцем був перебраний С. Петлюра, який зараз же прилучився до стрілецької команди.

Але не пройшло й десяти хвилин, як на двірці счинився великий переполох.

— Петлюра удрал! — закричали з кінця в кінець. Головний Отаман почув, зблід, але це тревало тільки одну хвилю. Він миттю опанував себе й сидів далі серед січовиків, спокійно попиваючи чай.

Біганина, крики, галас — і раптом почалася перевірка документів. Нас однак обминули.

Коли все трохи притихло, С. Петлюра підійшов до мене й порадив іти до команданта стації й зажадати негайно вирядити наш поїзд, бо ми мусіли бути на час у Білій Церкві. Моя інтервенція у команданта вдалася: ми сіли до поїзду й відіхали.

Головний Отаман стояв увесь час коло вікна й задумливо вистукував на шибі якусь мелодію. Але коло Хвастова швидко повернувся до мене й тихо сказав:

— Приготуйтеся — буде перевірка!

І справді, не встиг іще поїзд зупинитися, як до нього кинулася юрба гетьманських старшин і на ході почала вскакувати до вагонів.

До вагону, де ми були, увійшов сотник і доброю українською мовою запитав мене, чи нема часом між нами Петлюри.

Я подивився на нього, як дивляться на хору на голову людину, й побажав йому виловити всіх Петлюр, тільки не затримувати нас у Хвастові.

Старшина схвильовано розповів мені про втечу Петлюри, про те, які наслідки може потягти за собою ця втеча в такий неспокійний час і заявив, що поїзд зараз відіде, як тільки докладно перевірять документи у всіх. Розмову старшини зі мною чув Головний Отаман.

По дуже пильній перевірці всіх пасажирів поїзд пустили далі. І тільки тепер Головний Отаман почув себе вільним, оживився й, потираючи руки, почав весело дискутувати зі мною на тему повстанчих настроїв.

Тимчасом Біла Церква нетерпляче чекала на приїзд Головного Отамана. Як тільки поїзд зупинився на стації, я дав знак і орхестра січовиків відіграла національний гимн. До Головного Отамана підійшли члени Директорії, що були вже в Білій Церкві, й команда січових стрільців, сердечно вітаючи його з щасливим приїздом.

Андрій Жук.

Симон Петлюра.

(Зі споминів).

На політичний формуляр Симона Петлюри складається не тільки голосна й усім відома його роля в подіях на Україні по вибуху революції 1917. р., а також менше відома, тиха й непомітна його сімнадцятилітня революційна та культурна праця перед революцією. За ці сімнадцять літ сформувався світогляд Петлюри, виробився його характер, набув він потрібного знання й життєвого досвіду та виступив на широку арену політичних подій 1917 р. і наступних років зрілою політично людиною, загартованою в праці і боротьбі за свої ідеали.

Належав Симон Петлюра до тих нечисленних одиниць серед українського громадянства колишньої російської України, що з їх іменами зв'язаний рішучий перелім в українському визвольному руху під кінець минулого і напочатку біжучого століття. Молоде покоління українських громадських діячів почало тоді рвати з мертвим українофільством, з аполітизмом українського руху попередньої доби й ставало на дорогу політичної боротьби за національне та соціальне визволення рідного народу.

Були це скромні й непомітні каменярі, що лупали стіну російської тюрми народів і кляли перші камінці під свою власну національну будівлю. Петлюра стояв у перших рядах цих каменярів. Ця праця Петлюри, у споуді з його особистими прикметами, й винесла його наверх у часі революції 1917 р.

Що Петлюра не утримався нагорі разом із політичним середовищем, до якого належав, і що місце в політичному житті нашого краю зайняли інші політичні сили, які з українством не мали й не мають нічого спільного — це не зменшує заслуг Петлюри та його політичного середовища перед рідним народом у його визвольних змаганнях.

* * *

В березні 1900 р. на Шевченківських роковинах у Полтаві виголосив покійний Микола Міхновський святочну промову, в якій закликав українське громадянство до боротьби за «єдину, вільну, самостійну Україну»...

Полтавське свято влаштувала й М. Міхновського на це свято з Харкова спровадила Українська Громада в полтавській духовній семінарії, якої ватажками були Симон Петлюра й Володимир Міхновський, небіж Миколи.

Разом із М. Міхновським приїздив із Харкова на Шевченківське свято до Полтави Дм. Антонович, репрезентуючи гуг українську громаду студентів вищих шкіл Харкова.

Два тижні пізніше відбулося Шевченківське свято в Харкові, організоване тамошньою Українською Студентською Громадою. Репрезентантом Української Громади при полтавській семінарії на цьому святі був Симон Петлюра. Тут М. Міхновський повторив свою промову, виголошену в Полтаві.

Виступ М. Міхновського в Полтаві й Харкові перед громадянством, що складалося головню зі шкільної молоді, з ідеєю боротьби за державну самостійність України стояв у безпосередньому звязку з заснуванням Революційної Української Партії, першої взагалі української політичної партії на колишній російській Україні.

Ідея цієї партії зародилася в Полтаві в гуртку молоді, до якої належав і С. Петлюра. Автором ідеї був Михайло Русів, син визначних українських громадян, покійного проф. Ол. Русова та Софії Русової. Організаційно оформилася ідея РУП в Харкові кілька тижнів перед виступом М. Міхновського заходами головно Дм. Антоновича. Промова Міхновського була видрукована того самого року у Львові, як перша публікація РУП., п. н. «Самостійна Україна».

Бачимо отже Симона Петлюру при народинах новітнього українського національно-політичного руху. Він бере в ньому живу, активну участь.

* * *

Кінець минулого й початок біжучого століття це був час загального оживлення революційного руху в Росії. По університетах та інших вищих школах відбувалися студентські розрухи, зростав робітничий рух, прибираючи виразну політичну закруску. Українська молода інтелігенція намагалася внести в цей рух на Україні національний елемент, надати йому національні форми, щоб він не був відірваний від основної маси населення краю — селянства і мав на увазі також його культурні, економічні та політичні потреби.

Була це важка робота, з огляду на наводнення України російською інтелігенцією та значну денационалізацію місцевої інтелігенції, а навіть робітництва. Російська й зросійщена інтелігенція ставилася байдуже, а то й вороже не тільки до політичних, а навіть до культурних домагань українців. Треба було відтягати українську молодь від російщини і спрямувати її на українську дорогу визвольної боротьби. А при помочі освідомленої національно молоді втягти до українського визвольного руху робітництво й селянство.

Таке завдання визначила собі молода українська інтелігенція. Цею дорогою пішов і Симон Петлюра.

На весні 1901 р. відбуваються в полтавській семінарії розрухи, в яких головну роль відіграє С. Петлюра. У цих, формально академічних, а властиво політичних розрухах вибивається український національний момент уперше. Полтавські семінаристи перші виставляють домагання українізації науки в школах, заведення в навчальні програми семінарії української мови й предметів українознавства.

За це С. Петлюру й кількох його товаришів викидають із семінарії. Коли решта семінаристів стала в обороні звільнених і почала обструкцію викладів, начальство закриває середні, найбільш зреволюціонізовані класи й додатково видаляє зі школи півсотні інших товаришів Петлюри.

Отсі то видалені з полтавської семінарії молоді люди, здебільшого сини сільського духовенства і селян-хліборобів, і творять перші пропагаторські кадри Револуційної Української Партії. Розсипаються вони по селах і містечках України, ідуть у народню масу з пропагандою боротьби за політичну свободу, ширять революційну літературу по селах, творять завязки організації селянства, на ґрунті його економічних інтересів.

Під впливом революційно-соціалістичної пропаганди РУП на весні 1902. р. повстають великі селянські розрухи в полтавській і харківській губерніях, що були прольогом першої революції в російській державі. В історії цих розрухів першорядну роль відіграли полтавські семінаристи, на яких великий вплив мав саме Симон Петлюра.

* * *

В кожному більшому провінціальному місті України, де були середні школи, складалися тоді гуртки революційної української молоді незалежно від якихсь організованих впливів губерніяльних і університетських центрів.

Скрізь народжувалася Молода Україна. Був це рух стихійний, викликаний перемінами в економічному житті країни й соціяльній структурі суспільности. Україна упримовлювалася, зростали міста, притягаючи з сел найактивніший елемент. Середні школи почали заповнятися в значній частині селянським елементом. Урядництво демократизувалося. Свіжі виходці з села вносили в життя міст українську стихію. Загальні обставини життя в державі пхали молодь до політичної праці для народу. А бажання праці для народу провадило людей до національного самопізнання.

Був у тому часі український революційний гурток і в Лубнях, повітовому місті полтавської губернії, де я тоді жив. Складався він із учнів середніх шкіл, студентів та дрібного молодого урядництва. Налезав і я до цього гуртка. Єднала нас усвідомлена національна окремішність Українців від Росіян, опозиційний настрій супроти уряду й усякого начальства; співали ми українських пісень, читали укра-

їнські книжки, але не знали, що далі робити, не мали провідної ідеї й не знаходили практичної цілі для свого українства. Прояснення справи прийшло до нас через Полтаву.

В літі 1900. р. до Лубень приїхала з Полтави партія статистиків губерніяльного земства переводити міський подворний перепис. Серед них були товариші й приятелі Петлюри, що разом із ним улаштували в березні цього року Шевченкові роковини в Полтаві й жили під свіжим враженням проголошеної там ідеї боротьби за державну самостійність України: покійні вже тепер Василь Кошовий і Сергій Андрієвський, визначні члени РУП, що замешкали в тому самому домі, що й я. З ними часто я сходився й вони ввели мене в круг нових для мене національно-політичних ідей. Від них я вперше почув про Петлюру.

Сергій Андрієвський, товариш Петлюри по семінарії, оповідав про Петлюру, як про незвичайно милу людину й здібного та великонадійного українського діяча, ворожачи йому велику будучність. Він порадив мені навязати зносини з полтавською семінарською громадою й дав адресу Петлюри.

Перебування в Лубнях статистиків внесло значне оживлення в місцеве українське життя. До статистичної роботи було втягнуто багато місцевих студентів. Появилися нові книжки — галицькі й женеvські видання. Відбувалися дискусії на актуальні політичні теми. Полтавці оповідали про шевченківське свято й промову Міхновського...

Все це вплинуло на піднесення настроїв лубенської молоді. Зустрічні впливи прийшли й з Київа, через покійного В. Шемета. Наш гурток поширився й на весні 1901. р. проявив себе агітаційними екскурсіями на села. З членів цього гуртка склалося опісля ядро лубенської організації РУП.

Найважнішим виступом гуртка було поширення вночі під великдень 1901. р. відозви по підміських селах. Кілька днів по тім приїхав із Полтави до Лубень жандармський офіцер переводити слідство в справі тієї відозви. Почали тягати на допити всіх підозрілих для місцевої поліції людей, у тому й мене. Мое начальство в Повітовій Земській Управі, де я служив урядовцем, налякалося присутності в Управі «крамольника» й звільнило мене зі служби. В пошукуванні нової посади опинився я в Полтаві й першим ділом зайшов до С. Петлюри. Це була перша моя особиста знайомість із С. Петлюрою.

* * *

Батьки Петлюри жили край міста, на так званому «Новому Строєнні». Було це колись підміське село, що вже давніше ввійшло в межу міста. Предки Петлюри були ко-

заками, а батько його вже називався полтавським міщанином.

Але присадкувата старенька хата, в якій мешкали Петлюри, клуня на подвірі й інші селянського типу будівлі нагадували скорше житло селянина, ніж міщанина. Від усього віяло бідністю й тяжкою працею. Старий Петлюра займався фірманкою й це було, здається, головним джерелом утримання родини.

З останнього тягся старий Петлюра, щоб дати дітям освіту. Старший брат Симона, Федір, теж уже покійник, учився тоді в агрономічній школі, двоє менших від Симона дітей, хлопець і дівчина, ходили ще тоді до народньої школи. А Симон, на якого батьки покладали найбільше надій, був тепер поза школою.

Зрозуміла та холодність і навіть ворожість, із якою зустріла мене мати покійного Симона, коли я виявився на дверях хати з запитом: Чи дома Симон? Багато заходило до Симона чужих, незнайомих родині людей і його бідна мати припускала, мабуть не без підстави, що знайомість Симона з цими людьми й є причиною видалення його зі школи й «звихнення з правої путі...» Вона хотіла його бачити священником, а він сидить тепер дома і веде знайомість з кимись підозрілими людьми...

Коли я назвав себе Симонові, він сердечно привітався зі мною, як із старим знайомим. Середнього росту, худорлявий, із високим чолом русявої, гладко зачесаної назад голови, з добрими, трохи засмученими очима, живий, рухливий — зробив на мене Симон від першої-ж хвили дуже симпатичне вражіння.

Застав я його в маленькій хатинці за перекладом на російську мову Франкових «Перехресних стежок», що перед роком були видруковані в Літературно-Науковому Вістнику. Хотів він цей переклад примістити в якомусь російському журналі, спопуляризувати серед російської читаючої публіки імя Франка і щось за переклад заробити. Але з цих його заходів нічого не вийшло.

Розмова від «Перехресних стежок» швидко перейшла на полтавські й лубенські «злоби дня». Опісля Симон провів мене до Василя Петровича Кошового, що жив поблизу, і я в нього замешкав.

* * *

Кілька днів по приїзді до Полтави знайшов я тимчасову роботу в Статистичному Бюрі Полтавського Губерніяльного Земства, на чолі якого стояв Ол. Русів, що приймав переважно українців, і за короткий час познайомився з усією полтавською молоддю.

Місцем сходин був звичайно великий сад при домі ч. 8. на Архирейській вулиці, недалеко від духовної семинарії,

в якому жила родина Комличенків. Старший син вдови Комличенкової, Павло, також бувший семинарист, давав притулок у своїй хаті та в саду при домі для товариських сходин.

В саду Комличенків збиралися всі семинарські вигнанці, що жили в Полтаві, й дехто з урядничої публіки, а крім того багато студентів і студенток із інших місцевостей, що були тоді вислані під поліцейний догляд до Полтави з Петербургу, Москви та інших університетських міст за участь у студентських розрухах.

Душею цілого товариства був звичайно Симон Петлюра. Він був загальнолюбленим у товаристві. Завжди поява Симона, — веселого, живого й жартовливого, — вносила в товариство рух, оживлення, сміх, спів. А разом Симон вносив і повагу в дискусії на різні теми, якими заповнялося товариське життя тодішньої молоді.

Характеристичною рисою характеру Симона були несподівані зміни настрою: від глибокого суму, яким світилися його задивлені в далечинь очі, й поважної задушевної розмови під впливом сумного настрою він раптом «кидав лихом об землю», вибухав веселим сміхом, жартував або запятав пісню, — а співав із великим чуттям і мав гарний теноровий голос.

В літі того року відбувся в Полтаві загально-український студентський зїзд, на який прибули делегати всіх українських студентських громад, що існували тоді по цілій Росії. На зїзді брав участь також С. Петлюра, репрезентуючи українську громаду полтавської духовної семинарії, хоч учнем її він уже тоді не був.

Одночасно відбулася перша конференція РУП, на якій між иншим було вирішено видавати за кордоном партійний орган (Гасло) та налагодити організаційний апарат і навязано через замісцевих студентів і семинаристів необхідні в партійній роботі звязки. І про ці справи С. Петлюра був поінформований.

* * *

Через два чи три місяці я виїхав із Полтави й приїхав сюди знову під кінець року, вже як салдат царської армії.

Не вважаючи на гострий касарняно-в'язничий режим, під яким я опинився, як запідозрілий у політичній «неблагонадійності», я всеж підтримував зносини зі своїми товаришами в місті, заходив до Комличенків, але рідко коли зустрічав там Симона. Він цілий день був зайнятий лекціями, які давав школярам по заможних домах, щоб підтримувати родину, а решту вільного часу тратив на підготовлення до вступу у вищу школу, тому в партійній роботі не брав тоді значнішої участі.

В кожну інтелігентську родину, де Симон був, вносив він українську стихію. Під його впливом зукраїнізувалося чи дерусифікувалося багато молодих і старших людей. За приклад його українізаторської роботи може бути сім'я багатих полтавських купців Виноградових, де Симон вчив кількох дітей. Ціла ця сім'я, від малих до старих, зукраїнізувалася до такої міри, що стала одним із осередків товариського життя активного українства в Полтаві.

Селянські розрухи на весні 1902. р. зробили на Петлюру, як і на всіх нас, що посередньо чи безпосередньо причинилися до їх вибуху, велике вражіння своїм розмахом і силою. Вони показали, що селянство здатне на боротьбу за свої інтереси і може бути союзником революційної демократії в боротьбі з царатом. Але ми були засмучені незорганізованістю, стихійністю й бунтарським характером цього імпонуючого виступу.

Петлюра вважав просто за злочин пхати темних селян на такі виступи і виявляв культурницькі нахили. Та й для всіх нас стало ясным, що революційна пропаганда серед селянства мусить іти в парі з інтензивною просвітньою роботою, щоб його економічна боротьба могла прибрати відповідні форми, велася зорганізовано й стала за підготовчу школу для політичної боротьби. Після цих розрухів РУП особливу увагу звернула на пропаганду серед селянства економічних страйків.

* * *

Моя участь у партійній роботі переривалася то салятинною, то сидінням у тюрмах. В літі 1902. я виїхав із Полтави і від того часу аж до літа 1906. р. не бачився з Петлюрою.

За цей час РУП виросла в поважну політичну силу, створила досить багату соціалістично-революційну літературу, розвинула кольосальну агітаційну роботу серед селянства на ґрунті його економічних інтересів, викликала масовий страйковий рух по панських економіях, особливо на Правобережжі, придбала майже монопольний вплив на молоде українське покоління і не останню ролю відіграла в революційних подіях 1905—1906. рр. по містах. Петлюра увесь цей час стояв у перших лавах партії.

Восени 1903. р. відбулися масові провали партійних організацій у Харкові, Києві, Полтаві та в інших місцевостях, унаслідок провокаційної роботи Івана Доброскока, що, будучи агентом царської охрани, вдерся до партії, щоб її знищити. Було скрізь багато арештувань, трусів. Я тоді жив у Харкові, працював у місцевій партійній організації і разом із багатьма іншими товаришами попав у тюрму.

С. Петлюра відбувся в Полтаві тільки трусом, але, чуючи не дуже певним для себе лишатися далі в Полтаві,

переїхав разом із близьким своїм приятелем, П. Понятенком, на Кубань.

За ними потягнулося на Кубань багато інших вигнанців із полтавської семінарії. Подіставали вони там, при допомозі визначного українського діяча на Кубані, С. Ерастова, учительські посади в школах по козаких станицях та урядничі посади в ріжних установах в обласному місті Катеринодарі. Петлюра служив, здається, в Катеринодарській міській управі.

Разом із Понятенком і Ткаченком та кількома місцевими українцями, як Ерастів, Ротар, Безкровний та инш., засновує Петлюра в Катеринодарі партійну організацію, що розвиває широку національно-культурну й революційну роботу, як у самому Катеринодарі, так і в цілій області, спираючися головню на імігрантів із Полтавщини, що були розкидані по станицях, як учителі.

Під кермою Ф. Щербини, відомого статистика, займається Петлюра збиранням матеріалів до історії кубанського війська, над якою тоді працював Щербина. Кілька цікавих документів до історії кубанських козаків Петлюра ополосив тоді в «Київській Старині» та в місцевих «Областних Ведомостях».

Недовго, одначе, довелося Петлюрі працювати на Кубані. В осени 1904. р. кілька людей із катеринодарської партійної організації попадає в тюрму, а між ними й Симон. Випущений до суду на поруки емігрує Петлюра за кордон і під кінець того року бере участь, як представник катеринодарської організації, в партійному зїзді, що був скликаний у Львові.

* * *

На зїзді у Львові наступив розкіл партії. Причиною розколу була національна справа. Як знаємо, РУП народилася під знаком «єдиної, нероздільної, самостійної України». Але це був далекий ідеал. Практичним постулятом партії стала територіяльна автономія України, в межах російської держави.

Та в міру того, як партія зростала і від роботи в селянстві бралася до роботи серед міського робітництва, почало виявлятися, що національні постуляти партії дуже слабо прищеплюються в народній масі — така ця маса була зде-націоналізована і темна.

Національна форма організації й роботи партії давала привід російським соціялістам обвинувачувати нас у націоналізмі, малоросійському партикуляризмі й прочих «ізмах», орудуючи цими аргументами також серед робітництва й відтягаючи його від нашої партії.

Поширення партійних впливів не тільки в містах, а також на селах, напότηкало на великі труднощі. Партія була

вже значною силою, але не такою великою, щоб бути головним революційним чинником на Україні, щоб панувати над масами й їх вести за собою. Перше місце займали російські революційні організації.

І це було причиною, що деякі члени нашої партії почали домагатися понехання національного принципу організації й заперестання агітації за автономією України. Кажали вони, що покищо треба якнайменше виявляти своє національне обличчя, брати масу такою, якою вона є, старатися опанувати революційний рух по селах і містах організаційно, а для цього влитися в російську соціал-демократичну партію, зміцнити там український елемент і працювати над утворенням із комітетів російської партії обласної української організації.

Цю течію репрезентував на зїзді у Львові М. Меленевський (Басок). Кролиж виявилось, що більшість зїзду стоїть при самостійному національному характері партії і в програмі партії хоче далі залишити постулат автономії України, то Меленевський із кількома товаришами вийшов із партії й заснував іншу організацію, під назвою «Укр. Спілка», яка вступила до російської соціал-демократичної партії.

До автономістичної більшості на зїзді належали між іншими: Петлюра, Порш, Понятенко, Винниченко — пізніші реалізатори цього постулату в демократичному періоді революції 1917. року. Вони стояли на ґрунті організаційної самостійності й національного характеру партії, як запоруки національного самоозначення працюючих мас, що в консеквенції має привести до самоозначення нації. Найяскравішим противником пропонованого Меленевським самознищення партії був саме Петлюра.

Треба зазначити, що Меленевський та інші спілчани не були засадничими ворогами політичної самостійності України. Вони тільки вважали цю справу за передчасну. Першим ділом, на їх гадку, треба було опанувати робітничу й селянську масу в територіяльному українському масштабі, зревольтувати її, скинути царат, разом із революційними організаціями Росії, а тоді вже, при перебудові держави на нових основах, прийде черга й на розв'язку національної проблеми, на здійснення постулату автономії України, а може й державної самостійності, залежно від обставин.

Доказом цього є політична позиція Меленевського і другого спілчанина, Скорописа, в часі світової війни. Вони тоді пристали до СВУ., організації, що виставила постулат державної самостійності України, коли УСДРП, під прапором якої працювали Петлюра, Порш, Винниченко й тов.,

стояли при автономії не тільки в часі війни, але довший час і по вибуху революції 1917 р.

Майже цілий 1905. р. Петлюра сидить у Львові, бере участь у редагуванні часопису «Селянин» та інших партійних видань, стараючись вносити до них трохи українського духу, якого вони були перед тим позбавлені; ходить на університет слухати викладів, як вільний слухач; цікавиться галицьким життям та інформує про це життя українське громадянство на Великій Україні своїми дописами до полтавської газети «Полтавщина», під псевдонімом «Тагон»; займається перекладами й містить їх у виданнях «Видавничої Спілки»; співробітничав в галицьких періодичних виданнях; обертається в кругах галицької поступової молоді, скрізь люблений і шанований.

Коли в Росії, в зв'язку з невдачною війною в 1904 — 1905 рр. на далекому сході, починає розвиватися революційний рух, Петлюра й інші товариші-емігранти, а їх було тоді у Львові багато, вертаються під кінець року на Україну й кидаються у вир революційної боротьби.

* * *

Я в 1904 — 1905 рр. був при війську, поза межами України, й участі в партійній роботі не брав. Повернувся з війська тільки в листопаді 1905. р. і почав працювати в харківській партійній організації. Під кінець грудня поїхав до Києва на партійний зїзд і тут зустрівся з Петлюрою. Його дуже засмутила тоді дезорганізація в партії, що від цього зїзду почала називатись українською соц.-дем. робітничою партією, наслідком виходу спілчан та невиразного становища деяких визначних партійних діячів, які або тягнули до «Спілки», або взагалі усувалися від роботи в партії. Але він оставав далі вірним партійцем.

По київському зїзді, в Петербурзі, де були легші цензурні умови, почав виходити наш партійний орган «Вільна Україна» і книжкове видавництво, під фірмою «Боротьба», під колегіальною редакцією Петлюри, Порша та Понятенка. В видавництві «Боротьба» вийшла між иншим зладжена Петлюрою брошура п. з. «Добра порада в лиху годину», в якій пропагувалося збройне повстання й подавалися вказівки, як його робити. На сторінках «Вільної України» Петлюра містить статті на політичні теми, які можуть служити за зразок політичної публіцистики. В цих статтях стояв він, згідно з ухвалами партійного зїзду, за дальшою рішучою боротьбою з царатом.

Реакція, що наступила в другій половині 1906. р., перервала нашу видавничу діяльність у Петербурзі й Петлюра з иншими товаришами по редакції вернувся до Києва.

У Києві стає він за секретаря в першій українській щоденній газеті «Громадська Думка», що почала виходити

з початком 1906. р., а рівночасно працює в місцевій партійній організації.

В 1907. р. стягнулися ми на свій власний орган, що почав виходити в середині літа, під назвою «Слово». Петлюра був спочатку співробітником, а опісля редактором цього тижневика, що виходив аж до літа 1909. р., коли припинився через недостачу засобів та через руїну партійної організації.

В 1907. р. брав Петлюра близьку участь в історичному журналі «Україна», що почав виходити замість «Київської Старини»; взагалі він мав інтерес до історії, цікавився передусім політичною і культурною історією рідного народу.

В рр. 1906-7. я теж жив переважно в Києві, брав участь у центральних установах партії та в партійних видавництвах, часто зустрічався з Петлюрою, близько з ним зжився і дуже його полюбив як людину, незвичайно чутливу, щиро віддану ідеї, якій присвятив своє життя, з великим почуттям перейняту обовязком, працьовиту, чесну й благородну. Гнітили його тільки матеріальні злидні; він усе журився своїми старими батьками, меншою сестрою й братом і докладав усіх сил, щоб їм допомогти.

Восени 1907. р. я з Винниченком і Степанківським емігрували за кордон, тікаючи від суду за революційну діяльність, але листувався з Петлюрою, як з близьким товаришем і редактором «Слова», постійним співробітником якого я був, сидючи у Львові. Безпосередньо я вже не мав змоги стикатися з Петлюрою й спостерігати його життя й діяльність зблизька.

* * *

Партійна робота на Україні, по припиненню в літі 1909. р. журналу «Слово», також спиняється, бо поліційні відносини не давали для неї місця. А в тім, це був занепадний час реакції. Партійна публіка входить у культурну й кооперативну роботу, — єдину тоді можливу форму масової роботи. В пошукуванні за зарібком кидає Петлюра Київ і іде спершу до Петербургу, а опісля до Москви, де дістає посаду бухгалтера в асекураційному товаристві «Россія».

Українські демократи або поступовці все привязували багато значіння для освідомної роботи серед російської й зросійщеної інтелігенції про українську справу, надіючися на підтримку росіянами українських визвольних змагань. З цією метою в 1906. р. видавали в Петербурзі «Українській Вѣстникъ», а в Москві від 1912. р. місячник «Украинская Жизнь». Петлюра стає спершу співробітником цього поважного журналу, а далі нач. редактором його, зближуючись до українських поміркованих політичних кол. знаних пізніше під назвою есефів (соціалістів-федералістів). Сам Петлюра писав в «Укр. Живні» мало, але статейки його на бі-

жучі політичні й культурні теми читалися з інтересом. Від часу до часу я листувався з ним, коли він був у Москві. Вибух війни урвав це листування.

* * *

В грудні 1914. р. одержано за кордоном лист від Петлюри, призначений для політичних українських кол, і те число «Української Жити», де редакція журналу, себто Петлюра з своїми співробітниками, вмістила відому декларацію, в якій без застережень заявляла про лояльність українців до Росії й запевняла, що український рух не має ніяких відосередних тенденцій, що взагалі українці розв'язку своєї справи бачать у рамках Росії, в співжитті з російським народом. Більше-менше такий зміст мав і лист Петлюри.

Отже наші дороги розійшлися. Мене війна застала самостійником і поранцем, Петлюра був оборонцем Росії й автономістом. Я орієнтувався зі своїми товаришами по Союзу Визволення України на центральні держави, Петлюра на Росію й Антанту...

* * *

З вибухом революції 1917. р. Петлюра й мої колишні товариші по партії починають відігравати визначну роль в подіях. Особливо швидко й зовсім не на сподіваному терені, на терені організації війська, вибивається Петлюра й добуває великої популярності в народніх масах України.

Секрет цієї популярності лежить, як мені здається, в духових прикметах Петлюри, як людини незвичайно цінної, доброї, люблячої. Ця його доброта й любов пробивалася в його слові. А слово його було щире, що глибоко заходило в душу слухачеві. Коли додати, що Петлюра був гарним бесідником, то стане ясним його успіх і популярність серед маси...

* * *

Не торкатимуся тих подій із нашого національного життя, які наступили по революції 1917. р., а які зв'язані з імям Петлюри. Ці події ще засвіжі й роля в них Петлюри загальнознана. Згадаю ще тільки про три свої останні зустрічі з ним.

По довгій перерві побачився я з Петлюрою у Києві аж у квітні 1918. р., коли я вперше за час своєї еміграції відвідав Україну.

Це було зараз по гетьманському перевороті, коли Петлюра мусів усунутися в тінь і почував себе дуже непевно.

На Україні панували німці, прихильником яких він ніколи не був, на Україну їх не закликавав, як це твердили й твердять його вороги й політичні противники, і уважав перебування німців на Україні за найбільше нещастя...

Петлюра був проти миру з німцями і за дальше провадження війни по стороні Антанти — проти німців і проти большевиків. Вірив у власні сили народу, який, на його

погляд, міг сам дати раду з усіма труднощами й доконати ворогів...

З нього зробився тепер великий самостійник, мабуть під впливом подій під Крутами і в Києві під кінець 17. і з початку 18. р. (Муравйовщина).

Що впадало в очі, коли я розмовляв з Петлюрою, це його югірчення на російську революційну демократію, що топтала завойовану українським народом свободу. А він іще недавно такі великі надії покладав саме на цю демократію!

Як відомо, за Скоропадського запроторено Петлюру до тюрми, а пізніше Петлюра скинув Скоропадського з гетьманства.

І від цього часу провід української визвольної боротьби опинюється майже виключно в руках Петлюри.

В прикрих обставинах було моє побачення з Петлюрою на весні 1919. р. в Бродях, по Оскілковій спробі перевороту. Тоді вже був повний розклад війська, створеного Петлюрою з пливкого й малосвідомого національно матеріялу. Все валилося.

Петлюра тепер сподівався на поміч Антанти. Але ці надії завели. Одначе тодішні обставини не давали ще приводу до капітуляції й Петлюра далі вів боротьбу — бадьорий, хоч не дуже певний успіху. Але «як узявся за гуж, то не кажи, що не дуж» — казав він жартовливо. Треба, мовляв, тягти до кінця, який би він не був...

Востаннє бачився я з Петлюрою в листопаді 1919. р., в Кам'янці, за кілька днів перед полишенням його українцями. Застав я його в дуже сумному настрої. Становище тоді було безвихідне. Треба було тільки про одно думати, якби рятувати людей від певного загину.

Що сталося далі, всім відомо.

* * *

Ось так перейшов я в головному життя Петлюри та його передреволюційну діяльність, в звязку з фактами нашого громадського життя й визвольної боротьби нашого народу. В світлі наведених фактів не був Петлюра якимсь новиком в українському житті 1917 і пізніших років, що не знати звідки взявся, а мав усі дані в минулому, щоби зайняти відповідальне становище, яке зайняв.

* * *

Петлюра впав у Парижі жертвою ніби-то пімсти за жидівські погроми, що мали місце на Україні. Всі вороги українського відродження хопилися нагоди, щоби за всяку ціну зробити Петлюру винним жидівських погромів, кидаючи заодно темну тінь погромництва на весь український визвольний рух.

В такому дусі поведено оборону на суді вбивника Петлюриноґо Шварцбарта. Цілий той суд обернувся проти українства й був використаний для дискредитації в очах західньо-європейського громадянства й самого Петлюри й тої справи, що її він заступав.

Тимчасом Петлюра ніколи антисемітом і погромщиком не був, навпаки, своєю інтервенцією спас від смерти багато жидівських істот, на яких нападали темні маси, часто підбурювані провокаторами...

Петлюри вже давно нема в живих. Але імя Петлюри буде жити віками й перейде до історії не з тавром погромщика, чи зрадника народнього, — бо й таке тавро до нього дехто пришиває, а з печаттю мученика за ідею національного визволення рідного народу, за державну самостійність України.

Петлюра може не все йшов до здійснення цієї ідеї відповідними дорогами. Петлюра міг наробити багато помилок, — за ким із історичних діячів нема помилок! Але Петлюра робив усе з безмежної любови до свого народу і його свободи. А за це народ простить йому його помилки і буде зберігати його в своїй пам'яті, як одного з найкращих своїх синів.

* * *

У моменти смутку ціла душа Симонова виливалася в Франковій пісні — «Не забудь, не забудь юних днів, днів весни»...

Лиш хто любить, терпить,
в кім кров в жидах кипить,
в кім надія ще лік,
кого бій ще манить,
людське горе смутить,
а добро веселить
— той цілий чоловік!

Тож як всю життя путь
чоловіком цілим не прийдеш тобі быть —
будь хоч хвилечку ним!..

Цими словами великого каменяра старався Симон Петлюра підтримувати себе на дусі, на висоті завдання людини. І сам був у повному значінні цілим чоловіком і таким перейде до історії.

Симон Наріжний.

Володимир Антонович про російську літературу.

Софія Єгунова-Щербина у своїх спогадах про В. Антоновича (Україна, 1928 р. кн. 5) згадує між іншим, що він виховувався в російській школі, вживав у розмові російської мови й добре знав російську літературу та різні течії російської поступової думки. Російська журналістика 80-х рр., з виїмком хіба «Вѣстника Європи», навіть у ліпших виданнях, або зовсім ігнорувала українські справи, або висвітлювала їх глумливо. Навіть кращий із російських журналів «Отечественныя Записки» не був у цьому виїмком. Таке відношення викликало незадоволення в українських колах. Сама Єгунова була вихована на російській літературі, любила її й уважала за свою рідну. «Отечественныя Записки» були її улюбленим журналом, і звістка про заборону їх глибоко засмутила й обурила її. Як-раз того самого дня, коли стало відомо про цю подію, вона зустрілася на якомусь людному вечорі в М. В. Лисенка з В. Антоновичем. Було там гучно, весело й її сумний вигляд контрастував із загальним настроєм, бо Антонович спитав, що її так засмутило. Єгунова гаряче розповіла йому про своє обурення й про свій жаль з приводу припинення «Отеч. Записок». Він уважно вислухав і, хитро всміхнувшись, сказав:

— Мені це представляється так, ніби наша українська дівчина розповіла, що вона дуже кохала москала й що його на війні вбито. Мені її, сердешну, дуже шкода, а москаля ані трішки...

Така відповідь викликала в Єгунові обурення й вона з запалом почала сперечатися, питаючи його, навіщо він це каже? Адже він сам дуже добре знає російську літературу. Добре знає також і те, яку суспільно-політичну важливість становили «Отечеств. Записки» і т. д.

На це Антонович відповів, що вплив російської культури на українців занадто великий і тому шкідливий. Російська література сильніша за українську, а російська мова надто близька до української — це збільшує небезпеку. Коли українці будуть засвоювати загально-людські ідеї й вищу культуру з творів західно-європейської думки, писаних більш чужими й далекими мовами, то вони не будуть так віддалятися від своєї рідної мови, як тепер. Вони будуть намагатися висловлювати ці ідеї своєю мовою й цим сприятимуть її розвитку, а разом і розвитку рідної літератури та культури. Нехай молодь учиться чужоземних мов, читає багатшу на ідеї західно-європейську літературу — це буде корисніше для неї, ніж вплив російської літератури.

Сам Антонович, як згадує Єгунова, був добре знайомий із західньо-європейською літературою. Він не раз бував за кордоном. Добре володіючи французькою й латинською, а почасти й італійською мовами, він не зазнавав труднощів ні у Франції, ні в Італії. Знання цих мов допомогло йому навіть і в Іспанії. Знаючи, що він не володіє еспанською мовою, його колись спитали, як він порозумівся підчас подорожів на Піренеях, тим більше, що в Іспанії відосібленість провінцій з їх місцевими говірками робить особливо великі труднощі щодо цього.

— Саме це й було мені на користь! — відповів В. Антонович. — Сполучаючи латинські, італійські й французькі слова в щось середнє, я говорив своєю особливою мовою, і мене в Кастилії мали за арагонця, а в Арагонії — за кастиліяця, і все обходилося гаразд!

Як підтверджує й дружина В. Б. Антоновича, К. М. Мельник-Антонович, він завжди висловлювався дуже скептично про російську літературу, цензурну та поневолену з одного боку, дворянську з відтінком фаталістичної пірвани (несупротивлення злему) — з другого, й уважав за пожиточніше користуватися безпосередньо з першоджерел — вільних, багатих і самостійних європейських літератур. В цьому він розходився з М. Драгомановим, який силкувався ширити серед галицької інтелігенції знання російської літератури, як ніби дуже багатой й корисної для галицького громадянства.

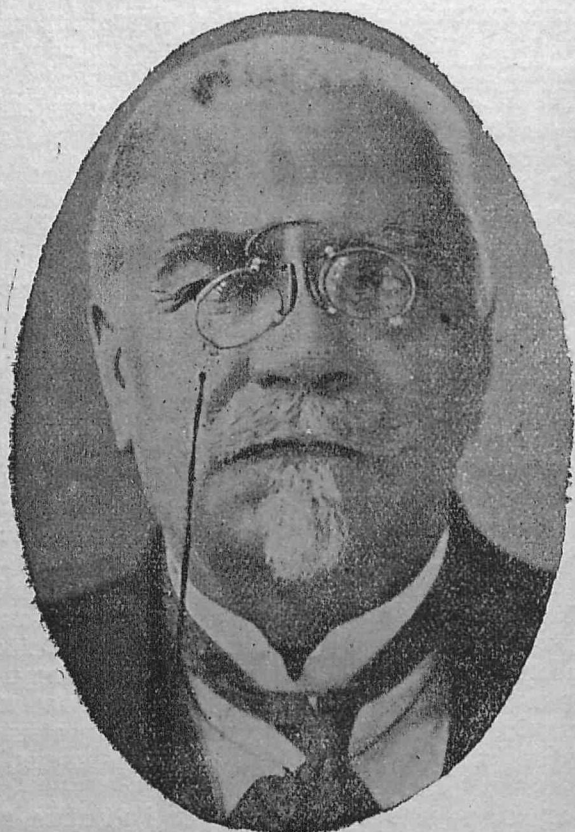
Свої погляди в цій справі В. Антонович найвиразніше виявив у статті п. з. «Лист подорожнього», що вперше була вміщена в «Правді» (Львів, 1889 р.), а недавно передрукована і в I томі його творів. Ця стаття має підпис Турист і дату «12. I. 1889 р. Мадрид», але, як свідчить К. М. Мельник-Антонович, автор писав її в Києві на Жилинській вул. (Твори т. I, ст. 38). В ній В. Антонович полемізує з Пиніним, який радив галицьким українцям братися до російської літератури, а то й зовсім прийняти її за свою. Пинін доказав галицьким українцям, що вони не знають російської мови, якої засвоєння в Галичині принеслоб «абшірну літературу, багатую високімі проїзведеніямі іскусств і научним запасом».

Щоб відповісти на це, В. Антонович звертається до свого улюбленого автора, еспанського позитивіста Помпейо Генера, й наводить його думки про російське письменство. Еспанський автор знає твори Тургенєва, Талстого й Достоевського. Ні один із творів цих письменників, на його думку, не тільки що не геніяльний, але навіть не першорядний і не оригінальний. Російські письменники не дбають про поширення ідей — вони тільки видумують характери. Їх герої можуть бути вульгарні, дивацькі, а то й злочинні — усе питання в тому, щоб дати як найдокладніше звідом-

лення про ці хоробливі поламані істоти. Всі діячі в російських романах ліниві, кволі та мляві істоти, нездатні до життя; вони не мають сили вплинути навіть на другорядні пригоди, а, навпаки, цілком залежать від них, як от Лаврецький і Літвінов або Бабурін. Усі російські романи перейняті змаганням до жертви задля жертви та якоюсь жалісливою любов'ю й милосердям не тільки до пригночених, але й до злодюг та душолюбів. Ще один ступінь — і, здається, в цій літературі проголосять перевагу гріха й злодійства, а то тому тільки, що вони служать причиною каяття й покути. Російських письменників найбільше принадажують описи самогубства, смертей від знесилення, душолюбства, тяжких розчарувань і т. д. У кожному рос. романі є якесь жалісливе голублення, яке призводить до смерті. В російській літературі не знайти сарказмів на зразок Свіфтових. Замість того є сльози співчуття, туга, навіть до шкідливого, до злодійського. В цій літературі, каже далі автор, існує якийсь божеський огонь любови, котрий залучив стільки дівчат до монастирів, стільки святих на муки, але ця любов мелянхолійна, сумна, така, як у писаннях буддистів. Усю мораль цього письменства становить змагання показати, що все, що існує — мрія, пара, дим; що все змінюється й гине без сліду. Взагалі все це письменство перейняте доріканнями й нігілізмом. Сучасну російську літературу автор вважає за варварську й примітивну. Успіх російських письменників на Заході П. Генер пояснює змаганням французів, що з політичних причин шукають прихильності росіян, а також пропагандою російських нігілістів, які наводнюють Париж.

Цієї справи торкався В. Антонович і пізніше, напр. в одному з своїх листів до Б. Познанського (12/25 III. 1901). Наші діти, писав він, виховалися зовсім на іншому ґрунті і в інших обставинах, ніж ми — через те й характеристика їх інша; трохи тут винуваті й ми, бачивши, як культура на них лізе; треба нам було озброїти їх знанням якоїсь західньої літератури, щоб вони знайшли позитивні ідеали правди й добра. Ми всі на це не звернули уваги, а вони загрузли в те, що було ближче. Що вони там знайшли, добре знаємо: або ідеалізацію сили в тій боротьбі з правом, або таку нірвану, що звичайний арієць і не розбере (напр. солдата Каратаєва в романі «Война и миръ» або кругозор через «Преступленіе и наказаніе»). Всяка правда повинна відрізнятися простотою, ясністю й закінченістю, а в цих будійських туманних елюкубраціях сам чорт ногу зломить (Україна, 1928 р. кн. 5, ст. 106—107).

НАШІ ВТРАТИ.

ІЛЛЯ КОКОРУДЗ,

Директор Академічної гімназії у Львові, Голова Т-ва „Рідна Школа“, довголітній член Українського Т-ва Допомоги Емігрантам з України у Львові, дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка і т. д., автор численних літературних, наукових і педагогічних праць. Помер 3 го червня 1933 р.

Ілля Кокорудз родився 1857 р. в Яворові в міщанській родині. Гімназію й університет скінчив у Львові. Був потім гімназіальним учителем у Бродах, Станиславові та у Львові, а від р. 1911 до 1927 — директором львівської Академічної гімназії. Від 1927 р. віддався виключно „Рідній Школі“, ставши на чолі її. Від 5.V. 1925 р. до кінця життя був дійсним членом Т-ва Допомоги Емігрантам з України у Львові, приймаючи близьку участь у житті української еміграції. Помер дня 3-го червня 1933 року, і похований на Личаківському цвинтарі у Львові. Земля йому пухом!

Адресовий справочник,

Українські Інженери.

Члени Українського Технічного Товариства.

У ЛЬВОВІ:

- Базилевич Петро, інж. агр. Землянківського 1.
- Барвінський Роман, інж. мех., Театинська 12-а.
- Баричко Василь, інж. агр., Малаховського Б. IV/1. м. 11.
- Барщевський Альбін, інж. буд., Знесіння, св. Івана 4.
- Білінський Михайло, інж. ліс., Левіцького 18.
- Білінський Роман, інж. електр., Генінга 24.
- Блакітко Ярослав, інж. агр., Замоївського 9.
- Боберський Олександр, інж. буд., Леґіонів 1.
- Боровський Михайло, інж. агр., Яловець 166.
- Браташ Володимир, інж. мех., Косинерська 28.
- Брилинський Іван, інж. буд., Куркова 28.
- Бурачинська Лідія, інж. торг., Ринок 39, «Нова Хата».
- Васюта Осип, інж. буд., Задвужанська 104.
- Весоловський Ярема, інж. мех., Льва Сапіги 53.
- Вінцовський Ярослав, інж. буд., Софії 78-б.
- Василишин Гриць, інж. хем., Театинська 4.
- Галас Лев, землемір, Мурарська 22
- Галуцинський Богдан, інж. електр., Чарнецького 24.
- Глинянський Іван, інж. мір., Грунвальдська 6.
- Глібовицький Богдан, інж. ліс., Гроховська 34.
- Глібовицький Єронім, інж. ліс., В. Поля 8.
- Громницький Володимир, інж. буд., Малецького 8.
- Грушкевич Юрій Тарас, Листопада ч. 31.
- Гавалко Едвард, інж. хем., Бандурського 5.
- Гавалко Іван, інж. хем., Бандурського 5.
- Гамота Богдан, інж. ліс., Малаховського Бл. 6. бр. 2. К. 6.
- Гамота Михайло, інж. буд., Войтіха 6-б.
- Давидович Володимир Любомир, інж. мех., Потоцького 24.
- Дурбак Павло, інж. мех., Чарнецького 26/III.
- Еляшевський Гнат, інж. агр., Центросоюз, Зіморовича 20.
- Зарицький Родіон, інж. буд., На Байках 4.
- Застирець Роман, інж. електр., Косинерська 9.
- Зубенко Олександр, інж. агр. Міцкевича 12, Р.С.У.К.
- Зубенко Іван, інж. маш., Льва Сапіги 53.
- Йовик Гриць, інж. агр., Б. Гловацького 23. М. С.
- Кандяк Іван, інж. хем., Чарнецького 24/1. Лябораторія.
- Кахникевич Роман, інж. електр. Генінга 36.
- Кіндій Степан, інж. хем., На Блоне 3.
- Колтунок Мирослав, інж. гірн., Льва Сапіги 6.
- Колтунок Роман, інж. гірн., Льва Сапіги 6.
- Корнелля Андрій, інж. буд., Потоцького 24.
- Котецький Володимир, інж. хем., Тарновського 24.
- Котик Василь, інж., Б. Гловацького 23. М. С.
- Костенький Кость, інж. хем., п. скр. 106.
- Коцюба Петро, інж. агр., Міцкевича 12, Ревізійний Союз.
- Крохмалюк Юрій, інж. хем., Генінга 16.
- Левинський Лев, інж. арх., Содова 3.
- Левицький Всеволод, інж. ліс., Львовских Дзеці 57/б.

- Лидицяк Євген, інж. буд., Вроновська 5.
- Ліськевич Антін, інж. буд., Листопада бічна 97.
- Лукашевський Володимир, д-р інж. агр., Пекарська 48.
- Лунь Іван, інж. буд., Знесіння, Собіського 28.
- Лучишин Іван, інж. гірн., Словацького 14. «Рідна Школа».
- Манастирський Витовд, інж. мірн., Павлінів 17.
- Маріяш Гриць, інж. хем., Театинська 23.
- Марковський Іван, інж. комунік., Задвірянська 54.
- Маркусь Володимир, інж. мех., Супінського 21.
- Мельник Андрій, інж. лісн., Мурарська 85/П.
- Мельникович Осип, інж. агр., Б. Гловацького 23. М. С.
- Мицик Адам, інж. агр., Сигнівка 76.
- Мілянч Атанас, інж. буд., Пястів 7/1.
- Мудрак Марія, інж. агр. Гроховська 15.
- Мудрак Юліян, інж. гірн., Гроховська 15.
- Нагірний Євген, інж. арх., Піскова 22.
- Нанаси Юліян, інж. електр., Бонифратрів 8.
- Несторович Володимир, інж. торг., Виспянського 5.
- Ніжанковський Юліян, інж. ліс., Косинерська 18-а.
- Онишкевич Володимир, інж. буд., Війтовська 8.
- Онишкевич Роман, інж. гірн., Піскова 48.
- Охрим Олександр, інж. агр., Миколая 21.
- Павликовський Юліян, інж. агр., Потоцького 28.
- Палій Андрій, інж. агр., Б. Гловацького 23. Маслосоюз.
- Паньківський Богдан, інж. ліс., Чарнецького 26.
- Пастернак Северин, інж. гірн., Грунвальдська 9 п. 3.
- Пежанський Михайло, інж. буд. Пелчинська 22.
- Пежанський Олександр, інж. арх., Пелчинська 22.
- Пеленський Демян, інж. хем., Б. Гловацького 23. Маслосоюз.
- Пристаї Богдан, інж. елек., Потоцького 110.
- Пясецький Юрій, інж. буд., Бічна Личаківська 32.
- Пясецький Петро, інж. ліс., площа Юра 5.
- Райтарівський Сидір, інж. мех., Я. Германа 26.
- о. Раковський Осип, інж. агр., Піярів 46 а.
- Раставецький Володимир, др. філ., Рутовського 7.
- Рибарук Іван, інж. мір., Вороновська 7.
- Рибачевський Северин, інж. ліс., Сташіца 15.
- Рижевський Василь, інж. буд., Сташіца 5.
- Рижевський Теофіль, інж. буд., Кадецька 7.
- Рожанковський Володимир, інж. буд. Дверницького 30.
- Романенко Антін, інж. агр., Ринок 10. Сільський Господар.
- Рудакевич Стефанія, інж. хем., Піярів 57.
- Савчук Евстахій, інж. буд., Собіщина 5.
- Савчук Михайло, інж. електр., Гроховська 49.
- Саламон Омелян, інж., мех., Бандурського 5.
- Свірський Іван, інж. мірн., Домбровського 8.
- Сенишин Роман, інж. буд., Шопена 6.
- Середа Ярослав, інж. хем., 29-го Листопада 17.
- Сидорів Іван, інж. мех., Городецька 131 п. 5.
- Сороківський Нестор, інж. хем., Рутовського 16.
- Стефанович Ярослав, інж. мірн. і буд., Карпінського 15.
- Творидло Микола, інж. агр. Зіморівча 20.
- Трач Віктор, інж. арх., Театинська 3.
- Турін Степан, інж. буд., Личаківська 24.
- Федак Оттон, інж. арх., Бочковського 5.
- Федів Ігор, др. філь., абс. землем., Руська 3 п. 2.
- Фільварків Євген, інж. ліс., Снопківська 31.
- Холєвчук, др. вет. інж. агр., Зборовських 1.
- Хоркавців Гнат, інж. хем., Городецька 95. «Хром».
- Храпливий Євген, др. інж. агр., Міцкевича 12 Ревізіонний Союз.

Хроновят Михайло, інж. агр., Б.
Гловацького 23. «Маслосоюз».
Черник Іван, інж. агр., Як. Герма-
на 26.
Черник Роман, інж. ел. Я. Германа, 26.
Черник Осип, ін. мех. Я. Германа, 26.

Чужак Гриць, інж. електр., Грохов-
ська 38, п. 2.
Швед Богдан, інж. мір., Кордець-
кого 7.
Шепарович Лев, інж. електр., Гро-
ховська 4.

В КРАЮ:

Антонів Іван, інж. хем., Стрий, Кри-
ва 26.
Артимович Антін, інж. торг., Пере-
мишль, Гжегожа 2.
Базилевич Роман, інж. буд., Данціг,
Гавдтштрассе 48. п. 3.
Банах Степан, інж. електр., Підгайці
Бартош Володимир, інж. буд. Зим-
на Вода.
Баталін Михайло, інж., Луцьк, Ма-
тейка 14-6.
Батицький Володимир, інж. гір., Бо-
рислав, почт. скр. 48.
Бедрій Євген, інж. маш., Тернопіль,
Сенкевича 59.
Березюк Володимир, інж. гір., Двір-
ці п. Мости вел.
Білінський Богдан, інж. агр., Горо-
денка, ПСК.
Білоус Тихон, інж. агр., Ладанці,
Перемішляни.
Боберський Петро, інж. гір., Тов-
мач.
Бобикевич Остап, інж. ліс., Кра-
ків, Зброїв 3.
Бобикевич Сидір, інж. гір., Ново-
селиця п. Рожнів.
Богачевський Омелян, інж. маш.,
Рава Руська.
Богачевський Володимир, інж. мех.,
Винники, Шевченка 5.
Богонос Олекса, інж. мех., Дрого-
бич, св. Хреста 88.
Божейко Ілярій, інж.
Бородайко Корнель, інж. екон., Бе-
режани, Адамівка.
Бровко Омелян, інж. ліс., Сколе.
Букоємський Мирон, інж. буд., Цоп-
пот, Данцігерштрассе, 52.
Бурачинський Денис, інж. ліс., Ли-
са Гура, Севеж.
Бурий Микола, інж. агр., Мости-
ска.
Бутковський Ярослав, інж. маш., Щи-
рівці, п. Гусятин.
Ваврик Степан, інж. ліс.,
Валюх Ярослав, інж. маш., Стебник.
Вандакевич Адам, інж. буд., Рудни-
ки, п. Пісочна.

Васильківський Іван, інж. буд., Ко-
вель, Колейова 59-а.
Величко Юрій, інж. електр., Ново-
сілки опарські п. Черкаси.
Вертипорох Євген, др. інж. хем.,
Данціг, Тех. Гохшуле.
Вертипорох-Хморовська Леоніда, інж.
хем., Данціг, Тех. Гохшуле.
Вельпольський Максимілян, інж.
гір., Дрогобич, Сенкевича 40.
Вінтоняк Іван, інж. ліс., Косів к.
Коломні.
Вітковський Олександр, інж. буд.,
Варшава, Бялостоцька 20 м. 6.
Винар Омелян, інж. гір., Милошви-
чі, п. Пустомити.
Винницький Омелян, інж. ліс., Жи-
вец, Краковська 141.
Витвицький Петро, асист. гір., Ту-
становичі.
Вовк Гриць, інж. гір., Ганусівці,
п. Єзупіль.
Волосенка Павло, інж. мех., Тись-
мениця.
Воробкевич Роман, інж. мех., Біло-
божниця.
Воробкевич Юліян, інж. будів., Бі-
лобожниця.
Гаврилів Теодор, інж. гір., Голо-
вечко, п. Тухля.
Гаврилів Ярослав, інж. гірн., Ста-
ниславів, Дирекція Роб. Публ.
Гавриленко Михайло, інж. агр.,
Ломжа, ск. поштова 32.
Галаса Степан, др. інж. хем., Опале-
ніца, Цукровня.
Галевич Іван, інж. агр., Хирів.
Гачак Василь, інж. маш., Перемишль,
Смольки 10.
Геврик Іван, інж. хем., Познань,
Головна фабр. хем.
Гевський Дмитро, інж. хем., Мисло-
віце, Паркова 7/2.
Герасимович Гриць, інж. буд., Ра-
дехів.
Глібовицький Богдан, інж. лісн.
Нужес, Надлісництво.
Гойдиш Теодор, інж. ліс., Чортків.
Голубович Павло, інж. ліс., Варша-
ва, Улянська 37.

- Горницький Зенон, інж. буд., Самбір, Огородова 4.
- Горницький Теофіль, інж. буд., Станиславів, Грунвальдська 2/П.
- Григорців Степан, мірничий, Косів, к/Коломиї.
- Гузій Василь, інж. гір., Любича-королівська ад Рава руська.
- Гуменок Володимир, інж. геолог., Станиславів, Гірка Журава 14.
- Гавдяк Володимир, інж. електр., Познань, Поплінських 12. м. 23.
- Гловяк Михайло, дир. фабр., Краків, Кальварійська 67, 6.
- Гоїв Евген, інж. хем., Познань, Крашевського 9.
- Давидович Володимир, інж. мех., Хойни, Жговска 140.
- Дакура Остап, інж. мех., Познань, Матейки 57. П. п.
- Данилко Михайло, інж. гір., Перемишль, Весола 5.
- Деревляний Михайло, інж. агр., Перемишль, Міцкевича 84.
- Деревянок Микола, інж. техн., Варшава, Пширинек 10.
- Дидинський Володимир, інж. буд. Дрогобич, Сільна 7.
- Дзедзінський Михайло, інж. гір. Лежайськ, Ставова.
- Дмитренко Василь, інж. агр., Коломия, Мнихівська
- Добровольський Василь, інж. техн. Нови Двур к/Модліна, Проста 3.
- Добринський Ярослав, інж. маш. Іванівці, п. Тлумачик
- Дрималик Богдан, інж. гір., Грабовниця стаженьська к/Санока.
- Дубицький Володимир, абс. гірн., Стрий, Трибунальська 34.
- Дубовицький Микола, інж. металург., Краків-Подгуже, Кжеміонкі 11.
- Думін Вячеслав, інж. буд. Стрий, Трибунальська 16.
- Дурдело Зенон, інж. ліс., Лонцьк к/Гостиніна воев. Варшавське.
- Дутка Володимир, інж. гірн. маш., Станиславів, Грунвальдська 11/а.
- Дякон Прокіп, інж. гірн.
- Ермолаїв Микола, інж. мір. Любомль почт. скр. 8.
- Желехівський Данило, інж. гірн. Битьків.
- Жук Андрій, інж. агр., Буковско к/Санока.
- Залізник Григорій, інж. агр. Станиславів, св. Юзефа 1.
- Залуцький Теодор, інж. агр., Луцьк, Ягайлонська 28.
- Збудовський Богдан, інж. гірн., Лазі, воев. Келецке, Цементарня «Висока».
- Зубаль Ярослав, інж. ліс., Копкі, п. Руднік над Сяном пов. Ніско. Лісництво.
- Зубрицький Теодор, інж. електр., Стрий, Новий Світ 17.
- Ільницький-Фединич Анатоль, інж. електр. Ломжа, Польова 44.
- Ісаїв Василь, інж. гір., Гішовец, Матейки 21.
- Каплистий Макар, інж. агр., Жовква, Районова Молочарня.
- Капустяк Маріян, інж. хем. Борислав-Раточин.
- Карбовник Яким, інж. електр., Катовіце, Анджея 3.
- Карпинський Роман, інж. екон. Островець к/Теребовлі
- Качалуба Теодор, інж. ліс., Романове село п. Галуцинци.
- Кашубинський Дмитро, інж. буд., Ярослав, Крашевського.
- Кисілевський Володимир, інж. ліс., Осмолада, п. Перегінсько.
- Кізіук Корнило, інж. хем. Крулевска Гута, Калідего 3.
- Клюфас Орест, інж. електр., Любша, п. Журавно.
- Кміт Михайло, інж. мех., Чайковчці п. Рудки.
- Коваль Віктор, інж. електр., Стрий, Шумлянщина 48.
- Ковальський Іван, інж. хем., Данціґ-Лґф. Маріенштр. 24/1.
- Ковальчук Василь, інж. електр., Лонкова 7. Познань.
- Козаневич Маріян, інж. гір., Зимна Вода
- Колодницький Омелян, інж. хем., Стрий, Кохановського 13.
- Корженьовський Володимир, інж. буд. Перемишль, Коперника 36.
- Коритовський Роман, інж. буд. Краків, Потоцького 1/П.
- Корначевський Михайло, інж. метал. Крулевска Гута, Гімназіальна 14, Г. Сльонск.
- Коропецький Зеновій, інж. ліс., Долина п. Товмач.
- Коссар Володимир, інж. агр.
- Костів Василь, інж. гірн., Ходорів, Роздільня П. С. К.
- Котик Василь, інж. агр. Перемишль, Косцюшкі 3. М. С.
- Котилюк Іван, інж. мірн., Здолбунів, вул. Відля 1.

- Котецький Кость, інж. мех. Тяжів, п. Станиславів.
- Кохановський Зеновій, інж. маш. Перемисьль, Смольки 8.
- Коцко Микола, інж. хем., Борислав, вул. Костюшки.
- Кравців Михайло, інж. мірн., Стрий, Трибунальська 7.
- Крупський Остап, інж. мех. Каміонкі, п. Богданувка к/Подволоч.
- Ксьонжек Богдан, інж. гірн. Борислав.
- Кузів Степан, інж. мірн. Станькова п. Неговце к/Калуша.
- Кулицький Роман, інж. гірн. Борислав, Панська 98-б.
- Кульчицький Степан, інж. гірн. Катівціце III. коп. Клеофас.
- Кульчицький Теофіль, інж. гірн. Катівціце III. коп. Клеофас.
- Кушнірук Тома, інж. Жидичин, п. Луцьк.
- Лаврецький Осип, інж. гірн., Пелча гм. Верба, п. Любомль.
- Лавринів Юліян, інж. хем. Коломия, Баньковського 45.
- Лашкевич Юрко, інж. хем. Познань, Пруса 2/II.
- Лашкевич Степан, інж. мех. Любачів.
- Левицький Іван, інж. лісн. Виноград лісний, п. Отинія.
- Левицький Юліян, ліс. тех. Осмолода п. Перегінсько.
- Левицький Євген, інж. гідр. Озірна.
- Левчанівський Олександр, інж. буд. Луцьк, Шевченка 5.
- Липницький Юрко, інж. електр. Варшава, ем. Плятер 25 м. 2.
- Лисий Ярослав, інж. гірн. Грудна дольна п. Седліска-Богуш коп. вугля.
- Лісковацький Лев, інж. гір. Погожисе, п. Хшанув, Вапеннікі погожиці.
- Ліщинський Лев, інж. арх. Перемисьль, Коперника 36.
- Лобода Микола, інж. електр., Луцьк Закопанська 6.
- Лукач Володимир, інж. мірн. Станиславів, Прондзинського 11/а.
- Луцк Григорій, інж. хем. Товмач.
- Лучаківський Богдан, інж. ліс. Збора ад Калуш п. Завадка.
- Майковський Любомир, інж. Тернопіль, Сенкевича 59.
- Макар Станислав, інж. ліс. Долина, п. Товмач.
- Максимюк Гнат, інж. ліс.
- Малецький Кирило, інж. буд. Станиславів, Сапежинська 41.
- Малик Микола, інж. ліс. Грибув, Венгерска 125.
- Манастирський Роман, інж. метал. Самбір, Кінеля 3.
- Мариняк Микола, інж. хем., Купнівчичі Старі, п. Конюшки семанівські к. Рудок.
- Мартинець Михайло, інж. ліс. Спас к. Ст. Самбора.
- Мартиник Іван, інж. гір.
- Мартинів Олександр, інж. тех.
- Маруценко-Богданівський Адріян, інж. мет. Краків, Філярска 2-а.
- Масюк Ілярій, інж. ліс. Коло п. Сулейув.
- Мельникович Осип, інж. агр. Сокаль, Кольонія 30.
- Меркун Павло, інж. ліс., Головно, п. Любомль, Волинь.
- Михайлів Леонід, інж.
- Михайлюк Олександр, інж. ліс., Висоцьк п. Радимно.
- Михальчишин Василь, інж. мірн. Мисьленіце ад Краків.
- Мійський Роман, інж. буд.
- Мінчак Михайло, інж. лісн., Варшава, Журавя 32/25.
- Мішак Михайло, інж. ліс. Надлісництво, п. Скерневіце.
- Могильницький Антін, інж. ліс. Доброгостів п. Стебник.
- Молчко Ярослав, інж. електр. Бидгощ, 29 стичня 10.
- Мороз Омелян, інж. буд. Старий Самбір.
- Мосора Володимир, інж. агр. Стрий, Дрогобицька 7.
- Мохнацький Ярослав, інж. буд. Краків, Надбжежна 3.
- Мурин Омелян, інж. ліс. Лодзь, Алеє Унії 16/III.
- Мушій Яків, інж. агр. Копичинці.
- Нижанковський Богдан, інж. агр. Коломия, Ринок, Мясозбут.
- Нижанковський Юліян, інж. ліс. Старий Самбір.
- Новаковський Семен, інж. мірн. Варшава, Вольска 81.
- Озаркевич Іван, інж. гірн. Борислав, Панська 208.
- Ольховий Михайло, запр. землемір, Комарно.
- Онисько Олександр, інж. електр. Данціг-Лгф. Брунсгефервег, 34.
- Ортинський Іляріон-Ігор інж. гірн. Топільниця п. Стрілки
- Паламарчук Роман, запр. землемір, Городок Ягайльонський.

- Пасіка Володимир, інж. мех., Теревля на Раковиці.
- Патрило Богдан, інж. гірн. Перегінсько.
- Пацалуйко Микола, запр. землемір, Стрий, Трибунальська 19.
- Пацлавський Іван, інж. буд. Кельце, Міцкевича 3.
- Пеленський Євген, інж. буд. мостів, п. Жовква
- Перхорович Євген, інж. метал. Варшава, Мокотовська, 7, м. 7.
- Петришин Іван, інж. гірн.
- Петрусяк Іван, інж. гірн., Бересть н. Бугом, 11 Листопада 2.
- Плющ Єфрем, інж. ком. Радом, Моношка 18, м. 6.
- Погорцький Роман, інж. агр. Яворів, Народний Дім.
- Подгорецький Михайло, інж. мірн. Познань, Звезжинецька 8, м. 4.
- Поліщук Авксентій, інж. хем.
- Попович Степан, інж. мех. Варшава, вів, Липова 23.
- Попович Степан, інж. хем. Варшава, Людвіки 8.
- Постригач Володимир, землемір, Тернопіль, Котляревського 24.
- Поташник Роман, Леонід, інж. техн. Рогізно п. Жидачів.
- Радловський Володимир, інж. агр. Теревля, П. С. К.
- Рейнарівч Омелян, інж. агр. Стрий, Шевченка 5.
- Ремеза Володимир, інж. мірн. Скалат.
- Рокітянський Іван, землемір, Шацк, п. Любомль, Волинь.
- Росткович Олександр, інж. буд. Стрий, Трибунальська 32.
- Савицький Володимир, інж. буд. Розділ.
- Савдик Петро, інж. агр., Новий Битом пл. Вольносьці 4-а.
- Саєвич Микола, інж. ліс. Піддоте, п. Перегінсько.
- Секунда Маріяна, інж. землем. Броди. Окружна 16.
- Сербинський Корнель, інж. гірн. Чортків, Грунвальдська 369.
- Сірій Іван, інж. гірн. Лазн, п. Радмню.
- Сиротинський Іван, інж.
- Скіра Косма, інж. гірн. Мокротин, п. Жовква.
- Скоропата Іван, інж. агр. Перемишль, Косцюшкі 3.
- Смітюх Михайло, інж. електр. Товсте ад Заліщики.
- Смольницький Теофіл, інж. гірн. Дрогобич, Стрийська 108.
- Соневіцький Ярослав, інж. арх., Тернопіль, Тарнавського 4.
- Сосяк Михайло, інж. агр., Дрогобич Завіжне 24.
- Стисловський Богдан, інж. буд. Станиславів, 3. Мая 40/II.
- Стойкевич Осип, інж. агр. Зборів, П. С. К.
- Стрийський Роман, інж. мех. Познань, Грунвальдська 18, Готель «Польонія».
- Телеп Іван, інж. гірн. Рогізно п. Яворів.
- Терпелюк Василь, інж. культ. Рава руська.
- Тимчишин Іван, інж. гірн. Пуцк, Поможе.
- Тисовський Степан, інж. гір. Краків, Сирокомлі 22.
- Тищенко Степан, інж. тех. Здолбунів, п. скр. 24.
- Трач Іван, інж. маш. Коломия, Косцюшки 23/І.
- Фартух Ярослав, інж. арх. Луцьк, Косцюшки 98.
- Фещенко—Чопівський Іван, др. інж. техн. проф. Катовіце IV, Жезляна 1.
- Фільварків Юліян, інж. мех. Перемишль, Трибунальська 53.
- Целевий Корнило, запр. землем. Рава руська.
- Цибрівський Дмитро, інж. буд. Надвірна.
- Цімура Ярослав, інж. агр., Мілашківч, п. Яворів.
- Чачковський Іван, інж. буд. Дрогобич, Миснянська 128.
- Черник Степан, інж. буд. Стрий, Сенкевича 1.
- Черерис Андрій, інж. агр. Печеніжин
- Шехович Роман, інж. ліс. Керниця п. Медичч.
- Шматера Володимир, інж. ліс. Гребенів, п. Зелемянка.
- Шматера Святослав, інж. буд. Кельце, пл. Вольносьці, 6.
- Шох Петро, інж. гідрот. Тисьмениця.
- Шох-Волосенка Ірина, інж. екон. Тисьмениця.
- Шумовський Арсен, інж. техн. Хшанів, скр. п. 34.
- Шуль Михайло інж. хем. Дроздович, п. Городок Ягел.
- Юркевич Роман, інж. ліс. Рафайлова, п. Пасічна.

Юрчинський Степан, інж. ліс. Тернопіль, ул. Острожського 72.
 Яворський Зенон, інж. хем. Котузів, п. Винники.
 Яворський Юліян, інж. ліс. Ясьонка Масьова ад Турка н/Стр.
 Якімчук Омелян, ст. мех. Станіславів, Станція II.

Янович Іван, інж. гір. Новоселиця, п. Рожнів.
 Януш Михайло, інж. мірн., Вжесьня, Косцюшки, 2.
 Яремкевич Кость, земл. Вовче, п. Турка н/Стр.
 Яримович Микола, інж., Бялисток.
 Яців Юрій, інж. гірн. Камінка Струмілова.

Українські лікарі.

У ЛЬВОВІ.

Д-р	Бабій Володимир, дентист-стоматол., Гетьманська 8.	„	Коржинський Степан, Заг. шпиталь.
„	Бандурка Григорій, заг. шпит.	„	Кордюк Юліян, Чарнецького 24.
„	Баранецький Богдан, дентист-стоматолог, Валога 14.	„	Коцюба Степан, Заг. шпиталь.
„	Барвінський Олександр, внутр. і діточі, Хшановської 10.	„	Коцюбинський Микола, Заг. шпиталь.
„	Бережницький Іван, дентист-стоматолог, Підвале 7.	„	Кривокульський Степан, Заг. шпиталь.
„	Берест Осип, внутр. Підвале 9.	„	Крупка Роман, Заг. шпиталь.
„	Білас Ростислав, внутр. Коперника 48.	„	Кузів Роман, Заг. шпиталь.
„	Бурачинська Олена, дентист, Заг. шпиталь.	„	Кулик Михайло, Заг. шпиталь.
„	Бурачинський Тит Євген, хірург і спец. в хоробах вуха, горла і носа Л. Сапіги 25.	„	Лаврівський Олександр, Заг. шпиталь.
„	Вахнянин Мирон, внутр. Баторого 32.	„	Лях Іван, Заг. шпиталь.
„	Вацик Олекса, Кульпарків.	„	Левицька Наталія, Заг. шпиталь.
„	Вербенець Володимир.	„	Лежогубська - Чубатова Дарія, внутр. Глибока 4.
„	Гаванський Роман, хірург. клініка.	„	Логоза Михайло, Заг. шпит.
„	Гинилевич Ярослав внутр. Левандівка, Варшавська.	„	Лотович Матвій, Заг. шпит.
„	Гарбовський Богдан, Заг. шпит.	„	Львівна Ірина, Заг. шпиталь.
„	Дзерович Маркіян внутр. Романовича 10.	„	Лукинянович Нарцис, Заг. шпиталь.
„	Дзьоба Андрій, Заг. шпиталь.	„	Любчак Осип, Заг. шпиталь.
„	Дмоховський Степан, дентист-стоматолог, Сикстуська 35.	„	Макогонський Дмитро, Заг. шпиталь.
„	Добрянський Антін, Заг. шпит.	„	Максимонько Леонтій, окуліст, Підвале 7.
„	Довбуш Іван, уролог, Стрийська 36.	„	Мальчик Олександр, внутр. Лонцкого 8.
„	Дурделло Євген, шкірні, венеричні і лікарська косметика Сикстуська 22.	„	Марковський Роман, Заг. шпит.
„	Кархут Василь Заг. шпиталь.	„	Минович Антін, Заг. шпит.
„	Кашибинський Василь, внутр. Грунвальдська 11-а.	„	Музика Максим, бактеріолог, Чарнецького 24.
„	Кебало Константин, Заг. шпит.	„	Мігоцький Льонгін, Заг. шпит.
„	Кивелюк Замарстинів, Вузька 11.	„	Мрич Іван, Заг. шпиталь.
„	Клофас, Заг. шпиталь.	„	Овчарський Бронислав, внутр. Пекарська 39.
„	Кокодинський Антін, Заг. шпиталь.	„	Олексій Євген, акушер і гінеколог, Бальонова 3.
„	Коренець Стефанія, Заг. шпит.	„	Орловський Антін, Заг. шпит.
		„	Панкевич Софія, Заг. шпит.
		„	Панчишин Маріян, внутр. Клушинська 3.
		„	Паращук Дмитро, Заг. шпиталь.

- Д-р Парфанович Софія, гінеколог, Зиблікевича 51.
 „ Патрило Ярослава, Заг. шпит.
 „ Петринюк Юра, Заг. шпит.
 „ Подолинський Олександр, акушер і гінеколог, Потоцького 4.
 „ Попович Микола, внутр. За-марстинів, Львівська, 61.
 „ Прийма Остап, внутр. Сло-вацького, 14.
 „ Процьків Антін, Заг. шпиталь.
 Лікар-дентист Рибачек Ірина, По-тоцького, дім інвалідів.
 Д-р Рудницька-Криштальська Яро-слава, рентгенолог, Техніцка 4.
 „ Сімович Ірина, Заг. шпиталь.
 „ Стронська Ярослава, лік.-дент.
 „ Сояківський Ярема, хірург. клініка.
 „ Сташинський Володимир, Заг. шпиталь.
 „ Туна-Надрагова Олена, внутр. Домініканська 11.
 „ Тушицький Омелян, лікарська косметика, Софії 3.
 „ Філяс Ос., діточі, Л. Сапіги 21.
 „ Цимбалістий Павло, внутр. Ли-стопада 114.
 „ Чайківська - Ляхова Ольга, ден-тист - стомат. Вишневецьких 8.
 „ Чаплінський Лев, Гіпсова 46.
 „ Чачковський Осип, шкірні і ве-нер. Зіморовича 12.
 „ Шуровський Володимир, Домі-ніканська, 11.

ЛІКАРІ В ГАЛИЧИНІ.

- Балигород, Д-р Кузьмак Володимир.
 Белз, Д-р Мизюк Василь.
 Бережани, Д-р Кордасевич Воло-димир.
 — Д-р Лаврівський Володимир.
 Бібрка, Д-р Рижій Іван.
 Білий Камінь, Д-р Свідерський Во-лодимир.
 Бірча, Д-р Козій Іван.
 Битків, Д-р Рибачевський Олекс.
 Богородчани, Д-р Пасічняк Волод.
 Болахів, Д-р Гарасимів Петро.
 Болшівці, Д-р Лотоцький Василь.
 Броди, Д-р Сірко Михайло.
 Будзанів, Д-р Шкварок Осип.
 Бурштин, Д-р Жовнірович Іван.
 Буськ, Д-р Ваврик Мартин.
 — Д-р Ваньо Ярослав.
 Бучач, Д-р Гамерський Володимир.
 Вишники, Д-р Нагряк Яків.
 Висова ад Горлиця, Д-р Гіжа Ми-хайло.
 Витків-Новий (поч. Радехів), Д-р Кульматницький Степан.
 Вишнівчик, Д-р Шкляр Омелян.
 Войнилів, Д-р Белей Іван.
 Волків, Д-р Якимів Осип.
 Галич, Д-р Мулькевич Володимир.
 — Д-р Шекета Михайло.
 Гвіздець ад Коломия, Д-р Гранків-ський Клявдій.
 Глиняни, Д-р Гіжовська - Крілікова Марія.
 — Д-р Крілік Володимир.
 Гологори, Д-р Лопатинський Яро-слав.
 Городок Ягайлонський, Д-р Козане-вич Лев Евген.
 — Д-р Лисяк Мирон.
 Городенка, Д-р Істеревич Степан.
 — Д-р Шлемкевич Петро.
 Городниця, Лікар - дентист Попович Ірина.
 Григорів, (поч. Новосілі к. Жу-равна), Д-р Комарянський Ми-рослав.
 Грималів, Д-р Доброміль Михайло.
 Гордиця, Д-р Шмігельський Степан.
 Гусаків, Д-р Домбчевський Ілярій.
 Гусятин, Д-р Парфанович Теодор.
 Делятин, Д-р Яремчишин Михайло.
 Дибринів (поч. Стратин), Д-р Капі-тан Дмитро.
 Доброміль, Д-р Стефанюк Володим.
 Дрогобиць, Д-р Созанський Миро-слав.
 — Д-р Чапельський Володимир.
 Дунаїв, Д-р Савицький Осип.
 Єзузіє к. Станислав., Д-р Яківчик Іван.
 Жидачів, Д-р Політило Юліян.
 Жовква, Д-р Корнова Андрій
 — Д-р Сапрука Богдан.
 Журавно, Д-р Гілецький Микола,
 Заболотів, Д-р Породько Ярослав.
 Заліщики, Д-р Долинський Маріян.
 Збараж, Д-р Білинський Тарас.
 — Д-р Таращук Павло.
 Зборів, Д-р Бойко Михайло.
 — Д-р Гаврилюк Андрій.
 Золочів, Д-р Залужний Осип.
 — Д-р Тарновська Марія.
 Івачів Горішний, (поч. Глубічок) Д-р Карачко Лукія.
 — Д-р Сай Тадей.
 Калущ, Д-р Білецький Володимир.
 — Д-р Дозорський Ярослав.
 — Д-р Левицька - Земборак Стеф.

— Д-р Рожанківський Маркил.
Камінка Струмилова, Д-р Банах Володимир.
— Д-р Коваль Осип.
— Д-р Лемішка Іван.
— Д-р Целевич Амброзій.
Книгиничи, Д-р Бойко Володимир.
Козова, Д-р Манацький Олександр.
Коломия, Д-р Білозор Володимир.
— Д-р Ганьківський Володимир.
— Д-р Кобринський Володимир.
— Д-р Козакевич Олександр.
— Д-р Левицький Зиновій.
— Д-р Станкевич Дмитро.
— Д-р Станецький Володимир (Легіонів 130).
Комарно, Д-р Кліш Ізидор.
Копичинці, Д-р Радзикович Юліян.
Королівка к. Борщова, Д-р Боярський Кость.
Коропечь, Д-р Осинчук Роман.
Косів, Д-р Стефурак Василь.
Космач, Д-р Питлик Богдан.
— Д-р Трутяк Володимир.
Краковець, Д-р Бугель Юрій.
Криниця-Здрой, Д-р Савчак Мих.
Кристинопіль, Д-р Савка Теодозій.
Куликів, Д-р Коновалець Степан.
Купчинці (поч. Ястшембово), Д-р Кокодинський Андрій
Кути н/Черемошем, Д-р Селянський Остап.
Липиця Долишна, Д-р Гвоздецький Теофіл.
Липиця, Д-р Бурка Остап.
Ліско, Д-р Старух Михайло.
Лопатин, Д-р Куцик Василь.
Любачів, Д-р Жук Семен.
— Д-р Полохайло Іван.
Миколаїв н/Дністром, Д-р Стасів Дмитро.
Микулинці, Д-р Фуртак Микола.
Монастирська, Д-р Банах Олексій.
Монастирич к. Журавна, Д-р Владичин Іван.
Мости Великі, Д-р Грабар Степан.
Мостиська, Д-р Лебедович Омелян.
Мшана к. Львова, Д-р Сивенький Осип.
Надвірна, Д-р Селепей Дмитро.
Нижнів, Д-р Прокопів Володимир.
Нове Село, Д-р Яворський Іван.
Новосіди к. Журавна, Д-р Комарнянський Миросл.-Григорій.
Озіря, Д-р Сприс Дезидерій.
Одесько, Д-р Мучій Фель.
Отинія к. Станисл., Д-р Коцюба Володимир.
Переґінсько, Д-р Брославський Осип

Перемишль, Д-р Войтович Юліян.
— Д-р Несторович Роман.
— Д-р Свистун Омелян.
— Д-р Фільц-Коченаш Іванна.
— Д-р Хомишин-Гащуківна Наталія.
Перемишляни, Д-р Сахно Ярослав.
Печенижини, Д-р Невестюк Яків.
Підбуж, Д-р Ручка Олександр
Підволочиська, Д-р Куницький Степан.
— Д-р Хома Осип.
Підгайці, Д-р Явний Григорій.
Пістия, Д-р Савочка Степан.
Поморяни, Д-р Дичок Василь.
Потік Золотий, Д-р Юревич Анатоль
Пробіжна к. Гусятина, Д-р Тягнибік Іван.
Рава Руська, Д-р Гоцький Роман.
— Д-р Гура Роман.
Радехів, Д-р Ваврик Микола.
— Д-р Мотлюк Роман.
Радивилів к. Бродів, Д-р Чвартинський Гриць.
Радимно, Д-р Ломінський Густав.
Риманів, Д-р Цеплий Константин.
Рогатин, Д-р Галярович Василь.
— Д-р Дмитрів Гриць.
— Д-р Мельник Льонгін.
Рожнів, Д-р Дольницький Богдан.
Рожнітв, Д-р Бородчак Осип.
Розділ к. Миколаєва, Д-р Муринок Михайло.
Рудки, Д-р Керничний Михайло.
Самбір, Д-р Кобільник Володимир.
— Д-р Матіяшек Іван.
Серафинці, Д-р Гнатчук Микола.
Скала н. Збручем, Д-р Модна Катерина.
Скалат, Д-р Лучка Володимир.
Сколе, Д-р Козицький Микола.
Снятин, Д-р Подюк Іван.
Сокаль, Д-р Мацейович Степан.
— Д-р Пелех Олександр.
— Д-р Решетило Теодор.
Солотвина, Д-р Рубель Степан.
Станиславів, Д-р Воевідка Кость, акушер і гінеколог.
— Д-р Гробельний Осип, внутр. і жіночі.
— Д-р Грушкевич Ярослав, окуліст.
— Д-р Козак Михайло.
— Маланюк Осип, хірург.
— Д-р Недільський Богдан.
— Полотнюк-Гробельна Олена, дентист-стоматолог.
— Д-р Полотнюк Пристай Наталія, спец. в хоробах вуха, горла і носа.
— Д-р Борисевич Роман.

— Д-р Яросевич Роман.
Старий Самбір, Д-р Левицький Витовт.
 — Д-р Соневицький Теодор.
 — Д-р Хома Іван.
Стріліська Нові, Д-р Тимків Максим.
Стрий, Д-р Дмитричко Василь.
 — Д-р Левицький Іполіт. (Сенкевича 2).
 — Д-р Сеґен Михайло (Лани).
 — Д-р Чижевський Василь, (Коханов. 5).
Струсів к. Теревовлі, Д-р Сліпий Родіон.
Судова Вишня, Д-р Матвісів Степан.
Сянік, Д-р Каранович Володимир.
Тартаків, Д-р Лев Олександр.
Теребовля, Д-р Воробець Тома.
 — Д-р Мохнацький Олег.
Тернопіль, Д-р Николаевич Маріяна (Пілуудськ., 18).
 — Д-р Мисюк Теодор (в. Міцкевича, 11).
 — Д-р Свистун Богдан (в. Міцкевича, 13).
 — Д-р Скорецька Олена (Мостова, 16).
 — Д-р Чубатий Володимир (Пілуудськ., 6).

Глусте к. Заліщик, Д-р Тимчук Михайло.
Товмач, Д-р Клодницький Осип.
Тустановичі, Д-р Терлецький Микола.
Угнів, Д-р Кос Осип.
Усте Зелене, Д-р Петрик Володимир.
Устрики Долишні, Д-р Гукевич Володимир.
 — Д-р Сеньківський Теодозій.
Ходорів, Д-р Білінський Олександр.
Черче, Д-р Стек Іван.
Чесавів, Д-р Шиманський Гриць.
Чортків, Д-р Бачинський Теофіл.
 — Д-р Мандичевський Ярослав.
 — Д-р Макарушка Богдан.
Щирель, Д-р Мандзик Михайло.
 — Д-р Книш Іван.
 — Д-р Трешневський Евген.
Яблонів, Д-р Ткаук Дмитро.
Яблониця (п. Ясенів), Д-р Маковський Юрко.
Яворів, Д-р Кушнір Степан.
Язловець (поч. Бучач), Д-р Ремешило Іван.
Янів к/Теребовлі, Д-р Брилинський Осип.
Ярослав, Д-р Литвин Евген.

ПІВНІЧНІ ЗЕМЛІ Й ВОЛИНЬ.

Бендзін, Д-р Юрків Роман.
Бжоздовце, Д-р Літинський Микола.
Блозірка (пов. Кремін.), Д-р Бричілько.
Буско-здрий, Д-р Саламанчук Олекса.
Бяла, Д-р Кінасевич (заг. шпиталь).
 — Д-р Устіянович.
Варшава, Д-р Балей Степан.
 — Д-р Івановський Антін.
 — Д-р Ліпа Юрій (Лещинськ. 5).
Вильно, Д-р Самборський Ефрем (Велька, 56-в).
Володимир Волинський, Д-р Полянський Станіслав.
 — Д-р Річинський Арсен.
Глогув, Д-р Солтикевич Ярослав.
Дубно, Д-р Балей Святослав.
Калш, Д-р Васильченко Михайло.
Камінь-Коширський, Д-р Каранович Евген.
Катовиці, Д-р Ковальчук Володимир.
Ківерці к. Луцька, Д-р Нижанковський Мирон.
Ковель, Д-р Яворовський Теофіл.

Костопіль, Д-р Рошинська Анна.
 — Д-р Рошинський Петро.
Краків, Д-р Арсеніч Роман (заг. шпиталь).
 — Д-р Горницький Павло (Любомирськ., 49).
 — Д-р Лісікевич Мирон.
 — Д-р Маліс Ярема.
 — Д-р Парфанович Констянтин.
 — Д-р Поврозник Волод.
 — Д-р Худик Юліян.
Кремінець, Д-р Дмитрюк Василь.
Кросценко, Д-р Гасюкова Ольга.
Луцьк, Д-р Залеський Микола.
Люблин, Д-р Залишка М.
Налеңчув, Д-р Скоморовська-Липова Софія.
Познань, Д-р Зарицький Людомир.
 — Д-р Молдовець Степан.
 — Д-р Могильницький Роман.
Пулави, Д-р Лятишевський Мирон (Інститут Наук).
Рейовець, Д-р Брояковський Всеволод.

Рівне, Д-р Зубик Константин (Пісудськ., 29).
— Др. Гриневська.
Скульськ, Д-р Ільчишин Михайло.
Тчев (Поморе), Д-р Копертинська-Русинова.

— Д-р Русин Зенон.
Тшемешно, Д-р Гаврилів Данило.
Хойніце (Поморе), Д-р Хмільовський Ярослав (Августовська, 1).
Цици (п. Холм), Д-р Коцюбинський Олександр.

Українські адвокати.

У Львові.

Д-р Бандель Іван, Краківська 17.
„ Волошин Михайло, Шашкевича 2.
„ Ганицький Степан, Городецька 97.
„ Ганкевич Лев, Руська 3.
„ Говикович Альфред, Ринок 43.
„ Глушкевич Маріян, Валова 14.
„ Гвоздецький Євген, Красіцких 6.
„ Голубовський Іван, Бляхарська 11.
„ Давидяк Євген, Руська 3.
„ Дашкевич Роман, Коперника 5.
„ Добрянський Альойзій, Валова 14.
„ Евин Филип, Бляхарська 8.
„ Заяць Михайло, Потоцького 4.
„ Заяць Теодозій, Вірменська 3.
„ Кміцикевич Іван, Романовича 11.
„ Крижанівський Михайло, Бляхарська 9.
„ Криштальський Роман, Техніцка 4.
„ Левицький Кость, Підвалля 7.
„ Левицький Макс, Красіцких 18.
„ Левицький Дмитро, Підвалля 7.
„ Лещій Юліян, Баденіх 12.
„ Лисяк Олекс. Вірменська, 19.

Д-р Лициняк Володимир, Романовича 11.
„ Марітчак Олександр, Ринок 15.
„ Надрага Олександр, Домініканська 11.
„ Назарук Осип, Підвалля 7.
„ Павенцький Олександр, Підвалля 7.
„ Паньківський Кость, Чарнецького 26.
„ Петрушевич Лев, «Дністер».
„ Пелех-Маковський Сильвестер, Пекарська 14.
„ Рудницький Іван, «Дністер».
„ Слоневський Віктор, 3 мая 21.
„ Старосольський Володимир, Крашевського 23.
„ Сосякало Дмитро, Валова 14.
„ Суховерський Осип, Ринок 5.
„ Терлецький Михайло, Баденіх 12.
„ Шухевич Степан, Чарнецького 24.
„ Шухевич Микола, Чарнецького 24.
„ Шевчук Семен, Гродзіцких 2.
„ Федак Степан, Сикстуська 48.
„ Янкевич Мирослав, Куркова 5.
„ Юзич Іван, Ринок 10.

УКРАЇНСЬКІ АДВОКАТИ В КРАЮ:

Балигород, Д-р Заньків Михайло.
Белз, Д-р Салагуб Ілля.
Бережани, Д-р Бемко Володимир.
— Д-р Бабяк Франц.
— Д-р Гриневич Володимир.
— Д-р Західний Михайло.
— Д-р Терлецький Корніло.
Бібрка, Д-р Венгльовський Іван.
— Д-р Дашинич-Кульчицький Роман.
— Д-р Дудикевич Ярослав.
Бірча, Д-р Ільницький Михайло.
Богородчани, Д-р Когут Осип.
— Д-р Божик Степан.
Болехів, Д-р Зволінський Петро.
— Д-р Лисинецький Гедимін.

Болшівці, Д-р Данилович Северин.
Борислав, Д-р Кобрин Володимир.
— Д-р Скибінський Рудольф.
Борщів, Д-р Воркун Степан.
— Д-р Томковид Микола,
— Д-р Чировський Володимир;
Бориня, Д-р Михайлівський Теофіль.
Броди, Д-р Жолнірчук Теодор.
— Д-р Левицький Володимир.
— Д-р Сірко Сидір.
Будзаяв, Д-р Староселець Михайло,
Буківсько, Д-р Жук Остап.
Бурштин, Д-р Срібний Микола.
— Д-р Сьокало Юліян.
— Д-р Скульський Осип.
— Д-р Трач Станіслав.

- Буськ**, Д-р Процик Маркіян.
 — Д-р Бабій Олекса.
 — Д-р Струтинський Микола.
 — Д-р Туркевич Микола.
Бучач, Д-р Боцюрків Іляріон.
 — Д-р Гринів Михайло.
 — Д-р Слюзар Роман.
Винники, Д-р Щуровський Євген.
 — Д-р Левицький Богдан.
Галич, Д-р Меркун Осип.
 — Д-р Яців Василь.
Гвоздець, Д-р Трильовський Кирило.
Глиняни, Д-р Кміцикевич Олександр.
 — Д-р Куницький Володимир.
Гриمالів, Д-р Любачевський Іван.
 — Д-р Олійник Гриць.
Городок Яг., Д-р Біляк Степан.
 — Д-р Бірецький Кость.
 — Д-р Карачевський Клим.
 — Д-р Озаркевич Льонгин.
Горлиці, Д-р Сьокало Ярослав.
 — Д-р Борисевич Роман.
 — Д-р Менцінський Келестин.
 — Д-р Яворський Іван.
Городенка, Д-р Касіян Василь.
 — Д-р Комаринський Роман.
 — Д-р Кульчицький-Дашинич Евстахій.
 — Д-р Морозевич Роман.
 — Д-р Окуневський Теофіль.
 — Д-р Яшан Василь.
Гусятин, Д-р Серафим Андрій.
 — Д-р Зеленецький Олександр.
 — Д-р Капустинський Осип.
Десятин, Д-р Левицький Осип.
 — Д-р Ващук Кирило.
 — Д-р Лабій Анатоль.
 — Д-р Навроцький Остап.
 — Д-р Осенюк Дмитро.
Добромил, Д-р Антоневич Володимир.
 — Д-р Паславський Василь.
Долина, Д-р Дереш Олекса.
 — Д-р Луців Іван.
Дрогобич, Д-р Блажкевич Іван.
 — Д-р Винницький Ілля.
 — Д-р Витвицький Степан.
 — Д-р Гнатів Петро.
 — Д-р Ільницький Володимир.
 — Д-р Кузів Григорій.
 — Д-р Ніжанковський Зенон.
 — Д-р Пелчинський.
 — Д-р Пацлавський Віктор.
 — Д-р Савойка Роман.
 — Д-р Смольницький Осип.
 — Д-р Скибінський Володимир Пілсудського 7.
Дукля, Д-р Налісник Юліан.
Дубецько, Д-р Гараснів Олекса.
Жабє, Д-р Руденський.
 — Д-р Прислопський Нестор.
Жовква, Д-р Романків Іван.
 — Д-р Головка Тимотей.
Журавно, Д-р Лакуста Михайло.
 — Д-р Лисяк Павло.
 — Д-р Микласевич Вінкент.
Жидачів, Д-р Юрків Михайло.
Заболотів, Файгель Антін.
 — мгр. Малецький Аркадій.
Заліці, Д-р Саламаха Ілля.
 — Д-р Голубович Ізидор.
Залішки, Д-р Винницький Антін.
 — Д-р Стефанович Роман.
Збараж, Д-р Гамаль Володимир.
 — Д-р Кульчицький Іван.
 — Д-р Бохенський Стефан.
Зборів, Д-р Вацик Євген.
 — Д-р Душенчук Василь.
 — Д-р Макух Ілля Мойсей.
 — Д-р Стефанишин Микола.
Золочів, Д-р Дуркот Роман.
 — Д-р Ваньо Теодор.
 — Д-р Герета Володимир.
 — Д-р Дольницький Володимир.
 — Д-р Струсевич Юліан.
Золотий Потік, Д-р Кречковський Маріян.
Калуш, Д-р Воробець Михайло.
 — Д-р Аронець Андрій.
 — Д-р Громницький Роман.
 — Д-р Коритовський Тарас.
 — Д-р Сохацький Іван.
Камінка Стр., Д-р Горошко Іван.
 — Д-р Мінко Петро.
 — Д-р Перфецький Євген.
 — Д-р Стефанович Теодозій.
Коломия, Д-р Коссає Олексій.
 — Д-р Березовський Генік Михайло.
 — Д-р Дідицький Богдан.
 — Д-р Кузьмич Іван.
 — Д-р Могильницький Яків Іван.
 — Д-р Новодворський Іван.
 — Д-р Турянський Іван.
 — Д-р Чайківський Андрій.
 — Д-р Чернявський Іван.
 — Д-р Шипайло Карло.
 — Д-р Шипайло Ярослав.
Комарно, Д-р Пеленський Олександр.
 — Д-р Утриско Осип.
Копичинці, Д-р Безпалько Володимир.
 — Д-р Галай Степан.
Косів, Д-р Боднар Михайло.
 — Д-р Копцюх Остап.
 — Д-р Рондяк Петро.
Козова, Д-р Стадник Микола.
 — Д-р Сухий Володимир.
Кросно, Д-р Возняк Семен.

Краковець, Д-р Качмарський Михайло.
— Д-р Саевич Володимир.
Кришиця, Д-р Гнатишак Орест.
Куликів, Д-р Копистянський Захарій.
Кути, Д-р Кулик Данило.
— Д-р Гардецький Маріяна.
— Д-р Левицький Богдан.
Ліско, Д-р Хилія Теодор.
— Д-р Витошинський Роман.
Лопатин, Д-р Стадник Іван.
Любачів, Д-р Ардан Стефан.
— Д-р Станько Іван.
Льотовиска, Д-р Шараневич Володимир.
Мединич, Д-р Мартинюк Іван.
Мельниці, Д-р Желехівський Микола.
— Д-р Смаль Петро.
— Д-р Щуровський Діонізій.
Миколаїв н. Дн. Д-р Здебський Володимир.
Микулинці, Д-р Куріца Григорій.
Монастирська, Д-р Банд Василь.
— Д-р Кардаш Адольф.
— Д-р Місевич Осип.
Мости Вел., Д-р Малко Іван.
Мостиська, Д-р Кульчицький Лев.
Мушина, Д-р Булик Семен.
— Д-р Качмарчик Ярослав.
Надвірна, Д-р Банах Валеріан.
— Д-р Николайчук Микола.
— Д-р Санецький Іван.
Нижанковичі, Д-р Карпяк Петро.
Нове Село, Д-р Сенік Данило.
Обертин, Д-р Кибюк Ілько.
Олеско, Д-р Дозорський Михайло.
— Д-р Цебровський Олександр.
Отинія, Д-р Дрогомирецький Степан.
Перемишль, Д-р Войтович Петро.
— Д-р Дмоховський Роман.
— Д-р Загайкевич Володимир.
— Д-р Козюринський Олекса.
— Д-р Минович Роман.
— Д-р Навроцький Степан.
— Д-р Рибак Микола.
— Д-р Секела Роман.
— Д-р Хробак Микола.
— Д-р Черлюнчакевич Кирило.
Перемишляни, Д-р Кушнір Степан.
— Д-р Свістель Франц.
— Д-р Хаврона Михайло.
Підбуж, Д-р Кузик Степан.
Підволочиська, Д-р Жуковський Андрій.
Підгайці, Д-р Ловицький Євген.
— Д-р Малицький Микола.
— Д-р Маркевич Олекса.
— Д-р Стецюк Григорій.

Підкам'нь, Д-р Олесницький Григорій.
Рава Руська, Д-р Богачевський Данило.
— Д-р Коломнець Ярослав.
— Д-р Кунців Іван.
Радехів, Д-р Селезінка Ярослав.
— Д-р Возняк Василь.
Радимно, Д-р Семчишин Гриць.
Рогатин, Д-р Бабяк Михайло.
— Д-р Гладкий Семен.
— Д-р Граб Володимир.
— Д-р Шенкірик Роман.
Рожнів, Д-р Курбас Роман.
Римарів, Д-р Копистянський Олександр.
— Д-р Хомицький Олександр.
Рудки, Д-р Климишин Володимир.
— Д-р Гайдучок Петро.
Самбір, Д-р Білинський Іван.
— Д-р Білинський-Качкенович Петро.
— Д-р Білинський-Качкенович Микола.
— Д-р Галушинський Микола.
— Д-р Гординський Людвик.
— Д-р Гуркевич Володимир.
— Д-р Кіцула Василь.
— Д-р Кміцикевич Теодор.
— Д-р Кульчицький Григорій.
— Д-р Лісикевич Теодозій.
— Д-р Рабій Юліан.
— Д-р Рогуцький Іван.
— Д-р Хомицький Леонтій.
Ст. Самбір, Д-р Максимчук Іван.
Снява, Д-р Красноопера Северин.
Скалат, Д-р Тригубчак Арсеній.
— Д-р Мельник Михайло.
— Д-р Черлюнчакевич Іван.
Сколе, Д-р Булак Степан.
— Д-р Дольницький Степан.
— Д-р Кобилицький Іван.
Снятин, Д-р Ганкевич Гриць.
— Д-р Задурович Август.
— Д-р Комаринський Теодозій.
Сокаль, Д-р Перфецький Роман.
— Д-р Хоминський Лев.
— Д-р Чайківський Богдан.
Солотвина, Д-р Горбачевський Леонгін.
— Д-р Гординський Еміль.
— Д-р Миронович Павло.
Станіславів, Д-р Бих Микола.
— Д-р Волянський Іван.
— Д-р Крижанівський Ярослав.
— Д-р Лабій Михайло.
— Д-р Левицький Савин Осип.
— Д-р Литвинович Михайло.
— Д-р Маркусь Олександр.
— Д-р Олесницький Юлій.

— Д-р Перегінець Антін.
 — Д-р Савчак Нестор.
 — Д-р Чорненко Олександр.
Стрий, Д-р Гарасимів Антін.
 — Д-р Домбчевський Роман.
 — Д-р Ерденбергер Жигмонт.
 — Д-р Калуський Володимир.
 — Д-р Лужецький Володимир.
 — Д-р Думін Ромуальд.
 — Д-р Охримович Дамян.
Судова Вишня, Д-р Гаецький Вол.
Сянік, Д-р Блавацький Василь.
 — Д-р Ванчицький Стефан.
 — Д-р Давидович Карло.
 — Д-р Мадея Андрій.
 — Д-р Шатинський Євген.
Теребовля, Д-р Мішко Степан.
 — Д-р Заплітний Антін.
 — Д-р Михайлюк Теодор.
Тернопіль, Д-р Баран Степан.
 — Д-р Брикович Степан.
 — Д-р Дзерович Євген.
 — Д-р Зарицький Роман.
 — Д-р Калин Іван.
 — Д-р Коренець Юліан.
 — Д-р Ладика Дмитро.
 — Д-р Лисий Володимир.
 — Д-р Олійник Олекса.
 — Д-р Онуферко Лука.
 — Д-р Постригач.
 — Д-р Стахевич Богдан.
 — Д-р Чикета Яків.
 — Д-р Якимчук Іван.

Тласте, Д-р Гумецький Іван.
 — Д-р Тригук Василь.
Товмач, Д-р Конюшик Степан.
 — Д-р Макух Іван.
Тисьмениця, Д-р Белей Теодор.
 — Д-р Луцький Михайло.
Турка н. Стр., Д-р Кондрат Мирон.
 — Д-р Сохоцький Михайло.
Угнів Д-р Козак Іван.
 — Д-р Сиротинський Кость.
Устрики Дол., Д-р Винницький Гр.
Чесанів, Д-р Мудрецький Дмитро.
Чортків, Д-р Горбачевський Антін.
 — Д-р Гринчишин Іван.
 — Д-р Електорович Володимир.
 — Д-р Росляк Михайло.
 — Д-р Хичій Іван.
 — Д-р Юрчинський Остап.
Фриштак, Д-р Нічка Гриць.
Ходорів, Д-р Стронціцький Андрій.
 — Д-р Троян Корнило.
Щирець к. Львова, Д-р Савчак Богдан.
 — Д-р Хрептівський Петро.
Яблонів, Д-р Мурович Володимир.
 — Д-р Рубінгер Володимир.
 — Д-р Юркевич Антін.
Яворів, Д-р Неділка Володимир.
 — Д-р Фільц Михайло.
Янів к. Львова, Д-р Кіжик Володимир.
Ярослав, Д-р Гіліцінський Володимир.
 — Д-р Волинець Олександр.

ПІВНІЧНІ ЗЕМЛІ Й ВОЛИНЬ

Бересть, Криницький Володимир.
 — Криницький Василь.
 — Панталевич Василь.
Гостинь, Шкільний Михайло.
Дубно, Захаревич Олександр.
Кремянець, Сидорович Василь.
Ковель, Підгірський Самійло.
Луцьк, Богданівський Сергій.
 — Степура Гриць.
 — Черевко Юрій.
Рівне, Карнаухів Іван.
 — Багринівський Микола.
Сандомир, Д-р Ляхович Ярослав.
Хойнице, **Пожоре**, Д-р Бурачинський Осип.

О Г О Л О Ш Е Н Н Я

Книгозбірня школярика.

Досі вийшли такі цікаві книжечки для дітей :

1. „Війна“, оповідання з нед. минул. В. Жуковецької	0·30
2. „Малпа й заяць“, веселі казки	0·30
3. „Мати“, сцен. образець на 2 дії В. Жуковецької	0·30
4. „Солом'яний бичок“, казка-песа на 4 дії Гал. Орлівни	0·30

Під осінь вийдуть нові випуски сцен. картини, придатні до вистав в часі свят Різдва й Нового Року.

Адреса для замовлень:

В-ВО „РУСАЛКА“, ЛЬВІВ, КУРКОВА 10.

Б-ТИ МІХОТЕК і С-КА

ФАБРИКА ВИРОБІВ ЦУКОРНЯНИХ

Львів, вул. Засьцянек 10.

Телефон 79-39. — П. К. О 301.862.

ПОРУЧАЄ КООПЕРАТИВАМ:

ГЕРБАТНИКИ, КЕКСИ,
МЕДІВНИКИ

на чистім меді,
ТІСТА СТРУДЛЕВІ,
СУХАРИКИ, БІШКОПТИ,
АНДРУТИ,
НЕАПОЛІТАНКИ,
ПРЕЦЕЛЬКИ В ЧЕКОЛ.

Товар добірний і дешевий.

Важкі економічні відносини
не звільняють Вас від обо-
в'язку забезпечення долі Ва-
шої рідні. Тому негайно под-
байте про життєве забезпе-
чення в **ОДИНОКОМУ У-**
КРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ
ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ
НА ЖИТТЯ Й РЕНТИ

„КАРПАТІЯ“

Львів, Ринок 38

(власна камениця)

Життєва поліса—це не тіль-
ки найпевніша льоката о
щадностей, але й найкраща
забезпека будучности Ва-
шої й Вашої рідні.

„SIDOL“
плин до чищення

„SIRAX“
порошок до шуровання

„SIGELLA“
найкраща паста до підлоги

SIDOL

ПАСТА
терпентинова
ДО
ОБУВІ

Найкраще сред-
ство до чищення
металю, шиб, лю-
стер і мармурів
„SIDOL“

світла паста терпентиново-
воскова до взуття
„LODEX“

UNGULIN
ЭКСТРАКТ
паста до чищення металю

Жадайте у всіх скла-
дах Народньої Тор-
говлі, у коопера-
тивах, всюди.

Вироби
хемічної фабрики

„SIDOL“
Варшава-Прага
вул. Овсяна ч. 12

ОКРУЖНА АПТИКА

Михайла Терлецького

давніше Ц. К. ЦИРКУЛЯРНА

Аптика д-ра А. Скліпинського
Львів, РИНОК. — Тел. 16—21.

Поручає всякі специфіки кра-
сві й заграничні, перевязочний
і гумовий матеріал, як також
власні випробовані фабрика-
ти, як діточий пудер, каплі на
біль зубів, мазь на нагнітки,
вино хінове з залізом для не-
докровних, мило і т. п. —

ВЛАСНА ЛЯБОРАТОРІЯ
ХЕМІЧНО-МІКРОСКОПОВА ДЛЯ АНАЛІЗИ
під проводом лікаря-спеціаліста.

Українські магазини взуття „КОМЕТА“

Львів, Ринок 21.

Станіславів, Сапїжинська 10.

поручають у великому виборі взуття
дамське, мужеське і діточе по без-
конкурентційно низьких цінах.
СВІЙ ДО СВОГО!

„АЛОЕ“

українська хемічно-косметична фабрика
Генінґа 16, телеф. 6-24.

ОДИНОКА УКРАЇНЬСЬКА ХЕМІЧНА ПРАЛЬНЯ

М. Сороки

вул. КОХАНОВСЬКОГО ч. 45.

Виробітня глинянських килимів
і ткацьких виробів

М. Хамули, в Глинянах

Головн. склад: Львів, Рутівського 1.
Філія: Станіславів, Сапїжинська 19.

КОЖНА УКРАЇНЬСЬКА ДИТИНА
повинна читати багато українських
книжок. Хто більше читає, той біль-
ше знає. Купуйте діточі видання
з серії «ЗОЛОТА БІБЛІОТЕКА», що
виходить ПІД РЕДАКЦІЄЮ М. МАТ-
ВІЙЧУКА, ЛЬВІВ, ВУЛ. ДОМІНІ-
КАНСЬКА 4/ІІІ. Першорядні діточі
твори, багато ілюстровані та гарно
видані. Цінники за darmo. Заголов-
ки творів: «Пригоди качурика» —
0,80 зл., «Золота рибка» — 1 зл.,
«Мати-страдниця» Підгірянки — 1
зл., «Робінзон Крузо» — 2,80 зл.,
«Дід і баба» — 0,60 зл., «Лихо з
вогнем» — 0,50 зл., «Петрусів сон»
Модеста Левицького — 0,80 зл.,
«Дід Яків» Федора Дудка — 0,90
зл., «Одарка» Чайківського — 1,50
зл., «Вертеп», діточа песа Підгір-
янки — 0,70 зл. Великий вибір ді-
точих книжок для різного віку. По-
надто песи до представлень: «Мот-
ря» в опрац. Лужницького-Лісевича
на підс. трільорії Лепкого, ціна
1,50 зл. «Бондарівна» Тобілевича —
1,80 зл. «Лимерівна» — Пан. Мир-
ного, ціна — 1,80 зол. Шкільні
книжки, букварі, читанки, рухомі аз-
буки.

Адреса для замовлень: М. МАТ-
ВІЙЧУК, ЛЬВІВ, ДОМІНІКАНСЬКА
ч. 4. ІІІ. пов.

ПАПЕРЦІ Й ТУТКІ

„КАЛИНА“

виробляються
з найдобірні-
ших сирівців.

Хто уживає паперців і туток
„Калина“, той причиняється
до розросту рідного промислу
й дає хліб українському ро-
бітництву. —

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Редакція й адміністрація:

Львів, вул. Зіморовича 3.

Тел. 57-79. Конт. ПКО 152-514

Вступайте в члени Видавничої Кооперативи „Червона Калина“

Для членів кожна книжка за половину ціни. Уділ 25 зл., вписове 5 зл. — можна сплачувати догідними ратами.

Передплачуйте!

Передплачуйте!

„Літопис Червоної Калини“

ілюстрований історичний журнал, що виходить 1-го кожного місяця. Передплата для членів 3 зл. — — чвертьрічно, для нечленів 3'50. — —

Одинокі в краю
українські графічні
ЗАВЕДЕННЯ

„Унія“,

Львів, Мілковського 5,
тел. 92-97.

(перша бічна Кохановського)

— — ВИКОНУЮТЬ — —
друкарські кліші на цинку, мосяжі й міді, як також прецизійні літографічні друки, то є: мапи, барвні образи, рекламні афіші, етикетки й т. п. —

Ціни конкурентні.

Всі купуємо тільки
цикорію „ЛУНА“,

бо це добрий виріб
української кооперат. фабрики
„Суспільний Промисл“,
коопер. з відпов. уділами,

Львів — Богданівка,
Церковна 2.

ЄДИНА, НАЙЛІПША
Й СВОЄРІДНА ПАСТА
ДО ВЗУТТЯ

„ЕЛЕГАНТ“

Консервує шкіру.

Уживайте лише цю пасту

Адреса:

Львів, Кордецького ч. 51

Телефон ч. 60-04.

**ЧИТАЙТЕ ОДИНОКИЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ПОЛЬЩІ ЩИРО - УКРАЇНСЬКИЙ ЩО ДЕННИК**

„ДІЛО“

що виходить уже
54-й рік у Львові

Редакція й Адміністрація містяться
у Львові, Ринок 10.

II. поверх (дім Т-ва „Просвіта“)

Видає Видавнича Спілка „ДІЛО“. Місячна передплата
5 зол. В справі оголошень звертатися до Адміністрації.

Адреса для телеграм: ЛЬВІВ, „Д І Л О“
Кonto почт. щадн. 143.322. Телефон 29-41.

Купуйте найкращі товари українсь-
кої фабрики:

Найкраща **паста, порошок**

та ПЛИН

до чищення металів,

ШМЕР ДО ВОЗІВ

„СІЛЬВЕ“

(раніше «Сіма»)

Львів, Бандурського 5

А. ВЕАСОСК
НАСЛІДНИК

А. Лопушанський

Львів, пл. Марійська 8. Тел. 16-16.
поручає по конкуренційних цінах
фарби, лякери, покости й господарчі
артикули, прибори до білярдів, кулі
й круглі. Багато заосмотрений від-
діл артистично-фарбовий.

**Музей
Визвольної Боротьби
України**

приступаючи до будови

Українського Дому в Празі

звертається з гарячим закли-
ком до всіх Українців та укра-
їнських установ, організацій,
підприємств і т. д. скласти
свою пожертву та організува-
ти збірку на ту

національно-культурну ціль.

Гроші надсилати на адресу дирек-
тора Музею, проф. Д. Антоновича:
Prof. D. Antonovyc, PRAHA-Nusle,
245. Czechoslovakia.

„НОВИЙ ЧАС“

найбільш поширений
і найдешевший популярний
ЩОДЕННИК

ВИХОДИТЬ ЩОДНЯ РАНО
І КОШТУЄ ТІЛЬКИ 15 ГР.
Місячна передплата
всього 2 зл. 50 гр.

„Новий Час“ інформує всіх — про все;
приносить кожного дня відомости
з усіх ділянок життя;
кількістю інформацій дорівнює
чужій щоденній пресі.

Хто отже читає „НОВИЙ ЧАС“ — той знає все,
а платить за те денно **15** грошів
або місячно — **2** золотих **50** гр.

Адреса: „Новий Час“, Львів, Боїмів 4.
Тел. 30-13 і 106-13.

Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „Новий Час“.

М. Купферштайн

Львів, ОВОЦОВА 5. — Тел. 19-98

Знана й солідна фірма з довгих літ
— поручає по цінах фабричних —
папір до пакування, пергамін, тек-
тури, мішки й шпагат.

„Матавор“

машиновий виріб
торбинок паперових

доставляє свої вироби всім складам
«Народної Торговлі»
й «Центросоюзу».

Львів, Жовківська 48. — Тел. 93-71.

НАСІННЯ

господарські,
яринні,
квітові

Едмунд Рідль

Львів, Рутівського 3.

Перше українське заведення орто-
педичних апаратів і хірургічних
виробів

Львів, ВІРМЕНСЬКА 15.

Іван Угрин

Заведення новочасної ортопедії,
штучних ніг та рук найновішої кон-
струкції, ортопедичні апарати й уся-
кі пропуклинові биндажі та всякі
хірургічні черевні паси на упадок
жолудка й матиці, сус-
пенсорії, вклади на плоску стопу
та непредбачене запотребування
модної форми тіла.

СПЕЦІЯЛЬНІСТЬ:

Протези Маркса — повна конструк-
ція — на всякі можливі ампутації.

Знаєте, що найстаршим і найліпшим для села часописом, який виховує, освічує й організує українських працюючих людей, є

„ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС“

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС заклали основоположники українського соціалістичного руху Іван Франко, Михайло Павлик, Лев Бачинський ще в 1892 р.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС це випробований, старий приятель українського селянства, який за 40 літ праці виказав ділом, скільки світла й правди вносить він у селянську хату.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС подає найвірніше події на всіх українських землях.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС подає постійно та приступно для кожного господарські й правничі поради.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС дуже ясно й приступно подає відомости з усіх областей людського знання та тим способом підносить рівень освіти своїх читачів.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС учить, як треба боронити й здобувати українському селянству й робітництву свої права.

Тому вишліть як найскорше передплату за „Громадський Голос“.

Адреса: „ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС“, Львів, вул. Міцкевича ч. 7.

Передплата 2,80 зол. у чвертьрік, 5,50 зол. за рік. Чековеkonto ПКО: 151.520 і 500.950.

Дентистичне заведення

Якова Насса

Львів, Сикстуська 17. — Тел. 65-73.
Приймає в годинах 9—1 і від 3—6.

Магістер-фармац.

І. Штайн

Львів, Жулінського 10.

Телеф. 13-74, 37-92

Поручає зілля лічниці й товари аптичні. Всі склади «Нар. Торговлі» й Повіт. Союз. Коопер. заосмотрюються через централю «Народної Торговлі» у Львові.

Вудженни й вируб мяса

А. Павловський

Львів, Сикстуська 7.

Аптика Шайнбаха

Львів, вул. Городецька 30
поручає сироп проти хрипки й кашлю
„Plantacol“

Кравецька робітня

Українських Інвалідів

під управою М. Рибак
Львів, Софії 25.

Виконує всякі мужеські кравецькі роботи, як: свячениці реверенди, папістики й ковпаки. Робота солідна, дешева й на час. Власні матеріали на складі.

Замовляйте в Українських Інвалідів!

ФАРБИ, ПОКОСТИ,
артикули господарчо-домові поручає
Львів, Ринок ч. 28.

О. Т. Вівчкєра Син

„НАРОДНЯ СПРАВА“

Найбільший, найпопулярніший і тому найбільш поширений часопис для українських селян.

Виходить уже шестий рік що тижня і містить статті політичні, культурно-освітні і господарські, — оповідання, поважні й веселі вірші Івана Сорокотого, новинки, що в світі чувати, господарські, ветеринарні лікарські і правні поради та багато цікавої і повчальної всячини з багатьома образками.

«НАРОДНЯ СПРАВА» уділює своїм передплатникам **безплатних** порад у всяких судових й інших справах, а **ветеринарні поради висилає з рецептами** — і то все безплатно.

«НАРОДНЯ СПРАВА» дає даром точним передплатникам що півроку **цікаві книжки, вильсовує** кілька разів в рік **багато практичних нагород і нагород готівкою** і дає **стінний календар**.

«НАРОДНЯ СПРАВА» дає **запомоги за упавшу худобу**: котрому передплатникові згине від якогось випадку штука худобини, той **зараз дістає від Редакції 82 золоті**, а котрий у випадку мусить штуку до-різати — той дістає 52 золоті. До половини 1933. року виплатила «НАРОДНЯ СПРАВА» понад 2.000 **запомог на суму понад 210.000 золотих**.

«НАРОДНЯ СПРАВА» повинна бути в кожній селянській хаті.

Пишіть за оказовим числом.

Передплата: річно 10 зол., піврічно 5 зол., квартално 2.50 зол.

Адреса: „Народня Справа“, Львів, Руська 18
Телефон 57—90.

Машини до писання,
Машини до шиття, — **Ровери**,
частини складові до всіх машин.
Прецизійна направа машин.
ЮЛІАН ЛОМАГА
Львів, Валова 11. тел. 28-70.

ДРУКАРНЯ
„Веселка“

Львів, Косцюшка 5.

Торговельні друки: коверти, листи,
меморандуми, карти адресові, това-
рові опакування в **красках!**

Ціни низькі!

Українське Похоронне Заведення
«ХАРИС»

Львів, Корняктів 3. (Народній Дім)
Уряджує похорони і полагоджує
всякі справи, з похороном **получені**.

ШИБИ до вікон, РАМИ до образів,
зеркала й усякі роботи шклярські
найдешевше в українській фірмі
В. СТЕЛЬМАХ
Львів, Ліндого 3.

— **Одинока Українська Спортова** —
Складниця

КООПЕРАТИВА «ПЛАСТ»

Львів, вулиця Городецька ч. 95
поруцає приладдя
НА ЛІТНІЙ СЕЗОН

до легкоатлетики, спортової гри й
забави, мячевої гри (копаний мяч),
ситківки (теніс), наколесництва, манд-
дрівництва, водного спорту.

НА ЗИМОВИЙ СЕЗОН

до лещетарства, совгарства, гаківки,
— — санок, бокс—шерму — —

Витворня

цукорків і чеколяди
Самуеля Вайгорна

Львів, Жовківська 22. Тел. 55-28.

поруцає свої вироби: цукорки, чеко-
ляди, андрути, цукор ледовий і мар-
меляду по цінах конкуренційних.

Н а ш к і л ь н і н а г о р о д и

для пильних дітей надаються

„ВЕСЕЛКА“ — перший піврік — 6 випусків, зброшуровані	ціна зл. 1'60
в гарну книжку з барвною окладкою	
„ЛІТЕРАТУРНІ ЛИСТКИ“ товариська забава	ціна зл. 1'50
„ДІТОЧІ ЧИТАНКИ“ А. Крушельницького по	0'20
Сотня зл. 12.	
„КНИГОЗБІРНЯ ШКОЛЯРИКА“ — випуск	0'30
Сотня сортів, книжечок 15 зл.	

(Гляди окреме оголошення)

Образки святих, молитвенники, листівки і т.п. по гуртовим цінам
Замовляти у В-ві „Русалка“, Львів, вул. Куркова 10.

Поручається смачні свіжі обіди, снідання й вечері, гарячі й зимні перекуски, добірні трюнки, пиво: піль-зненське, живецьке і львівське.

Р А Й Х
Львів, Ринок 5.

Перша українська
торговля вудженини й мяса

Т е о д о р
П Я В К А

МАГАЗИНИ:

Львів, Руська 16. — Телеф. 59-74
Львів, Личаківська 87. — Тел. 80-76
Доставляє вудженини, мясо, ковбаси, солонину й смалець найліпшої якості.

Гігієнічна харчівня
«ЗЕНУСЯ»

Н. КУЛИНИЧА, вул. Валова 11-а
добрна кухня, поручає снідання, смачні і здорові обіди, вечері ярьські і мясні по найнижчих цінах.

ЕЛЕКТРИЧНІ ІНСТАЛЯЦІЇ
виконує скоро, дешево і на догідні сплати
УКРАЇНСЬКЕ КОНЦЕСІОНОВАНЕ
ЕЛЕКТРИЧНЕ ЗАВЕДЕННЯ
Л Е В Н А Д Р А Г А

Валова 23., тел. 59-49.

Направки світла, ламп і дзвінків
числимо 50 сотиків.

Монтаж антени дахової 5 зол.
Жарівки 110 і 220 Вольт, батерії
і електричні матеріали найдешевше
у Львові.

ХАРЧЕВНЯ «МАРУСЕНЬКА»

вул. Гродзичкіх 6 (ріг Вірменської),
видає смачні й здорові снідання,
обіди й вечері — мясні й яринові
по найнижчих цінах.

Перша Краєва Фабрика Вудженини
І в а н а

К о т о в и ч а

У ЛЬВОВІ

СКЛАДИ:

Ринок 25
тел. 63-34

Жовківська 119
тел. 64-72

поручає

львівську ковбасу.

Власний виріб вудженини і вируб
мяса

М И Х А Й Л О **Н А Н О В С Ь К И Й**

Львів, Жовківська 72.

Краєцька робітня
ВАСИЛЯ ГРЕСЯКА

Львів, Сикстуська 23/III

виконує всякі роботи по знижених
цінах о 40% дешевше. — — —

Кооперативний Ресторан
«ВІТАМІНА»

Львів, Костюшки 3.

ПЕТРО РОГАТИНСЬКИЙ

Львів, вул. Куркова 2.
Тел. 39-93

Печі й кухні кафлеві.

Важне для режисерів,

котрі улаштовують амат. вистави:

Кожний, хто займається улаштуванням театральних вистав чи то для старших, чи дітей — повинен мати під рукою 3 річники „Театрального Мистецтва“!

Це одинокі фахові підручники для режисера й аматорів.

Є там фахово опрацьовані статті про: характеристикацію, костюмознавство, світляні й звукові ефекти, будову сцени, жест і дикцію, — та взагалі про все те, що актор і режисер знати мусить.

Всі 3 річники „Театрального Мистецтва“ коштують зл. 10 — вже з пересилкою. Хто замовляє за післяплатою — платять зл. 12. Спішіться, бо річники на вичерпанні.

Адр. для замовлень: В-во „Русалка“, Львів, Куркова 10.

ДР. І. КІЛЯР

акушер-гінеколог, оператор
Львів, вул. Льва Сапіги 89
Тел. 51-62

„V I O“

ІВАН БУНД

Львів, вул. Сикстуська 29.
Тел. 81-11

апарати і знаряддя фризйерські. —

«ИНДОХИНА»

склад і паківня індокитайського чаю.
Львів, вул. Валова 14.
Тел. 24-34.

ДР. ЄВГЕН ДУРДЕЛЛО

лікування шкіри, венеричних та сексуальних хоріб і лік косметики.
Львів, вул. Сикстуська 22/7.
Тел. 38-90.

Стоматолог-дентист

ДР. СТЕПАН ДМОХОВСЬКИЙ

Львів, вул. Сикстуська 35.
Секундар Держ. Заг. Шпитали

ДР. ОСТАП ПРИЙМА

Внутрішні недуги. Рентген. Новітня радіотерап.
Львів, вул. Словацького 14.
Тел. 61-50.

Секундар Держ. Заг. Шпиталю

ДР. ПАВЛО ЦИМБАЛІСТИЙ
спеціаліст в недугах внутрішніх
Львів, вул. Листопада 114.
Тел. 63-93.

ДР. ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ

внутрішні і діточі хороби
Львів, вул. Хшановської 10.

ДР. ОЛЕКСАНДЕР МАРІТЧАК

Адвокат
перекладчик для української і французької мови.
Львів, Ринок 15.
Тел. 53-26.

ВУГІЛЬ

Одинока українська копальня вугля
«КАЛЬОР»
поручає вугіль в копальні по 28 зл.
Адреса: Калитяк, Байки ч. 14. —
— — — — — Тел. 38-24.

Інж. бул.

ТЕОФІЛЬ РИЖЕВСЬКИЙ
Львів, вул. Кадецька 7.

ЮЛІЯН ГЛУШЕВСЬКИЙ

Львів, вул. Коперника 16.
Тел. 54-46.

Першорядна робітня футер. — —

ПРОВІНЦІЯ! Хто хоче добре попоїсти й напитися, нехай іде тільки до
ФУКСА, ВУЛ. ПІДВАЛЕ Ч. 7.

Багатий буфет, горілка, лікери, ковбаса з капустою, маринати, пиво. Прийди з товаришами, навіть зі своєю голубкою.

Маврикій ФУКС, КІМНАТА ДО СНІДАНЬ

Львів, Підвале 7.

КНИГАРНЯ
„Рідної Школи“
у Львові, Сикстуська 20.

КУПУЄ, МІНЯЄ Й ПРОДАЄ
шкільні підручники, нові й у-
живані, белетристичні й нау-
кові книжки в українській і
чужих мовах. Закуплює цілі
бібліотеки й рукописи, при-
значені до друку.

ПРИЙМАЄ ЗАМОВЛЕННЯ
на книжки інших краєвих
і заграничних видань.

БЕРЕ В КОМІСОВУ ПРОДАЖ
усі українські книжки й ча-
сописи.

ВЕЛИКИЙ та ДЕШЕВИЙ СКЛАД
шкільних і канцелярських
приборів.

ЗАМОВЛЕННЯ
на провінцію полагоджує від-
воротно за післяплатою або
за попереднім надісланням
грошей.

АРТИСТ-МАЛЯР

Юрій Магалевський

(Диплом С.-Петербурзької
Академії Мистецтв)

приймає замовлення
на різні артистичні
роботи з обсягу

ЦЕРКОВНОГО
МАЛЯРСТВА

й штук красних
у Львові й на провінції

Адреса

ЛЬВІВ, Піскова 46.

НАЙСТАРША Й НАЙБІЛЬША В КРАЮ ЛІЯРНЯ ДЗВОНІВ

Братів Фельчинських

В КАЛУШІ, вул. Сівецька ч. 6.
В ПЕРЕМИШЛІ, Кролінського 68,

відзначена численними медалями
на виставах краєвих і заграничних.

ВИЛИВАЄ дзвони поодинокі й гармонійні, а також гру-
пи дзвонів довільної величини й тонів.

ПЕРЕТОПЛЮЄ старі неужиточні дзвони.

ПОСІДАЄ стало на складі великий запас готових дзвонів
різнородної ваги й тонів.

ВИКОНУЄ у власній фабриці комплетні залізні дзвіни-
ці й різнородні реконструкції вежові.

ВИСИЛАЄ на бажання сторони спеціаліста для уділення
фахових порад і вказівок.

Стережіться фірм повоєнних, а в першій мірі жидівських.

Цини найнижчі!

Сплата ратами!

ДРУКАРНЯ

ЩАСНОГО БЕДНАРСЬКОГО
в аренді
ПРОМИСЛУ ГРАФІЧНОГО
спілка з обм. порукою

ДРУКАРНЯ ЗАОСМОТРЕНА
НАЙНОВІШИМИ МАШИНАМИ
ДО СКЛАДАННЯ СИСТЕМИ
ТИПОГРАФ „У. Б.“ — — —

ВИКОНУЄ РІЖНОРОДНІ РОБОТИ
ДРУКАРСЬКІ ПО УМІРКОВАНИХ
ЦІНАХ — — — — —

ВСІ РОБОТИ ВИКОНУЄТЬСЯ
ТОЧНО Й СОЛІДНО. — — —

Львів, Ринок 9. Тел. 76 - 14

Впишіться в число членів
КООПЕРАТИВНОГО ВИДАВНИЦТВА

„Хортиця“

(Кооператива з обмеженою порукою)

Львів, Руська 3, II пов.
при Укр. Т-ві Доп. Емігр.

Кonto PKC Кракові
ч. 47

Вписове 5 зол.

Членський уділ 25 зол.

Видавництво „ХОРТИЦЯ“ випустило до цієї
такі книжки:

I. Федір Дудко: „ЧОРНИЙ КРУК“ повість
з тих часів видання В И Ч Е

II. Федір Дудко:

„П Р І Р В А“,

повість з визвольних часів. Ця повість є продовження
роману автора (під загальн. назвою) „В заграві“,
єсть з ряду поодиноких повістей, які вкупі творять
т. I: Чорторий; т. II: Квіти і кров; т. III: На
т. IV: Прірва. Всі ці повісті звязані єдністю акції й
на тлі визвольних подій на Україні в 1919—1920 рр.

Ціна книжки 4 зол. (з пересилкою). Для пп. Членів В
(з перес.) За полотняну оправу з золот. тисненням доп.

Восені 1933 р. Видавництво приступає до видавничої
нової чергової книжки.

Кооперативне Видавництво „Хортиця“
(при Укр. Т-ві Допомоги Емігрантам)
Львів, вул. Руська ч. 3, II пов.